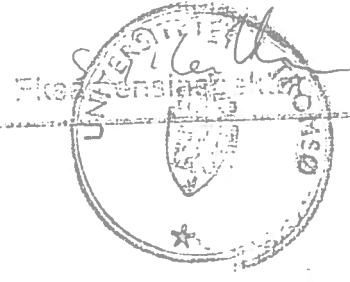

Oversendes UD dato 13.2.85
Kan/kon. f. d. utd. no.

LYKKES DET IKKE NÅ,
LYKKES DET ALDRI ?

EN EMPIRISK STUDIE AV ATTFØRINGSKLIENTERS LIVSLØP.

AV

STEINULF SEVERINSEN   GERD STØLEN

HOVEDOPPGAVE I SAMFUNNSVITENSKAP, SKOLEFORSKNINGSGRUPPA
INSTITUTT FOR SAMFUNNSVITENSKAP
UNIVERSITETET I TROMSØ
HØSTEN 1984

LYKKES DET IKKE NÅ,
LYKKES DET ALDRI ?

EN EMPIRISK STUDIE AV ATTFØRINGSKLIENTERS LIVSLØP.

AV

STEINULF SEVERINSEN   GERD STØLEN

HOVEDOPPGAVE I SAMFUNNSVITENSKAP, SKOLEFORSKNINGSGRUPPA
INSTITUTT FOR SAMFUNNSVITENSKAP
UNIVERSITETET I TROMSØ
HØSTEN 1984

Universitetsbiblioteket
i Tromsø

FORORD.

Takk til alle som har bidratt til fullførelsen av denne oppgaven. En spesiell takk til vår veileder Asle Høgmo for at han ikke ga opp trua på realisering av dette prosjektet.

Ellers takkes alle de som lot oss få innsyn i sin livsverden.

INNHOLD

KAP. 1.	INNLEDNING	s. 1
	1.1. Bakgrunn for oppgaven.	" 1
KAP. 2.	ATTFØRING	" 5
	2.1. Attføring og dens målsetting	" 5
	2.2. Fremveksten av attføringsinstituttene.	" 7
	2.3. Senteret for arbeidspsykologi og attføring i Nord-Norge. (SAN)	" 9
KAP. 3.	SELEKSJONSPROSESSEN	" 14
	3.1. Seleksjonsprosessen som har ført klientene til interne kurs ved SAN.	" 14
	3.2. Seleksjonsprosessen som har ført til dannelsen av vårt intervjumateriale.	" 18
KAP. 4.	METODE	" 20
	4.1. Innledning.	" 20
	4.2. Undervisning som datakilde.	" 21
	4.3. Kvalitativt intervju/strukturert samtale som datakilde.	" 26
KAP. 5.	ATTFØRINGSKLIENTERS LIVSLØP	" 31
	5.1. Innledning.	" 31
	5.2. Menn 16 - 19 år.	" 33
	5.2.1. Per - et eksempel.	" 33
	5.2.2. Gruppe menn 16-19 år. Per-gruppa.	" 34
	Skoleerfaringer.	" 35
	Det faktiske livsløpet.	" 36
	Livsløpet slik det opplevdes.	" 38
	Inn i attføringsapparatet.	" 40
	Erfaringer med attføringsapparatet og framtidsplaner.	" 41
	Tida etterpå.	" 42
	5.3. Menn 20 - 29 år.	" 49
	5.3.1. Jan - et eksempel.	" 49
	5.3.2. Gruppe menn 20-29 år. Jan-gruppa.	" 50
	Skoleerfaringer	" 51
	Det faktiske livsløpet	" 52

	Livsløpet slik det opplevdes.	s.	54
	Inn i attføringsapparatet.	"	58
	Erfaringer med attførings- apparatet og framtidsplaner.	"	59
	Tida etterpå.	"	62
5.4.	Menn over 30 år.	"	67
5.4.1.	Nils - et eksempel.	"	67
5.4.2.	Gruppa menn over 30 år. Nils- gruppa.	"	69
	Skoleerfaringer.	"	69
	Det faktiske livsløpet.	"	70
	Livsløpet slik det opplevdes.	"	72
	Inn i attføringsapparatet.	"	76
	Erfaringer med attførings- apparatet og framtidsplaner.	"	77
	Tida etterpå.	"	78
5.5.	Kvinner under 30 år.	"	83
5.5.1.	Line - et eksempel.	"	83
5.5.2.	Gruppa kvinner under 30 år. Line- gruppa.	"	85
	Skoleerfaringer.	"	85
	Det faktiske livsløpet.	"	86
	Livsløpet slik det opplevdes.	"	87
	Inn i attføringsapparatet.	"	92
	Erfaringer med attførings- apparatet og framtidsplaner.	"	93
	Tida etterpå.	"	95
5.6.	Kvinner over 30 år.	"	100
5.6.1.	Marta - et eksempel.	"	100
5.6.2.	Gruppa kvinner over 30 år. Martagruppa.	"	101
	Skoleerfaringer.	"	102
	Det faktiske livsløpet.	"	102
	Livsløpet slik det opplevdes.	"	103
	Inn i attføringsapparatet.	"	107
	Erfaringer med attførings- apparatet og framtidsplaner.	"	110
	Tida etterpå.	"	111

KAP. 6. ANALYSE	s. 114
6.1. Analyseramme.	" 114
6.2. Den første oppportunitetssituasjonen - ved endt obligatorisk skolegang.	" 121
6.2.1. Innledning.	" 121
6.2.2. Skolen som arena.	" 122
6.2.3. Det lokale miljø som arena.	" 126
6.3. Den andre oppportunitetssituasjonen - inn i attføringsapparatet.	" 129
6.3.1. Innledning.	" 129
6.3.2. Arbeidslivsarenaen.	" 131
6.3.3. Utdanningsarenaen.	" 135
6.3.4. Hjemmearenaen.	" 138
Hjemmearenaen som nederlagets arena.	" 138
Hjemmearenaen som arbeidsplass.	" 141
6.4. Den tredje oppportunitetssituasjonen - ved endt attføringskurs.	" 144
6.4.1. Innledning.	" 144
6.4.2. SAN som arena.	" 145
Makt - avmakt i rådgivnings- situasjonen.	" 145
Nye livsløp?	" 147
6.5. Den fjerde oppportunitetssituasjonen - ved siste intervju.	" 150
6.5.1. Innledning	" 150
6.5.2. Arbeidslivsarenaen.	" 151
6.5.3. Utdanningsarenaen.	" 153
6.5.4. Hjemmearenaen.	" 155
KAP. 7. AVSLUTNING	" 158

LITTERATURLISTE

VEDLEGG

"Hvor hårdt og ydmygende er det ikke at være kendt som arbejdsløs. Når jeg går ud, går jeg med sænket blik, fordi jeg føler mig helt igennem mindreværdig. Når jeg går hen ad gaden, føles det som om jeg ikke kan sammenlignes rigtig med almindelige borgere, og som om alle peger på mig. Jeg undgår instinktivt at møde nogen. Mine gamle bekendte og venner fra bedre tider er ikke så hjertelige over for mig længere. De hilser helt ligegyldigt på mig, når vi mødes. De byder mig ikke længere en cigaret, og deres blik synes at sige: "Du er det ikke værd, du arbejder jo ikke.""

(Fra Goffman 1975, s. 30-31.)

1. INNLEDNING. BAKGRUNN FOR OPPGAVEN.

Denne oppgaven om attføringsklienters livsløp har sitt utgangspunkt i vår yrkesbakgrunn innafor dette feltet. Gjennom flere år som timelærere ved Sentret for arbeidspsykologi og attføring i Nord-Norge¹⁾ fikk vi innblikk i en gruppe arbeidsledige menneskers situasjon. Senteret er en del av Arbeidsmarkedsetaten i landsdelen og tar i mot klienter til undersøkelse og veiledning med tanke på yrkesproblemer.

De attføringsklientene som ble våre elever deltok i interne kurs ved SAN. Disse var av praktisk karakter, som kontor-trenings- og verkstedkurs. I tillegg hadde de noe teoretisk

¹⁾ Heretter forkortet til SAN eller Sentret.
Fra september 1984: Statens arbeidsmarkedsinstitutt i Tromsø.

undervisning i matematikk og norsk. Denne delen av undervisninga var vårt område. Målsettinga var at elevene skulle få repetert/eventuelt tilført ny kunnskap i disse fagene.

Elevene var av begge kjønn og med en aldersspredning fra 16 til 60 år. Undervisninga var organisert i små grupper. Dette ga rom for en viss fortrolighet som ofte resulterte i samtaler utenom det rent faglige. Spesielt var de interessert i å lufte sin problematiske livssituasjon. De fleste hadde opplevd perioder med arbeidsledighet, og de ga uttrykk for at dette var vanskelig både økonomisk og menneskelig. I tillegg fortalte de mange frodige historier fra sin tidligere skoletid. Dette ga oss innblikk i hvordan skoleavvisninga kunne arte seg i et historisk perspektiv.

Da vi bestemte oss for å samle informasjon til en hovedoppgave, ble det viktig å få opplysninger fra de arbeidsledige sjøl om hvordan de vurderte sin situasjon. Det ble viktig å ivareta aktørens perspektiv og dermed unngå å overta negative stereotypier. Heller ikke ønska vi å gjøre dette til elendighetsforskning, der mangler ved livssituasjonen blir gjort til mangler ved individet. Sørensen (1977) har vært opptatt av dette perspektivet i forbindelse med kvinners livssituasjon. For denne gruppa kunne det være fristende å overta negative stereotypier. Vi møtte dem i en vanskelig periode av livet, de hadde ikke stått på barrikadene og kjempa for å endre sin livssituasjon. Tvert i mot, etter hvert som livsløpet stadig ble mer avvikende, jo mer tause og usynlige ønska de å være.

For å få informasjon fra "de tause" ble det viktig å anvende en myk tilnæringsmåte. Dette resulterte i en livsløpsstudie. Denne mente vi kunne gi inntak til prosessen som hadde ført til et avvikende livsløp. De spørsmål vi ble opptatt av

var hvilke betingelser som førte folk inn i et avvikende livsløp og hvilke betingelser som vedlikeholdt dette? Er det ulike betingelser for menn og kvinner? Hvilket potensiale har attføringsapparatet for endring av avvikende livsløp som er knytta til arbeidsledighet? Hva blir de kjønnsmessige ulikheter i forhold til hvem som oppnår en deltakelse i arbeidslivet? Hvilke konsekvenser får alder i forhold til avvikende livsløp?

Før vi går løs på å finne svar på de ovenfornevnte spørsmål, vil vi gi en presentasjon av attføringsarbeidet. Her fokuseres på målsetting og den historiske framveksten av attføringsinstituttene i Norge. SAN vil her få en spesiell plass.

Oppgaven er bygd slik opp at vi først vil gi en definisjon av begrepet attføring. Deretter har vi fulgt attføringsarbeidets historiske framvekst i Norge, der vi spesielt har fokusert på endring av målsetting over tid. Vi vil også studere hvordan de ulike attføringsinstituttene arbeider, og hvilke behov som etter hvert vokste fram og danna grunnlaget for opprettelsen av et eget attføringssenter i Nord-Norge.

Deretter vil vi fokusere på den seleksjonsprosessen som førte våre elever til interne kurs på SAN. Viktige begrep i denne beslutningsprosessen er klassifisering, seleksjon og plassering. I tillegg gjør vi også rede for den seleksjonsprosessen som førte til dannelsen av vår intervjugruppe. Gjennom metodekapitlet fokuserer vi på våre to hoveddatakilder: undervisning som datakilde og strukturert samtale/kvalitativt intervju som datakilde.

Det vil så bli gitt en framstilling av 5 ulike gruppers livsløp, der vi har fulgt dem fra de var ferdige med den obligatoriske skolen og til den dagen intervjuet fant sted. Forut for hver gruppe har vi et representativt eksempel.

Livsløpene vil bli framstilt i sin helhet uten å bli drøfta. I analysekapitlet gir vi først en redegjørelse av den analytiske tilnærminga der vi bygger både på et sosiologisk og et antropologisk perspektiv. Dette mener vi vil gi en nyttig kombinasjon mellom aktør - opportunitetssituasjon - livsløp. I analysen knipser vi av flere viktige valg-situasjoner i livsløpet. Disse blir analysert med referanse til fasen forut. For å finne felles mønster innafor fasene, ser vi på aktørenes deltakelse innafor sentrale arenaer. Dette kan være skole, arbeidsliv, SAN osv.. Gjennom dette mener vi å kunne vise hvilke betingelser som fører de ulike gruppene inn i avvikende livskarrierer, og hvordan stigmatiseringsprosessen arter seg. Avslutningsvis vil vi også fokusere på attføringsapparatets potensiale for endring av avvikende livskarrierer. Ved å møte klientene i ettetid blir det også gitt muligheter for å se om de nå er kommet i et gjengs livsløp. Kan det å være i et gjengs livsløp ha ulik betydning i henhold til alder og kjønn?

2.   ATTFØRING.

2.1.   Attføring og dens målsetting.

I følge Stortingsmelding nr. 14 (1977-78) er det langsiktige målet innafor sysselsettingspolitikken å gi muligheter for at alle de som ønsker det, skal kunne få et trygt, meningsfullt og inntektsnivende arbeid. Det blir også betrakta som en viktig samfunnsoppgave at flest mulig yrkeshemmede skal kunne delta i arbeidslivet i samsvar med individuelle evner og behov.

Vi skal her stoppe opp litt for å klargjøre hva som legges i begrepet yrkeshemmede. I NOU 1976:58 om "Attføringsarbeidet" finner vi følgende:

"Yrkeshemmede kan inndeles i to grupper: yrkesvalghemmede og mindre arbeidsføre. Med yrkesvalghemmede forstås funksjonshemmede som har vesentlig innskrenkede muligheter ved valg av yrke eller arbeidsplass. Men i arbeid som er egnet for dem vil de være fullt arbeidsdyktige og konkurransedyktige.

Med mindre arbeidsføre forstås funksjonshemmede som ikke er i stand til å gjøre en arbeidsinnsats i noe arbeid i samsvar med de krav som stilles på det åpne arbeidsmarked til tross for behandling og attføring." (s. 161.)

De yrkesvalghemmede kan altså sies å ha muligheter innafor det ordinære arbeidsliv, mens de mindre arbeidsføre kun har arbeidsmuligheter innafor verna arbeid.

Arbeidsformidlingsetatens attføringstjeneste har et ekstra ansvar for å hjelpe de som har spesielle begrensinger i forhold til yrkesvalg og arbeidsevne. Det er derfor en målsetting for attføringsarbeidet at det skal øke de yrkeshemmedes muligheter til å konkurrere med andre arbeidstakere. Men denne etaten er ikke alene om å drive attføringsarbeid.

Ei forutsetning for at dette arbeidet skal fungere, er et samspill mellom ulike etater og institusjoner. I denne sammenheng spiller arbeidsformidlingsetatens attføringstjeneste, trygdekontorene og de medisinske sakkyndige (legene) en svært viktig rolle. Disse er mer formelle enn andre etater og institusjoner, og er alltid inne i bildet i forbindelse med attføringssaker. Trygdekontorene

kommer med fordi attføring medfører ytelser fra Folketrygden. De medisinske sakkyndige koples inn fordi iverksetting av en attføringsplan alltid krever legeerklæring.

Foruten de 3 vi hittil har nevnt, inngår en rekke andre institusjoner og etater i attføringsarbeidet. Sosialkontorene f.eks. blir i visse høve dratt inn for å vurdere en persons sosiale situasjon. Andre som kan nevnes er skoleverket, lokale og regionale helseinstitusjoner, alkoholistomsorgen etc.. I tillegg kommer Attføringsinstituttene og SAN, som tidligere var de viktigste institusjonene innafor attføringsarbeidet. (Se kap. 2.2. og 2.3.)

Vi har her sett at attføringsarbeidet drives innafor en rekke etater og institusjoner. Vårt poeng i denne sammenhengen har vært å få fram hvilke etater og institusjoner som koples inn for å iverksette attføringsmålsettinga. Disse utgjør attføringsapparatet.

Attføringsinstituttene og SAN er i de senere år blitt betrakta som attføringsapparatets 2. linje. (Berg og Midré 1983.) Dette innebærer at disse institusjonene kun er aktuelle i de tilfeller hvor det vil være usikkerhet omkring en persons attføringsplan innafor de andre etater og institusjoner.

Begrepet attføring defineres ofte som:

"... det planmessige arbeid for å hjelpe funksjonshemmede (uføre) personer til i størst mulig grad å klare seg selv og å oppnå høvelig sysselsetting og sosial tilpasning." (NOU op.cit., s. 59.)

I det praktiske arbeidet vil det ofte være hensiktsmessig å skille mellom medisinsk, sosial og yrkesmessig attføring.

I NOU op.cit. heter det at siktemålet med den medisinske attføringa eller behandlinga er å stanse/bedre klientens somatiske plage for dermed å øke hans/hennes funksjonsnivå. Hensikten med den sosiale attføringa er å gjøre klienten funksjonsdyktig i hverdagens gjøremål. Videre sies det:

"Yrkesmessig attføring tar sikte på å plassere klienten på arbeidsmarkedet eller skaffe ham arbeid på annen måte bl.a. ved å klarlegge arbeidspotensial, evner, anlegg og interesser, arbeidserfaring og utdanning, samt om nødvendig å trene ham for et arbeid som svarer til hans forutsetninger og skaffe ham nødvendig opplæring." (s. 59.)

Sjøl om det i det praktiske arbeidet kan være gunstig å holde de tre attføringstypene fra hverandre, vil de tidsmessig ofte være sammenfallende. Attføring blir derfor ofte sett på som en ressursutviklingsprosess der deltypene av attføring inngår i helheten for å kunne bedre individets funksjonsnivå. (NOU op.cit.) Attføringsarbeidet er prega av en individuell behandlingssideologi. Det er den enkelte klient som skal styrkes gjennom at det iverksettes spesielle tiltak.

2.2. Framveksten av attføringsinstituttene.

Den yrkesmessige attføringa her i landet starta etter den siste verdenskrigen. Attføringstanken er likevel eldre. Alt før århundreskiftet ble det satt i gang en del attføring ved at spesialskoler for døve, blinde og vanføre prøvde å skaffe sysselsetting for sine elever. Vi kan her nevne arbeidsskolen for vanføre i Oslo, senere kalt Sophies Minde, som hadde en regulær attføringsskole like til 1960-årene. Også frivillige organisasjoner har hatt en viktig rolle for å skaffe sysselsetting til delvis arbeidsføre. (NOU 1980:32.)

Etter siste verdenskrig kom så det offentlige mer inn i attføringsarbeidet ved at Registreringsentralen for omskolering av delvis arbeidsføre ble oppretta i 1946. Som et resultat av krigshandlingene var det behov for sosialpolitiske tiltak. Spesielt var det viktig å gi et omskoleringstilbud til norske sjøfolk med krigsskader. Etter hvert ble også tilbudet retta mot andre vanskeligstilte grupper som politiske fanger, flyktninger og evakuerte. I tillegg til at det offentlige betrakta seg som moralsk forplikta til å ivareta de krigsskadede, var det også i oppbyggingsfasen etter krigen et stort behov for arbeidskraft. Den spesialiseringa som hadde funnet sted innafor arbeidslivet, gjorde det gunstigere å finne spesielle og avgrensede arbeidsoppgaver for funksjonshemmede.

Fra 1948 mottok Registreringsentralen for omskolering også grupper av klienter som ikke hadde sykdommer/skader som et resultat av krigen. I 1955 gikk så institusjonen over til å bli Statens attføringsinstitutt i Oslo. For å imøtekomme behovet for hjelp til yrkesvalghemmede, ble det også oppretta attføringsinstitutter i Bergen (1956) og Trondheim (1960) etter Oslo-modellen. Det var viktig med en geografisk spredning, slik at klientene kunne få hjelp mest mulig nært sitt vante miljø. Da attføringsinstituttene ble oppretta, var det fysiske sykdommer og skader som var hovedproblemområdene. Dette medførte at instituttene ble relativt somatisk orienterte, og fikk dermed en hovedvekt av medisinsk personell blant sine ansatte. Vi vil hevde at instituttene i sitt attføringsarbeid fremdeles idag legger hovedvekten på den medisinske attføringa. Dette betyr sjølsagt ikke at det bare blir lagt vekt på den medisinske (somatiske) siden av et menneskes problem. Men så lenge medisinerne har en framtrødende plass ved de tre attføringsinstituttene, blir det lagt en medisinsk modell til grunn for å forstå klientenes problemer. Vi finner da også at instituttene er ganske selektive i sin inntakspolitikk. I følge NOU 1976:58 tar de fortrinnsvis utgangspunkt i følgende tre forhold når de vurderer om klienter skal taes inn:

- "1. Klientens problemer bør fortrinnsvis ligge på den somatiske siden og den primærmedisinske behandling bør være avsluttet.
2. Det bør ikke forekomme alt for store personlighetsmessige eller andre psykososiale avvik.
3. Det bør være en rimelig sjanse til at den yrkesmessige attføring kan lykkes og at klienten derfor kan få et noenlunde stabilt yrkesforhold." (s. 96.)

Attføringsinstituttene har ekskludert og ekskluderer fortsatt en stor del klienter. Vi tenker her på den klientgruppa som pga. økt utdannings- og kvalifikasjonskrav innafor arbeidslivet, samt klienter med sosiale/psykiske problemer, som har fått problemer med å tilpasse seg innafor arbeidsmarkedet. Denne gruppa klienter er imidlertid blitt henvist til de psykologiske kontorene i de tre byene, samt tilsvarende kontorer i Fredrikstad og Skien. Sjøl om attføringsinstituttene i liten grad har vært villige til å ha noe med denne gruppa å gjøre opp gjennom åra, har de like-

vel hatt et nært samarbeid med kontorene i attføring av denne gruppa.

Tyngdepunktet var over tid blitt forskjøvet fra attføring som et medisinsk problem i retning av det sosiale og psykologiske. Dette syntes å skje allerede før 70-årene. De psykologiske kontorene har derfor lenge og i stadig økende grad arbeidet med attføringssaker.

Vi har sett at attføringsinstituttene i Oslo, Bergen og Trondheim er bygd opp etter samme modell, hvor medisinerne som faggruppe står sterkt. Ved opprettelsen av en attføringsinstitusjon i Nord-Norge, ble det lagt spesiell vekt på at denne skulle ha en mer tverrfaglig sammensetning. Bakgrunnen for å bygge den opp etter en annen modell enn de tre attføringsinstituttene, var den erfaring som etter hvert var gjort:

1. at attføringsproblemer i større og større grad syntes å være psykologisk og sosiale.
2. at arbeidspsykologene, som en følge av dette, i stor grad allerede arbeidet med attføringssaker.

2.3. Sentret for arbeidspsykologi og attføring i Nord-Norge (SAN).

I 1970 ble SAN oppretta i Tromsø. Institusjonen er en del av arbeidsmarkedsetaten i Nord-Norge som administrativt er underlagt Arbeidsdirektoratet. At det var et behov for et eget attføringscenter i landsdelen, viste det høye tallet på uføretrygdede. Dette var ofte et resultat av arbeidsmarkedets spesielle struktur, slik at en liten grad av uførhet kunne resultere i sysselsettingsproblemer.

Hittil hadde de sør-norske attføringsinstituttene, først og fremst Trondheim, blitt benytta til klienter fra de tre nordligste fylkene i tillegg til de arbeidspsykologiske kontorene. Dette var ikke en tilfredsstillende situasjon. Det var både tungvint og kostbart, og i tillegg hadde rådgiverne dårlig med lokalkunnskaper.

Vi har tidligere vært inne på bakgrunnen for at en nord-norsk attføringsinstitusjon skulle bygges opp etter en annen modell enn attføringsinstituttene. Ved opprettelsen av SAN kan vi si at et attføringsinstitutt og et arbeidspsykologisk kontor ble slått sammen til en enhet. I korthet er SAN's hovedoppgave å gi attføringshjelp til yrkeshemmede. Foruten å gi veiledning i forbindelse med valg av utdanning og yrke, har også attføringsinstitusjonen i oppgave å drive forebyggende arbeid. (NOU 1980:32)

Til å ivareta sine oppgaver har SAN et personale på ca. 30 personer som er delt i følgende sektorer: En arbeidspsykologisk sektor, en sosialektor, en yrkes- og skolesektor og en administrativ sektor. SAN har også en medisinsk sektor, men denne utgjør kun ei legestilling. For tida er den besatt, men det har (i en tiårsperiode) vært store vansker med å få noen i stillinga. I denne perioden benytta SAN lege på konsulentbasis.

SAN skiller seg fra attføringsinstituttene i sine inntakskriterier ved at institusjonen vektlegger de yrkesmessige problemer framfor de medisinske. Dette innebærer at SAN også tar i mot klienter med yrkesvalgproblemer som ikke skyldes medisinske problem. Vi husker at attføringsinstituttene kun tar i mot klienter med medisinske, og da somatiske problemer. Ulikheter i inntakskriteriene kan også eksempelvis illustreres med noen tall. Mens SAN fikk vel 60% av sine klienter fra arbeidsformidlinga i 1978, fikk attføringsinstituttene det samme året 8% fra den samme instansen. (NOU 1980:32, s. 36 og s. 46.)

Fagpersonalet ved SAN reiser mye i landsdelen. Denne reisevirksomheten blir sett på som viktig for å kunne gjøre seg kjent i distriktene. Sjøl om det har vært drevet en utstrakt reisevirksomhet, har likevel kontakten med enkelte distrikt vært dårlig. Dette gjelder i første rekke Nordland. Det viser seg nemlig at sjøl om tilgangen på klienter i alle år har vært stor nok, har Nordland vært underrepresentert i forhold til folketallet. I denne sammenhengen er det viktig å presisere at Nordland produserer langt færre klienter i forhold til folketallet enn / Finnmark og Troms. De lange avstandene sees her på som et

hinder for klientenes reise til Tromsø. På samme vis må fagpersonalelets sviktende kontakt med den lokale attføringstjenesten forklares. Som et ledd i å bedre kontakten med Nordland, er det nylig blitt oppretta et avdelingskontor i Bodø.

SAN's rolle i forhold til den lokale arbeidsformidlingsetaten har over tid endra seg fra ekspertens til rådgiverens rolle. Dette har ført til at mye av rådgivningsarbeidet foregår i det distriktet klientene bor og da i samarbeid med attføringstjenesten lokalt. På denne måten kan klienter få ei utdypa rådgivning uten å reise til Tromsø.

De fleste klientene kommer likevel til Tromsø. SAN gir en kortvarig bistand som består av et ukesrådgivningsprogram med tester¹⁾ og samtaler. På denne måten forsøker fagpersonalet å danne sitt eget bilde av klienten. Målet er å skaffe en oversikt over klientens livssituasjon slik at de kan finne ut hvor den har sjanse for å lykkes. Den faglige bredda blant personalet fører til at ansvaret for klientens sak kan fordeles på de ansatte alt etter hvor tyngden i problemet ligger. Etter endt rådgivningsprogram blir ansvaret for de fleste klientenes vedkommende overlatt til lokale etater/institusjoner. Disse har da i oppgave å hjelpe klienten med søknad til skoler, inn i en arbeidssituasjon eller eventuelt ordne med uføretrygd.

SAN erfarte tidlig at det var lettest å få klientene inn i en stabil arbeidssituasjon dersom de hadde noe utdanning. Allerede i SAN's årsberetning for 1972 finner vi:

"Et stabilt fotfeste i arbeidslivet er i høy grad avhengig av forutgående skolering, og i arbeidet med klienten er det en klar erfaring at de klienter som er lettest å hjelpe, er de som har muligheter for å gjennomgå ei skolering. Det er et stort behov for tilbud til dem som ikke har slike muligheter."
(s. 14.)

1) Testene som brukes er:

Mønnesland som skal vise verbal, skoleprega forståelse.
Ravens matriser som går på logisk resonering.
Dessuten brukes det en rekke andre som skal gi informasjon om:
Teknisk forståelse, kontoraktige ferdigheter, oppmerksomhetsfunksjonene, yrkesmessige interesser og handlag.

Det har vært en grunnleggende tanke at SAN ikke sjøl skulle gi opplæring, men benytte seg av de eksisterende tilbud utafor institusjonen (det ordinære skoleverk og arbeidsliv). På dette området skiller SAN seg også fra de somatisk orienterte instituttene som gir det meste av sin opplæring/trening innafor behandlingsinstitusjonen. Dette medfører ofte at klientenes gjennomsnittsopphold ved attføringsinstituttene er lengre enn ved SAN. I følge SAN's årsmelding 1978 innebærer de fleste av dets forslag til yrkesplaner først en eller annen form for utdanning.

Siden det etter hvert viste seg å være en del klienter som hadde problemer med å få plass innafor det eksisterende skoleverket og arbeidslivet, oppretta SAN i 1976 enkelte opplærings- og treningstiltak.¹⁾ Disse er i de 2-3 siste år blitt noe endra. Eksempelvis er det nå bare et verkstedskurs (jern og metall). Likevel tar de fortsatt sikte på å være et tilbud for den samme gruppa klienter som i perioden 1976 - 79.

Kontortreningskurset.

Kontorkurset har som målsetting å gi et innblikk i kontorarbeid. Kurset gir også undervisning i norsk med korrespondanse, matematikk med maskinregning, bokføring, maskinskrivning og praktisk kontorarbeid. Det gjennomsnittlige klienttallet har vært 7, og kursets lengde har vært 16 uker.

Kontortreningskurset har ingen eksamen. Ved kursets slutt får klientene et vitnemål der det står hvor mange timer undervisning de har hatt i de ulike fagene. Deretter hospiterer de en måned på en arbeidsplass.

Kurset er et samarbeidsprosjekt med Breivika videregående skole. Institusjonene er fysisk nære hverandre. Samarbeidet arter seg på den måten at SAN har ansvaret for uttaket av klientene, og skolen har ansvaret for den pedagogiske virksomheten.

1)

SAN har allerede fra før av et ett-årig almenteoretisk kurs, innføringskurset, som fører fram til eksamen fra 9-årig grunnskole. Dette kurset er beregna for ei anna gruppe klienter og ble oppretta i 1973. I likhet med kontortreningskurset er dette et samarbeid med Breivika videregående skole.

Verkstedkursene.

Verkstedkursene, et i trearbeid og et i mekanisk arbeid, gir klientene praktisk arbeidstrening. I tillegg til denne får klientene også noe teoriundervisning i norsk og matematikk. Teoriundervisninga er mest mulig individuelt tilpassa. Det gjennomsnittlige klienttallet på hvert av kursene har vært 3-4, og de har hatt en varighet på 16 uker.

Som ved kontorkurset har heller ikke klientene her eksamen, men får vitnemål der det er oppført det antallet timer de har hatt i hvert fag.

Målsettinga for kontortreningskurset og verkstedkursene er at en med noe tilrettelagt undervisning på et beskjedent nivå vil øke muligheten hos klienten til å ta del i ordinær undervisning eller ta jobber som er noe tilrettelagt.¹⁾ Kursene er blitt betrakta som yrkesforberedende trening.

Beskrivelsen av de interne opplærings-/treningstilbudene og bakgrunnen for opprettelsen av disse har allerede antyda hvilken klientgruppe de er beregna for.

1) I samtale med direktøren ved SAN.

3. SELEKSJONSPROSESSEN.

3.1. Seleksjonsprosessen som har ført til interne kurs ved SAN.

Utvelgelsen av de klientene som vi retter vår oppmerksomhet mot, foregår både utafør og innafor SAN. Denne syns ikke å skje etter entydige regler. Beskrivelsen vil derfor bære mer preg av hvem som foretar beslutninger i denne sammenhengen enn hvorfor disse beslutningene blir fatta.

Cronbach og Glaser (-65) har utforma begrepene klassifisering (classification), seleksjon (selction) og plassering (placement). I enhver beslutningsprosess, innafor sosialarbeid, klient-/personellarbeid osv. vil det alltid være et spørsmål om hva som skal gjøres med personen ut fra den kunnskapen f.eks. sosialarbeideren har om den. Vi skal nå se nærmere på ulikhetene i Cronbach og Glasers (op.cit.) begreper for å få fram hvordan disse kan være nyttige for oss i beskrivelsen av seleksjonsprosessen.

Klassifisering anvendes i sammenhenger der det får (har) en rådgivende karakter, som f.eks. hvor det er tale om hvilket arbeid, opplæringstilbud osv., (såkalte "fixed treatments") som vil passe best for en bestemt person.

Dersom vi bruker dette begrepet i beskrivelsen av seleksjonsprosessen, vil klassifisering si å skille ut personer for attføring. Viktig i denne beslutninga er medisinske kriterier. Klassifiseringa av attføringsklienter skjer utafør SAN. Eksempelvis kan vi nevne arbeidsformidlingsetaten, kommunale sosiale etater¹⁾, sykehus, PPT/skolerådgivere og primærleger. Det er langt flere som blir klassifisert som attføringsklienter enn de som kommer til SAN. De fleste får lokal hjelp til attføring. Av alle attføringsklienter i landsdelen i den perioden materialet vår er fra, henvistes årlig kun ca 1/3 til SAN. Denne andelen har i de siste år avtatt og er nå ca. 1/5.²⁾

1) Med kommunale sosiale etater menes trygdekontoret, sosialkontoret og familievernkontoret.

2) Opplysninger fra direktøren ved SAN.

Seleksjon er et begrep de bruker der det er spørsmål om hvorvidt en person skal få innpass i en institusjon eller ikke. Inntaket gjøres på bakgrunn av hvem som vil få mest igjen for institusjonsoppholdet med tanke på videre framtid. Ei beslutning om hvorvidt en person skal henvises til eller avvises av en institusjon, kan betegnes som en seleksjon. Det er dermed en seleksjon som skjer når attføringsklienter henvises til SAN, og det gjøres et utvalg med hensyn til hvem som får plass ved institusjonen.

I 4-årsperioden 1976-1979 ble det henvist til SAN mellom 450-500 klienter årlig. Kvinnenes andel av alle henviste var fram til 1980 stadig økende fra i overkant av 13% i 1972 til vel 33% i 1979. (SAN's årsmelding 1979.)

For denne perioden fordelte henvisningene seg prosentvis slik:

Tabell 1. Henvisende instanser 1976-1979, prosentvis fordelt.
N=1832¹⁾

Arbeidsform.	Komm., sosiale etater	Sykehus, leger	Skolerådgivere, PPT	Direkte henvend.	Andre	Total
68	8	11	8	2	2	99

Denne tabellen viser at det er Arbeidsformidlingsetaten som i størst grad foretar seleksjonen. De andre instansene fatter i liten grad denne beslutninga. Vi finner her ingen forskjell mellom kjønnene.

Så langt kan utvelgelsesprosessen forstås slik at både klassifisering og seleksjon foretaes av samme instans. Som oftes er dette tilfelle, men noen ganger skjer klassifiseringa i en tidligere fase av en annen instans. Eksempelvis vil en person være klassifisert som attføringsklient av sosialkontoret, trygdekontoret osv. før hun/han kommer til arbeidsformidlingsetatens attføringstjeneste, som skal utarbeide en attføringsplan for klienten.

¹⁾Hentet fra SAN's årsmeldinger 1976, 1977, 1978 og 1979.

Mange ganger kan det vise seg å være vanskelig å utarbeide en attføringsplan fordi yrkesproblemene er uklare og sammensatte eller de har uavklarte medisinske eller psykologiske sider. I slike tilfeller resulterer det som oftest med at det må foretas en seleksjon og klienten blir da henvist til SAN. Enkelte ganger skjer også denne seleksjonen fordi den henvisende instansen vil skaffe seg holdepunkter når forutsetninger for teoretisk skolegang skal vurderes. (Berg og Midré, 1983.) De henvisende instanser befinner seg i situasjoner der de må gjøre et valg, foreta en seleksjon, om hvilke klienters attføringsplaner som vil være mest tjent med den ekspertisen som fins på SAN. Om dette har direktøren uttalt:

"Sentret skal primært bistå klienter fra arbeidsformidlinga og de tjenestemennene som skal gi dem råd, når problemet er usikkert omkring yrkesvalg." 1)

Det er altså problemer i forbindelse med attføringsplanen som ligger til grunn for at enkelte klienter kommer til SAN. Gjennom et mer omfattende rådgivningsprogram er målet å finne fram til sider av klienten som kan være nyttig for utarbeidelse av en attføringsplan. SAN har en viktig oppgave gjennom å supplere kunnskapene om klientene, for dermed å kunne legge opp planer for enkeltindividet i forbindelse med yrkesvalg og yrkesmessig attføring. Hvilke institusjoner som videre skal utforme attføringsplanen, vil som oftest være et beslutningsproblem for SAN. Vi har nå beskrevet utvelgelsen av de klientene som kommer til SAN ved hjelp av begrepene klassifisering og seleksjon. Denne har foregått utafør SAN. Det siste begrepet til Cronbach/Glaser (op.cit.) er plassering, som for oss dekker det fenomenet at noen klienter blir værende i institusjonen. De blir der inndelt i grupper og får ulik opplæring/trening (såkalte "adaptive treatments"). Denne plasseringa er bl.a. basert på testresultater og samtaler. Etter at de har vært gjennom rådgivningsprogrammet, fatter SAN ei beslutning om hvem som skal få tilbud om opplæring/trening i institusjonen. Etter at SAN har utarbeidd en attføringsplan, blir ansvaret for de andre klientene overlatt til det lokale attføringsapparatet. I samråd med klientene foretar altså fagpersonalet på SAN denne utvelgelsen, hvor noen blir plassert innafor institusjonen,

1) I samtale, 1980.

mens de fleste blir henviste til attføringshjelp utafør. Kun 98 klienter eller vel 5% er blitt plasserte på de ulike trenings-/opplæringskursene i løpet av perioden 1976-1979.

Tidligere hevda vi at seleksjonsprosessen ikke kunne sies å foregå etter entydige regler. Likevel kan vi ha grunnlag for å antyde at de klientene som blir plasserte på interne kurs, utgjør gruppa av klienter som f.eks. attføringsapparatet vil ha størst problemer med å utarbeide en attføringsplan for.

Vi har tidligere nevnt at de henvisende instansene til en viss grad "visste" hvilke klienter SAN ville ha. I forbindelse med plassering kan vi nå hevde at SAN "vet" hvilke klienter som har muligheter for å få attføringshjelp utafør institusjonen. Sjøl om reglene ikke kan sies å være entydige i denne sammenhengen, er det likevel ingen tilfeldighet at de interne trenings-/opplæringstilbudene i langt større grad aktivt blir tilbud den gruppa som til slutt blir værende i institusjonen.

I forhold til de klienter som SAN foretar sin utvelgelse fra, er verken kvinner eller menn under-/overrepresentert ved plassering på de interne kursene. Plasseringa skjer bl.a. etter klientenes interesser, evnenivå og tekniske ferdigheter. Dette har gitt seg utslag i sterke kjønnsdominanser på de ulike kursene. Kontortreningskurset er blitt kvinne-dominerte, og verkstedkursene manns-dominerte. Likevel finner vi et slående trekk for kvinne-gruppa ved at det i denne delen av utvelgelsesprosessen ser ut til at kvinner under 20 år i langt større grad ikke er blitt tilbudt plass på de interne kursene. Dette kan illustreres med tall. I SAN's årsmeldinger for 1976 til 1979 finner vi at forholdet mellom menn og kvinner under 20 år som blir henviste til SAN, er 6:5. Etter at SAN har foretatt plassering på de ulike kursene viser forholdet seg å være 6:1. Hva som er årsaken til dette vet vi ikke, men muligens mener fagpersonalet at for kvinner i denne alderen vil det være større muligheter for å gi attføringshjelp utafør SAN. Eller er det et resultat av tradisjonell kjønnsrolle-tenkning: Det er viktigere å ta seg av menn i denne alderen? En faktor som også kan være medvirkende, er hvilke interne tilbud som finnes på institusjonen. Ei plassering må alltid vurderes ut

fra dette. Som et resultat av SAN's begrensede tilbud til kvinner, ser det ut til at de har prioritert kvinner over 20 år. Dette er blitt gjort ut fra at de er spesielt skolemotiverte. Kvinnene mellom 16-19 år er derfor i denne delen av seleksjonsprosessen nærmest blitt utraderte. Derimot har dette ikke skjedd med menn i den samme aldersgruppa, fordi verkstedkursene har her vært et tilbud.

3.2. Seleksjonsprosessen som har ført til dannelsen av vår intervjugruppe.

I den forrige delen av seleksjonskapitlet viste vi gjennom begrepene klassifisering, seleksjon og plassering hvordan klientene blir henviste til SAN, og hvordan utvelgelsen til interne kurs foregår. Denne prosessen har ført til at 98 klienter i en 4-års periode ble plasserte på SAN's interne opplæringskurs.

Vi skal nå se nærmere på hvordan vår intervjugruppe har framkommet, hvilket frafall som oppsto etter hvert, og hvilken framgangsmåte vi måtte anvende for å få intervjuet dem. Av de 98 klientene som fikk tilbud om intern opplæring, var det noen som ikke aksepterte denne plassen, mens andre igjen slutta før de fikk fullført kurset. Vi vet lite om hva dette frafallet skyldtes, men ut fra journalopplysninger kan vi likevel antyde at frafallsgruppa utgjorde klienter med store alkoholproblemer og/eller psykiske problemer. Det var også noen som slutta fordi kurset viste seg å være lite aktuelt. Tilsammen var det 19 klienter som slutta.

Da vi var opptatte av attføringsoppholdets betydning for endring av forholdet til arbeidslivet, var det derfor kun aktuelt for oss å ta kontakt med de som hadde fullført kursene. Vi prøvde å få tak i de resterende 79 klientene gjennom skriftlige eller muntlige henvendelser og lyktes med å intervjuet 63. Dette vil si et frafall på 16 klienter, 6 menn og 9 kvinner. Kvinnene i alderen 20 - 29 år hadde det største frafallet. Midré (1981b) fant også det samme i sin undersøkelse.

Ei mulig forklaring kan være at kvinnene gjennom giftemål hadde større muligheter for å komme seg ut av attføringsapparatet enn mennene. Det finnes flere eksempler på at kvinnene i denne aldersgruppa gifta seg etter oppholdet på SAN. Dermed var de ute av attføringsapparatet for ei tid. Andre frafallsgrunner kan være flytting, de ønska ikke å svare på vår henvendelse eller de glemte det/de ble forsinka i forhold til svarfristen.

Forarbeidet for intervjuet var både omfattende og tidkrevende. Det var stor geografisk spredning på klientenes bosted. Av tidsmessige og økonomiske årsaker var det nødvendig med en grundig planlegging for samtidig å kontakte alle som tilhørte samme region.

Da vi tidligere hadde hatt personlig kontakt med de fleste av de vi ønska å intervju, ble også vår skriftlige henvendelse prega av dette. (Se forøvrig tillegg.) Gjennom brevet ga vi ei orientering om undersøkelsen og anmoda om deres bistand. Det var viktig å være varsomme i disse kontaktbestrebelsene slik at vi ikke støtte noen fra oss. Samtidig var det nødvendig å finne et sted og et tidspunkt som ga muligheter for gjennomføring av intervjuet. Vi hadde f.eks. ingen oversikt over deres nåværende livssituasjon og måtte derfor i vårt brev gi en rekke muligheter mht. tid og sted. Dette måtte gjøres slik at det kunne passe enten de var i arbeidslivet eller var arbeidsledige.

Denne delen av informasjonsinnhentinga varte i nesten 2 år, fra våren 1979 og fram til vinteren 1981. Den tida som var gått fra de hadde gjennomført attføringskurset, kunne da variere mellom 1/2 til 3 år. På grunnlag av at vi fikk intervju med 63 av de 79 klientene som hadde gjennomgått yrkesforberedende kurs ved SAN, vil vi betrakte opplysningene vi har fått som representative for denne gruppa attføringsklienter.

4. METODE.

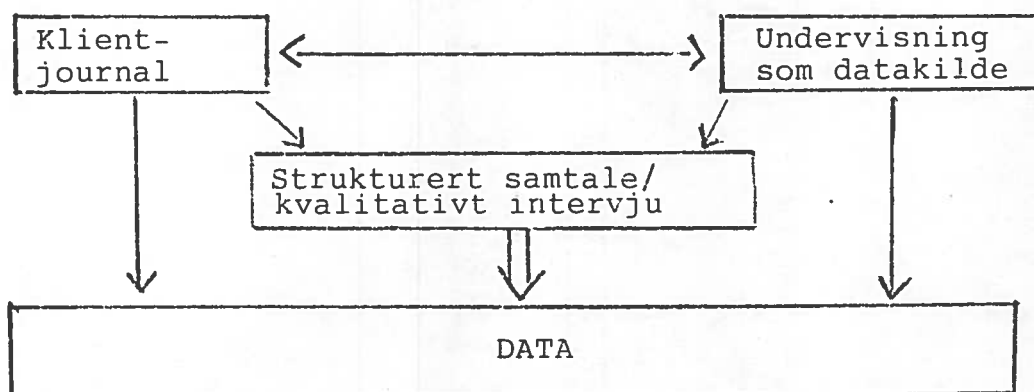
4.1. Innledning.

I vår studie av attføringsklienters livsløp er dataene fremkommet gjennom en kombinasjon av 3 ulike datakilder. Ingen forskningsmetode kan sies å være uten svakheter. Innafor samfunnsvitenskapen kan det derfor være vanlig/nyttig at den metodiske tilnærminga i forhold til et fenomen bygger på en sammensetning av ulike datakilder, ei triangulering. Dette vil styrke tilliten til funnene. (Grønmo, 1982.)

Våre datakilder er opplysninger fra klientjournaler, undervisning som data og et kvalitativt intervju/strukturert samtale.

Den viktigste datakilden var det kvalitative intervjuet. Dette bygger på den informasjonen vi fikk som lærere på SAN og klientjournalene. Sjøl om de andre to datakildene i utgangspunktet kom til å danne grunnlaget for intervjuet, ga de også verdifull informasjon i utskrivninga av dataene. Figuren nedenfor viser en skjematisk framstilling av de ulike kildenes betydning for det datatilfanget oppgaven bygger på.

Figur 1.

Vi skal videre redegjøre for to av de tre datakildene. Først tar vi for oss den betydninga det å være lærer på SAN hadde som datakilde. Deretter skal vi gi en redegjørelse av det kvalitative intervjuets betydning.

4.2. Undervisning som datakilde.

Når vi tar opp aspekter ved undervisninga til diskusjon innafor metodedelen, har det sammenheng med at i ettetid ble vår deltagelse på SAN en datakilde. Et viktig skille her er altså at undervisninga ble en kilde til data, i motsetning til at den ble brukt som en datainnsamlingsmetode. Gjennom drøfting av våre konkrete erfaringer fra dette arbeidet, vil vi i retrospektiv kunne få fram hvorfor dette kunne skje.

Da vi begynte på SAN, var vi klare over at denne jobben skilte seg fra undervisning vi tidligere hadde erfaring fra. Et forhold var at vi fikk å gjøre med voksne mennesker, og et annet var deres spesielle bakgrunn. Eksempelvis hadde noen en lite vellykka skolegang nært i tid. Andre hadde ikke gått på skole de siste 20-30 år. Vi måtte derfor ta langt andre og flere hensyn. Et likhetstrekk med all annen undervisning fantes det likevel. Vi skulle formidle kunnskap i norsk og matematikk, noe som inngikk i attføringsplanen. Som vi husker er intensjonen her å gjøre klientene bedre skikka for deltakelse i arbeidslivet og samfunnet forøvrig.

I motsetning til forskeren, som kan ha store problemer med å forklare sin tilstedeværelse, var dette ikke noe problem for oss. Statusen vår i denne sammenhengen var det ingen tvil om. Vi var lærere, og lærerstatusen medførte at vi slapp å framskaffe ei forklaring på hva vi hadde der å gjøre. I utgangspunktet så vi altså nødvendigheten av å bryte med den tradisjonelle og typiske læreratferden. Et forhold som gjorde dette mulig, var at lærerne ikke var noen etablert gruppe i institusjonen. Undervisninga av denne gruppa klienter hadde nettopp starta, og før oss hadde det kun vært en eller to lærere i kortere tid. I likhet med oss var denne tilknytninga av løs karakter. Dette innebar at vi hadde få undervisningstimer,

var timelønna, kom og gikk til timene og dessuten utafør fagmiljøet. Utforminga av lærerrollen hadde på det viset ikke hatt muligheten til å festne seg i et bestemt institusjonalisert preg.

Vi høsta raskt erfaringer som ofte gjorde det vanskelig å insistere på en snever lærer - elev relasjon. Dette medførte vansker i forhold til formidling av kunnskap og dessuten etablering av sosial kontakt. I utgangspunktet var vi villige til å gi noe i utforminga av lærerrollen, og som også ville medføre at elevrollen ble videre. Det viste seg snart at det var først og fremst menn med 9-årig grunnskole på verstedkursene som var uvillige til å leve opp til de forventningene som en trang elevrolle krevde. Et begrep som griper dette fenomenet, er rolledistanse. (Goffman, 1961.)

Rolledistanseringa til elevene innebar et budskap om at de ville gi oss innblikk i sin øvrige verden. I undervisningssituasjonen ønska de altså å presentere seg som noe annet enn den situasjonsbestemte rollen ga muligheter for. Denne atferden stilte også andre forventninger til oss. De hadde ofte negative erfaringer fra skoletida si, og i denne situasjonen ble det derfor viktig å ha blikk for rolledistansererens budskap. (Edwardsen, 1977.)

I den samme undervisningssituasjonen kunne vi også ha elever som ønska en mer tradisjonell utforming av lærer-/elev relasjon der kunnskapsformidling var det sentrale. Dette kunne medføre endel problemer. Det ble derfor viktig å gå inn i en forhandlingsprosess der begge grupperingene og vi kunne komme fram til en enighet om hvordan dette kunne løses. Resultatet ble en byttehandel. At alle i denne sammenhengen viste gjensidig forståelse, gjorde det langt lettere å komme til enighet. Det ble viktig at ikke den delen av lærerrollen som la vekt på kunnskapsformidling ble for dominerende, men kunne gjøres gjeldende i deler av undervisningssituasjonen. Det var tross alt jobben vår å formidle kunnskaper i norsk og matematikk, og desom ønska å tilegne seg disse kunnskapene måtte ha mulighet for det. Sjøl om vi kom fram til dette gjennom forhandlinger,

erfarte vi at de som distanserte seg fra en trang elevrolle det meste av tida, var på vakt for at ikke det faglige ble for dominerende. Men også den andre grupperinga mente det burde være rom for ikke-faglige aktiviteter. Dette fikk vi et godt inntrykk av i de periodene da de var aleine i undervisningssituasjonen.

Da de som distanserte seg fra en trang elev rolle var aleine, opplevde vi det ikke som problematisk at situasjons-definisjonen ble en annen enn det som vanligvis foregår i en undervisningssammenheng. Kunnskaper i matematikk og norsk ble da i langt mindre grad formidla. En tvangssituasjon gir ingen gunstige muligheter for læring, samtidig utgjorde den teoretiske delen av undervisninga en liten del av atfføringsopplegget. Tvang i undervisninga ville etter vår mening bare ha lagt hindringer for klientenes gjennomføring av kurset. Sannsynligvis ville flere ha latt være å møte opp til undervisninga. Dette ville også ha skapt konflikter mellom klientene og fagpersonalet. Det å være "for mye lærer" kunne resultere i ingen elever.

Som oftest var undervisninga lagt til først på dagen. Vi erfarte at de møtte stort sett presist opp til timene. Dette betrakta vi som en langt viktigere verdi i atfføringssammenheng, enn at vi definerte situasjonen fullstendig, og resultatet ble fravær. Når kunnskapsformidlingssida av lærerrollen ikke ble dominerende, overtok hverdagspraten. Opplevelse av tidligere skolegang var et ynda tema, men også mer dagsaktuelle temaer ble tatt opp. Praten var også mange ganger i seg sjøl viktigere enn det det ble prata om. Da vi var blitt bedre kjent med hverandre, kunne de ofte stille spørsmål om vår person. I denne situasjonen var det viktig å utlevere noe av sin egen biografi. Da ble gjensidigheten i bytteforholdet større. Det var den rolledistanserende atferden som kom til å gi åpning til en informasjon vi seinere skulle dra nytte av. Vi hadde gjennom å ta dette budskap alvorlig allerede vist interesse for andre sider av deres livsverden.

Tilflyt av informasjon foregikk ikke bare i det som skulle være undervisningssituasjonen. "Gangen" var ei viktig samhandlingsarena. På "gangen" oppholdt vi oss som oftest i pausene/friminuttene, før timene og etter endt undervisning sammen med klientene. Der var det sofa, stoler og bord. På bordet lå som regel dagsaviser. "Gangen" var stedet hvor vi som oftest møttes og slo av en prat.

H.S. Becker (1971) sier at det ikke er et spørsmål om vi skal velge side, men det dreier seg heller om hvilken side vi tilhører. "Gangen" kom til å bety mye i markeringa av vår tilhørighet. Her kunne vi gi oss tid til å sitte og prate. Vi viste interesse for å høre, og vi brydde oss dermed om dem på en annen måte enn fagpersonalet. Det hadde også fått innsikt i mange av livsproblemene til klientene. Denne informasjonen kom derimot gjennom behandler - klient relasjon, og skulle anvendes i behandlingssammenheng. I innhenting av informasjon til dette formålet legges som oftes premissene av behandleren. Informasjon som innhentes av en behandler, flyt også mellom de andre behandlerne i systemet. (Løchen, 1976.)

Som tidligere nevnt hadde vi en løs tilknytning til SAN. Dette medførte også at vi hadde en perifer tilknytning til de andre ansatte innafor institusjonen. Dette ble også synlig for klientene ved at vi ikke så ofte gikk "inn i gangen" der fagpersonalet holdt til. I stedet slo vi oss ofte til ro "på gangen" og markerte dermed vår tilhørighet. Vi opplevde også at de i situasjoner der de opplevde konflikter med fagpersonalet kunne henvende seg til oss. De snakka da om "dem ^{inne i} gangen", og vi følte at vi ble en buffer når noe gikk på tverke. Dette mener vi viser klientenes oppfattelse av vår posisjon. At vi heller ikke var involvert i attføringsplanen, var en fordel. Dermed slapp vi å være i den posisjonen at vi hadde mulighet til makt og kontroll over klientene. Vi mener denne situasjonen gjorde det lettere å oppnå fortrolighet.

Seinere ble vi klare over at den posisjonen vi fikk på SAN, ikke var et resultat av egne valg. Den var langt på veg bestemt av hvilke muligheter som ble gitt oss i den sosiale sammenhengen vi deltok innafor. (Jfr. Wadel, 1973.) I ettertid har vi også forstått at deltakelsen på SAN kan sammenlignes med den engasjerte sosiologs. (Løchen, 1970.)

Som lærere hadde deltakelsen vår mange likhetspunkter med en rolle forskere har hatt innafor sosiale systemer som de studerer. Junker nevner i denne sammenhengen fire ulike tilnærminger som kan anvendes. (Freilich, 1970.)

1. Fullstendig deltaker
2. Deltakende observatør
3. Oberverende deltaker
4. Fullstendig observatør

Dette innebærer at det er rollen som observerende deltaker vi hadde. Videre sier Junker om denne rollen: (Freilich, op.cit.)

"This is the role in which the observer activities as such are made publicly known at the outset, are more or less publicly sponsored by people in the situation studied, and are intentionally not "kept under wraps"." (s. 528.)

Styrken med denne rollen er at den gir adgang til en brei informasjon uten at det er fare for å drukne i informasjon. For oss var ikke dette noe problem takket være vår løse tilknytning til institusjonen.

Først på slutten så vi at denne informasjonen kunne anvendes til en hovedoppgave. Samtidig som vi fikk en informasjon som kunne skrives ut, danna den et godt grunnlag for utarbeidelse av en spørreguide, et kvalitativt intervju/strukturert samtale.

Oppsummerende var det den utvida lærerrollen prega av venns- skapsrelasjoner som var viktig for at vi fikk et så godt innblikk i klientenes livsverden. Det var denne forvaltninga av lærerrollen som danna grunnlaget for kontakt og dermed også informasjonstilgang. En snever lærer - elev relasjon ville bare ha begrensa informasjonsbredden.

4.3. Kvalitativt intervju/strukturert samtale om datakilde.

Gjennom undervisninga på SAN fikk vi en forståelse av at attføringsklientene opplevde sin livssituasjon som vanskelig. Som tidligere nevnt var dette et tema de ofte tok opp. Det kunne være episoder fra tida som arbeidsledig, nåværende problemer i forbindelse med attføringa, eller det kunne være usikkerheten i forbindelse med framtida.

Det ble viktig å få en systematisk oversikt over hvordan de vurderte sin situasjon. Vi var interessert i informasjon om deres utdanning, arbeidserfaringer, arbeidsmuligheter, framtidspåner osv.. Vi var kort og godt ute etter informasjonsbredden. Gjennom dette kunne vi få inntak til hvilke fortolkninger de hadde i forhold til sin nåværende situasjon, og hvilke tanker og refleksjoner de hadde i forhold til framtida.

For å få tak i deres meninger om sin situasjon, var det viktig å bruke en metode som ivaretok deres følelser og subjektive opplevelser. Det kvalitative forskningsintervjuet mente vi kunne gi en innsikt i meningssammenhenger, og derigjennom det som kjennetegner deres livshistorie. Denne metoden er ofte viktig i forhold til undertrykte grupper, og vil dermed få fram fenomener som ellers forblir skjult f.eks. gjennom et spørreskjema.

Kvale (1979) mener at en gjennom det kvalitative forskningsintervjuet får inntak til beskrivelser av den intervjuedes livsverden. Disse kan igjen gi muligheter til en kvalitativ fortolkning av de fenomenene som framkommer i intervjuet. Han ser også mange likhetspunkter mellom det kvalitative forskningsintervjuet og det psykiatriske eller terapeutiske intervjuet, fordi de går inn i det enkeltes menneskes livsverden. Likevel viser han til hvordan de adskiller seg ved at det terapeutiske intervjuet har påvirkning som sitt formål. Det kvalitative forskningsintervjuet skal derimot gi innsikt og viten om fenomener i den intervjuedes livsverden.

Lærer erfaringene fra SAN var en fordel da vi skulle forfatte intervju-guiden vår. Vi kjente feltet, kjente de fleste klientene, og kunne fokusere på det vi mente var generelt for denne gruppa av attføringsklienter. Vårt personlige forhold til de fleste medførte også til, sammen med iakttagelser og observasjoner, at vi ofte visste hvilke emner det kunne være interessant å utdype i hvert enkelt intervju. Dette skulle gi en best mulig innsikt i deres livsverden, samtidig som det ga rom for å forfatte spørsmål de kunne oppleve som meningsfulle. Slik som det kvalitative forskningsintervjuet, fokuserte også vi på bestemte temaer i klientenes livsverden. Men samtidig som vi ønska å føre dem mot bestemte temaer, måtte vi være varsomme for å unngå og lede dem til å uttale bestemte meninger om disse spørsmålene. Det var her viktig å skjelne mellom å fokusere og å lede.

Det var en fordel i intervjusituasjonen at vi kjente de aller fleste fordi det ofte medførte trygghet. Den av oss som hadde best kjennskap til den aktuelle klienten foretok intervjuet. Vi foretok en kjønnsmessig fordeling i de tilfeller der klienten var lite kjent for oss begge. Dette gjorde vi fordi vi mente det var nyttig med en viss felles erfaring med de klientene vi intervjuet. Sjøl om vi ikke hadde opplevd å være arbeidsledig, hadde vi kjennskap til henholdsvis kvinners og menns verden i vårt samfunn, og de forventninger som er knytta til disse i forbindelse med lønna og ulønna arbeid. Som to ulike personer kunne vi også ha muligheten for ulik/større bredde i informasjonen.

Klientenes åpenhet i intervjusituasjonen overraska oss likevel. Vi fikk langt flere opplysninger av privat karakter om f.eks. hvordan arbeid eller fravær av arbeid virka inn på privatlivet enn vi hadde våga å lage spørsmål om.

Slik som et kvalitativt intervju på sitt beste kan gjennomføres, lot også vi klientene på magne måter sjøl styre intervjusituasjonen. Vi fokuserte på tema og hadde spørsmål innafor disse. Klientene styrte sjøl sine assosiasjoner. Dersom disse førte bort fra de spørsmål vi hadde stilt, avbrøt vi ikke. En avbrytelse kunne

virke som en korreks. I de tilfeller der det var nødvendig med flere utfyllende opplysninger, kunne vi heller seinere vende tilbake til spørsmål og presisere hva vi hadde ment.

For oss var det viktig å få vite mest mulig om hvordan de så på sin situasjon, og dette skulle skje på deres egne premisser. Vi måtte derfor være villige til å være åpne for nye premisser som de kunne føre inn i intervjusituasjonen. Dermed ville denne samtalen bli mest mulig lik våre tidligere samtaler med dem. Dette er ofte en av fordelene ved det kvalitative intervjuet. Den intervjuete har her større styring enn ved en standardisert intervjusituasjon. I denne blir ofte bevissthetsfeltet strukturert slik at assosiasjonene bindes til å følge de baner som er tenkt ut på forhand. Det som er nevnt ovenfor skulle være med på å dokumentere hvorfor et kvalitativt forskningsintervju kan være en fruktbar kilde til forståelse av de underpriviligertes meningsverden. Dette gir også inntak til hvilke betingelser i livsløpet deres som har ført dem i denne situasjonen.

Vi var også opptatt av gjensidigheten i intervjusituasjonen. Bl.a. ble det derfor viktig å poengtere frivilligheten slik at de ikke skulle føle dette var noe som inngikk i attføringsopplegget. Samtidig måtte vi få fram hvor avhengig vi var av deres hjelp. Ved muntlige henvendelser ble vi ikke avvist. Blant de vi henvendte oss til i brev form, var det i første rekke kvinner i gruppa under 30 år vi ikke fikk tak i.

Etter hvert kom det fram et mønster i de motivene de kunne ha for å la seg intervjuet. Disse var de vanligste:

1. Det var attraktivt å bli intervjuet.

Denne reaksjonsformen møtte vi ved muntlige henvendelser på SAN. Vår avhengighet av deres velvilje og informasjon opplevdes som en positiv situasjon.

2. Klienten ville bruke oss til egne formål.

Tidligere klienter som var misfornøyd med sin nåværende situasjon prøvde på denne måten å gjenopprette kontakten med SAN.

3. En gjenytelse til SAN.

Denne reaksjonstypen møtte vi hos klienter som nå hadde fått en ordning på livsproblemene sine og kunne takke SAN for dette. De måtte da regne med at informasjonen ville tilflytte andre innafor Sentret.

4. De gjorde oss en vennetjeneste.

Dette gjaldt klienter som vi hadde gitt en brukbar undervisningssituasjon. De ga oss nå informasjon tilbake.

Klientene kunne ofte ha et eller flere av disse motivene for å være med på intervjuet. Oppdagelsen av dette reduserte følelsen av å utnytte klientene. Samtidig mente vi at de hadde utbytte av samtalene med oss, da det i svært mange tilfeller var vanskelig å avslutte. Temaet vi snakka om, var jo også viktig. Det gjaldt deres egen livssituasjon. At den intervjuete møter noen som er interessert i deres tanker og meninger om et tema av stor betydning for dem sjøl, framheves som noe av det positive med det kvalitative intervjuet. (Kvale, op.cit.) Et intervju etter disse premissene kan oppleves positivt av de som blir intervjuet. Spesielt opplevde vi at de klientene som fremdeles var i en utilfredsstillende livssituasjon, ga uttrykk for å ha behov for noen som var lydhøre for sine problemer.

Det kvalitative intervjuet har også en likhet med dagliglivets samtaler ved at det er to personer som snakker om et tema som interesserer dem begge. Det blir da en viss likeverdighet i intervjusituasjonen. I motsetning til behandlerene var vi heller ikke i den posisjonen at vi gikk inn for å endre livsløpet.

Fordelen med å kjenne klienten fra tidligere har vært nevnt, både i forhold til intervju-guiden og til tryggheten i intervjusituasjonen. Til slutt kan nevnes at dette også førte til en type data-kontroll. Da vi tidligere hadde hatt mange uformelle samtaler med klientene, hadde vi fått et visst inntrykk av deres forhold til arbeidslivet. Dette ga oss muligheten til å kontrollere om den intervjuete hadde skifta mening eller om det var intervjusituasjonen som fikk vedkommende til nå å komme med motstridende utsagn.

Oppsummeringsvis vil vi konkludere med at det kvalitative intervjuet ga oss et godt innblikk i klientenes livsløp. Vi fikk informasjon om tida før attføring, under attføring og perioden etter attføringsoppholdet. Det kvalitative intervjuet kan også gi den intervjuede bedre innsikt i sin verden og dermed bidra til grenseoverskridelser.

5. ATTFØRINGSKLIENTERS LIVSLØP.

5.1. Innledning.

Materialet har vi valgt å presentere i et eget kapittel. Dette innebærer at vi verken drøfter eller forklarer det som blir presentert. På denne måten mener vi å gi et mest mulig helhetlig inntrykk av attføringsklientenes livsløp. I tillegg til det faktiske livsløpet har det vært vesentlig å få fram deres opplevelse av livssituasjonen og hvilke muligheter de så i framtida. Det har vært viktig at livsløpene skulle framstilles slik at de også kunne være tilgjengelige for interesserte utafor fagmiljøet. Samtidig var det også viktig å tilrettelegge materialet for analysen.

Gjennom det metodiske arbeidet så vi at klientene sjøl fokuserte på de temaer de ønska å ta opp. Det viste seg at kvinners og menns livserfaringer var forskjellige, men disse var også aldersbetinga. Eksempelvis var skoleerfaringene av større betydning for klienter som hadde disse nært i tid enn for de som hadde mange år i arbeidslivet. For kvinnene har også kombinasjonen med omsorgsoppgave vært problematisk i forhold til deltakelse i arbeidslivet. Resultatet ut fra denne ulike fokuseringa ble at vi fant det mest hensiktsmessig å gruppere klientene etter alder og kjønn som følger:

Menn 16 - 19 år

Menn 20 - 29 år

Menn over 30 år

Kvinner under 30 år¹⁾

Kvinner over 30 år

Foran hver gruppepresentasjon har vi en kasusbeskrivelse som må betraktes som et eksempel. Dette eksemplet er den personen vi mener kjennetegner den tilhørende gruppa best. Personens livsløp er da typisk for en kategori som omfatter mange.

¹⁾ Kvinnenes spesielle situasjon er tatt opp i kapittel 3.

Eksemplene er angitt med navn, og Per, Jan, Line, Marta og Nils er altså virkelige personer. For å bevare anonymiteten, har vi vært nødt til å endre enkelte faktiske opplysninger. Vi har likevel gjort dette på en måte som ikke endrer livsløpet på sentrale punkter. Ut fra vår metodiske tilnærming var det sentrale å få et "innenfraperspektiv" på klientenes livsløp, for deretter å anvende dette i en meningsfortolkning. Dette medførte en interesse for meningssammenhenger og ikke bare tallmessige sammenhenger. I den grad vi har kvantifisert, har vi derfor anvendt typetall.

Vår måte å tolke på kan sies å være hermeneutisk. Dette innebærer at vi i denne prosessen slutta da vi mente vi kom fram til en rimelig og gyldig mening. I prinsippet er dette en uendelig prosess, der delene skal sees mot helheten og omvendt. En måte å prøve ut validiteten i våre tolkninger kunne være å tilbakeføre presentasjonen til klientene. Dette er ikke blitt gjort, men SAN's direktør har lest presentasjonen og fant beskrivelsen troverdig. Et annet forhold som underbygger presentasjonens rimelighet og gyldighet, er vår deltakelse på SAN. Grønmo (1982) har framheva erfaringene fra feltarbeid som viktig for tolkning av informasjon. Gjennom vår deltakelse der fikk vi muligheten for å skaffe oss mer generell innsikt i og forståelse av de fenomener vi skulle studere.

I fortolkningsprosessen ønska vi å presentere klientenes egne uttrykk og formuleringer, slik de er nedskrevet og vi husker dem. Framstillinga er prega av sitater, noe som er vanlig i forbindelse med presentasjon av kvalitative data. (Grønmo op.cit.)

Vi bruker sitatene for å underbygge presentasjonens rimelighet. Sitatene illustrerer viktige poenger, og kan være gode uttrykk for hvordan flere opplevde en situasjon. Gjennom sitatene får vi også fram en mer saftig språkbruk om deres livsverden.

5.2. Menn, 16 - 19 år.

5.2.1. Per - et eksempel.

Per er 18 år gammel, og han kommer fra et sted der primærnæringene dominerer. Han har fullført 9-årig grunnskole, men alt tidlig i barneskolen oppsto det problemer med skolearbeidet. Per opplevde at dette gikk ut over sjøltilliten, og følelsen av å være dum og usikker var også noe han måtte leve med utafør skolesituasjonen.

Etter at Per var ferdig med grunnskolen, kunne han ikke tenke seg mer skole. Det var arbeid Per ville ha, og han mente at han gjennom dette ville få vist at han dugde til noe. Men siden det ikke var arbeid å få, måtte han fortsette med det 10. året på grunnskolen. Da han var ferdig med dette, ville han prøve seg på nytt i arbeidslivet. Men det var vanskelig å finne seg et arbeid på hjemmeplassen. Inntil Per kom inn i attføringsapparatet hadde han derfor ikke hatt noe arbeid. I denne perioden av livsløpet hadde imidlertid Per utført en del ulønna arbeid. Foreldrene hadde et småbruk, og de hadde behov for arbeidskrafta hans. Derfor har ikke Per noen erfaring som arbeidsledig. Det ulønna arbeidet han utførte hjemme, ble ikke alltid betrakta som et fullverdig arbeid. Han fikk ofte spørsmål fra andre på hjemstedet om hvorfor han ikke fikk seg noe å gjøre.

Per opplevde at han egentlig gikk inn i attføringsapparatet av mangel på bedre tilbud. Fordi han hadde så dårlig tru på seg sjøl, grudde han seg til å begynne på SAN. I tillegg hadde han også fått høre at det ikke var helt akseptabelt å være under attføring. Hvis noen spurte hva han holdt på med, sa han ofte at han gikk på yrkesskolen.

Per likte seg godt på SAN. Her fikk han en følelse av å lykkes i de krav som ble satt til han. Det han lærte her, trudde han ville komme til nytte i framtida. Da opplæringa på SAN var over, ville Per ut i arbeidslivet. Han hadde nå håp om flere muligheter i arbeidslivet, og han kunne ikke tenke seg mer utdanning.

Ca. halvannet år etter han hadde fullført kurset på SAN, møtte vi Per igjen. Han fortalte oss at han hadde skaffa seg et arbeid like etter at han var kommet hjem. Jobben var bare av kort varighet, 6 uker. Per likte på en måte det arbeidet, men det gikk ut over sjøltilliten når de andre klaga over at han ikke var snar nok. Dette var et problem Per kjente til fra skoletida. Da Per slutta i denne jobben, gjorde han en del ulønna arbeid hjemme. Etterpå gikk han på folkehøgskole i 1 år. Denne utdanninga ble ikke betrakta som nyttig for framtida, men han gjorde dette i mangel av noe bedre. Da Per hadde fullført skoleåret, fikk han sommerjobb på den samme arbeidsplassen der han hadde vært tidligere. Per var i et nytt arbeid da vi besøkte han. Dette var reingjøringsarbeid, og han mente å lykkes med jobben. Han slapp nå unna masing og påpassing, samtidig som han fikk ros. Per var klar over at jobben var kortvarig. Før han begynte i dette arbeidet hadde han gått arbeidsledig i ca. 2 måneder.

Gjennom de erfaringene Per hadde gjort med arbeidslivet, skjønte han at det i framtida fantes hindringer for å få seg et fast arbeid, ihvertfall på hjemstedet.

5.2.2. Gruppa menn 16 - 19 år. Per-gruppa.

Tabell 2. Aldersfordeling og hjemsted.

	Alder		Total
	16-17 år	18-19 år	
Primærnæringsstrøk	2	11	13
Bymessige strøk	1	3	4
Total	3	14	17

Tabellen viser at de aller fleste i denne aldersgruppa er menn i alderen 18 - 19 år. Videre forteller den oss at det i overveiende grad dreier seg om unge menn fra primærnæringsstrøk.

Skoleerfaringer.

"Æ likte ikkje skolen nokka særlig."

Materialet viser at med få unntak har alle fullført 9-årig grunnskole. Resultatet herfra er stort sett dårlig.

Ovenstående utsagn illustrerer gruppas opplevelse av grunnskolen. Innafor gruppa var det også et skille i det opplevelsesmessige aspektet. For det første viser materialet at det dreier seg om ungdom som allerede på barnetrinnet begynte å oppleve skolehverdagen som problematisk. Kun den første tida på barneskolen var meningsfull. Etter hvert ble skolesituasjonen vanskeligere fordi det ble stilt krav

som de ikke klarte å oppfylle. De oppdaga at de måtte slite med faglige problemer som for eksempel lese-, skrive- og regnevansker. Skolehverdagen ga dem nederlag, og som en av dem sa:

"Det va grusomt å gå der. Æ hang bestandig etter."

Dernest dreier det seg om de som hadde klart seg bra gjennom barneskolen. Problemer kom først til syne i ungdomsskolen. Det skolen hadde å tilby, ble for det meste opplevd som meningsløst. Følelsen av at det som foregikk i timene var uinteressant, ble stadig mer utprega. Skolehverdagen forverra seg, og etter hvert prøvde de sjøl å skape mening i skolesituasjonen. Følgende sitat gir en beskrivelse av hvordan en gutt opplevde mesteparten av si ungdomskoletid:

"Æ va banditt, gjorde hærverk og bråkte mykje i timan. Æ følte mæ dom og va i klammeri med læraran til stadighet. Æ begynte å stikke av og va på slutten svær mykje borte. Æ begynte å stæle for å ha nokka og gjøre. Det endte med at æ fikk slutte, og det ville æ sjøl."

Ei slik innblanding i timene førte ikke til anna enn at de ble oppfatta som "umulige" eller "bråkmakere". Fra skolens side ble altså dette ofte betrakta som et disiplinært problem.

Ikke alle ungdommene oppførte seg på denne måten. De som fikk problemer allerede på barnetrinnet, hadde ofte en passiv avvisning av skolen. Følelsen av å være dum og usikker både i og utenfor skolesituasjonen, var en alvorlig belastning.

Materialet viser her en gruppe unge menn som har negative opplevelser knytta til sin skoletid. I tillegg var også det faglige utbyttet dårlig. Dette var viktige faktorer for dem når de skulle planlegge framtida si. Ut fra den erfaring som skolen hadde gitt, både faglig og menneskelig, så de ingen muligheter for å fortsette med videre skolegang. De opplevde også at mye av det de lærte på skolen var unødvendig. De ville gjerne ha framtida si knytta til arbeidstyper de kjente fra det lokale miljøet. En sa det på denne måten:

"Skolen e fjern fra det en kommer tel å oppleve på arbeidsplassen."

Denne gutten vokste opp i et fiskevær, og han opplevde at det han lærte på skolen egna seg lite for livet utafor skoleveggen.

Gjennom deltakelse i arbeid hadde de opplevd innsatsen sin som nyttig. Det var her de mente å oppnå den anerkjennelsen de ønska og ikke gjennom videre skolegang.

Det faktiske livsløpet.

"Æ prøvde å få arbeid, men æ fikk ikkje."

På bakgrunn av disse erfaringene, ønska de altså ikke nå en videre skolegang. Det var viktig å delta i arbeidslivet så snart som mulig. Mangelen på lokale arbeidsplasser vanskeliggjorde dette. For å søke arbeid utafor hjemstedet, måtte de bli betrakta som voksne. Denne vurderinga var det foreldrene som foretok, og de ville ikke la dem reise bort. Begrunnelsene var dels at de var for lite modne, de hadde et konkret handicap, de hadde godt av et hvileår eller foreldrene trengte arbeidskrafta deres hjemme.

Materialet viser at det kun er noen få som har vært i ordinært lønna arbeid, og disse har heller ingen skolegang ut over den obligatoriske. Arbeidstypene var filetarbeid, verkstedarbeid og jord- og steinarbeid. Denne arbeidstypen var de kjente med fra hjemplassen. Forholdet til arbeidslivet kjennetegnes ved at det var vanskelig å få noe annet enn kortvarige jobber. Vi har her et eksempel som viser dette:

"Det e mange som går arbeidsledig på heimplassen min. I sesonga e det ingenting å gjøre."

Flere av ungdommene hadde heller ikke mangla arbeidsoppgaver i den tida de var ledige. Dette var imidlertid ulønna arbeid som de utførte for foreldre, naboer osv.

Videre utdanning (almenutdanning og/eller yrkesutdanning) ble det eneste alternativet til arbeidsledigheta. Som vi skal se seinere opplevde de mange negative reaksjoner knytta til å være uten arbeid. Samtidig kunne de også gjennom skolegang forberede seg i forhold til arbeidslivet. Nær halvparten av ungdommene tok yrkesutdanning av minst et halvt års varighet. I tillegg tok flere av disse også almenutdanning. Noen av ungdommene har kun almenutdanning ut over den obligatoriske grunnskolen. Dette var enten det 10. året i grunnskolen og/eller folkehøgskole. Ungdommene mente at utdanninga etter den obligatoriske skolen, var noe de tok i mangel på arbeidsplasser.

Tida mellom grunnskolen og attføring var prega av problemene med å få innpass i arbeidslivet. I den grad dette lyktes, var det bare for kortere perioder. Vi kan derfor hevde at denne gruppa i liten grad greide å realisere en deltakelse i arbeidslivet. Tvertimot viser det seg at de fleste har gått på skole i denne tida, og noen til og med i 2 år.

Livsløpet slik det opplevdes,

"Æ fikk ikkje arbeid på stedet".

Sitatet ovenfor antyder erfaringene med arbeidslivet, og problemene de hadde i forhold til dette. Det var ikke slik de hadde tenkt å starte denne delen av livsløpet. Ikke hadde de lyktes i skolesammenheng, og ikke fikk de noen skikkelig sjanse til å vise hva de dugde til i arbeidslivet. Dette ga dem bare en bekreftelse på at de ikke dugde til noe som helst. Vi ser tydelig at guttene betrakta sine nederlag i grunnskolen som en vesentlig årsak til at de ikke klarte å etablere et bedre forhold til arbeidslivet.

Da det ikke gikk slik de hadde tenkt seg, opplevde guttene at de hadde manglende kvalifikasjoner. Dette ble sett på som mangler ved dem sjøl.

"Æ må bli bedre"

er et utsagn som kan være illustrerende. I et nøtteskall var guttenes dilemma hvordan de kunne tilegne seg kvalifikasjoner for et arbeid uten å gå på skole. Guttene hadde i sitt møte med arbeidslivet opplevd at utdanning var inngangsbilletten, men at det var problematisk å få tak i denne.

Vi har tidligere vært inne på at det likevel etter grunnskolen endte med skolegang for de fleste. Dette var ikke et resultat av deres planer, og de betrakta ikke denne som viktig for framtida. Først og fremst gjaldt dette dem som ikke tok ei yrkesmessig utdanning. Utdanninga var likevel et gode på den måten at den gjorde det lettere i forhold til omverdenen.

Mange av de unge guttene hadde vært arbeidsledig, noe som var problematisk. Sjøl om de gjorde en del forefallende arbeid hjemme, ble ikke det betrakta som ordentlig arbeid. Dessuten tok det ikke lang tid, slik at det ble mest "å gå

og drive".

"Det va kjedelig, og æ blei mye deprimert av det"

kan være et representativt uttrykk for hvordan de fleste følte det.

Det var de færreste som hadde fått noen form for stønad mens de var arbeidsledige. Arbeidsledighet var likevel provoserende for folk i nærmiljøet, og spesielt var den godt synlig i små, oversiktlige lokalsamfunn. Folk begynte å komme med kommentarer av typen:

"Ka gjør no den karen for tida" eller
Han e no berre en rottstokk."

Kommentarene kunne også være av mer direkte karakter, slik som:

"Gjør du ikkje nokka? Ta dæ en jobb."

I det daglige livet møtte de stadig et negativt bilde av seg sjøl, eller de gikk med en konstant angst for å møte folk som ville henlede oppmerksomheten mot dette. Den sosiale kontrollen var sterk, og samfunnet lite slik at de hadde få muligheter for å skjule seg. En måte å løse dette problemet på var å isolere seg og gjøre som denne ungdommen:

"Æ sov heile dagen, og va oppe om natta."

Isolasjon var bedre enn å bli møtt med negativt sjølbilde. De var i ferd med å bli det vi kan kalle for "mørkeloftsmenn". Samtidig var de også klar over det uheldige med en slik dagsrytme, og de problemene det ville medføre hvis de skulle få seg et arbeid.

Det var også ei belastning for ungdommene å være økonomisk avhengige av foreldrene. I tillegg ble også foreldrene utsatt for negative reaksjoner fra lokalmiljøet.

Slik arta livsløpet seg for gruppa menn 16 - 19 år fra de gikk ut av skolen og til de kom inn i attføringsapparatet. Etterhvert ble denne situasjonen så problematisk at de ikke visste hvordan de skulle endre denne ved egen hjelp.

Inn i attføringsapparatet.

"I stedet for å røke heime og gå på gården, va det ingen ainna utveg."

Ungdommene fikk ikke oppfylt framtidsplanene sine om deltagelse i arbeidslivet. De opplevde også at det var lite de kunne gjøre for å kunne realisere dette og de fikk dermed en sterk avmaktsfølelse. I tillegg fikk mange påminnelser fra lokalmiljøet på sin egen udugelighet, noe som medførte et ønske om å komme seg vekk fra hjemstedet. En av dem sa det på denne måten:

"Æ ville bort heimefrå, og kunne ha tatt ka som helst."

Situasjonen opplevdes som så problematisk at de var villige til å satse på alt som kunne føre til ei endring. Attføring var et alternativ som kunne føre dem bort fra kontrollen i lokalmiljøet. Men attføring ble også sett på som et utvida skoletilbud som kunne gjøre det lettere for dem å komme seg inn i arbeidslivet. De av ungdommene som sammenhengende hadde vært under utdanning, var svært engstelige for å bli gående uten arbeid. Et sitat som understreker at de i øyeblikket ikke hadde andre muligheter enn attføring var:

"Hadde det vært opplegg andre plassa, så hadde æ ikkje reist hit."

Attføring var imidlertid noe ungdommene gikk inn i av mangel på andre muligheter. Egentlig burde de ha gjort noe annet.

Å være ufaglært arbeidskraft var ei begrensning i forhold til arbeidslivet. Til tross for dette kunne de ikke tenke seg å satse på mer skolegang i tradisjonell forstand. Situasjonen var nå blitt så problematisk at attføring var det eneste

alternativet. Gjennom attføring håpa de å kvalifisere seg og dermed lettere få innpass i arbeidslivet.

Erfaringer med attføringsapparatet og framtidsplaner.

"Æ har hatt utbytte av kurset på SAN."

Vi har tidligere vært inne på ungdommenes forventninger til at attføring skulle endre livssituasjonen deres. Da de kom inn i attføringsapparatet, hadde de ofte en avmaktsfølelse som bl.a. ga seg uttrykk i at de i rådgivningssituasjonen ofte overlot til fagfolkene å bestemme:

"Æ va usikker i ka æ skulle gjøre, derfor va det fint at de bestemte."

Ungdommene mente de egentlig ikke hadde andre muligheter enn å godta de forslag som fagpersonalet formidla. Dersom de avviste disse, medførte dette at de muligens måtte vende tilbake til den situasjonen de ønska å komme ut av. Deres underordna posisjon kommer altså her tydelig fram.

Den interne opplæringa på SAN opplevdes anderledes enn tidligere skoletilbud. De betrakta denne opplæringa som meningsfull (både faglig og menneskelig). I denne opplæringsituasjonen hadde de fått vist seg dugende til noe, spesielt i den praktiske delen. De hadde en følelse av å mestre arbeidsoppgavene, og de så nytten av denne opplæringa med tanke på et framtidig arbeid.

De fikk her vist at de holdt mål, og dermed fikk de også tilbake den sjøltilliten de hadde mangla gjennom flere år. Denne erfaringa mente de ville gjøre dem bedre i stand til å etablere seg i arbeidslivet. En gutt opplevde det på denne måten:

"Det va godt at en følte seg verdsatt."

Sjøl om det ikke er noe tvil om at oppholdet på SAN hadde styrka dem både menneskelig og faglig, var de sterkt bekymra for framtida. Deres tidligere erfaringer fra arbeidslivet

hadde som kjent ikke vært særlig positive. De oppdaga at de "hang løst" og trodde de fortsatt ville gjøre det, til tross for at oppholdet på SAN hadde gitt dem et visst håp om endring.

Etter endt attføringsopphold var det en større villighet blant guttene til å satse på utdanning. Men denne utdanninga måtte i tilfelle være yrkesretta slik at de så nytten av den i forhold til framtida. En kombinasjon av skole og arbeid var det de helst kunne ha tenkt seg. Kunne de lære uten å gå på skole hadde dette vært det beste:

"En treng absolutt ikkje gå på skole for å lære, det gjør en mykje bedre på et verksted."

Sjøl om vi her har sett en tendens til glidning i retning av utdanning, ville likevel de fleste forsøke å komme seg direkte inn i arbeidslivet. Som vi tidligere har vært inne på, hadde opplæringa på SAN gitt dem tilbake trua på seg sjøl. De var derfor av den oppfatning at inngangsbilletten til arbeidslivet, uten noen videre skolegang, muligens var lettere å få tak i nå enn noensinne tidligere.

Tida etterpå.

Tabell 3. Forhold til arbeidslivet i intervjuøyeblikket.

	Alder		Total
	16-17 år	18-19 år	
Lønna arbeid	1	7	8
Utdanning	0	3	3
Ikke lønna arbeid, sykemeldt, permitert, uføretrygda	2	4	6
Total	3	14	17

Av tabellen kan vi se at nær halvparten av ungdommene var i et lønna arbeid, og at noen var under utdanning. Dessuten viser den at knapt tredjedelen verken var i arbeidslivet eller under utdanning på det tidspunktet da vi snakka med dem. Noen i denne grupperinga hadde fått plass i den videregående skolen og skulle som snarest begynne der.

Vi ser her at den faktiske situasjonen for de fleste var endra i forhold til tida før attføringsoppholdet.

I lønna arbeid eller "æ trives både og".

De aller fleste i denne grupperinga fikk arbeidet ordna gjennom attføringsapparatet. Materialet viser videre at vel halvparten var i det samme arbeidet i en periode på 2 - 3 år. Andre kjennetegn er at få hadde gått på skole, mens alle hadde vært arbeidsledige. Den arbeidsledige tida var mellom attføringskurset og fram til de fikk arbeid/skoleplass. Denne perioden var imidlertid ikke særlig omfattende. Derfor kan det hevdes å ha vært en viss stabilitet i forhold til arbeidslivet.

På den opplevelsesmessige sida fant vi et klart skille mellom de som fikk arbeidet sitt ordna gjennom attføringsapparatet, og de som har ordna det sjøl. De som arbeidet i såkalte "ekstraoppretta jobber"¹⁾, verna bedrifter osv. ga uttrykk for å trives dårlig. Dette hadde ikke alltid sammenheng med sjølve arbeidet, noe som framgår av den følgende beskrivelsen:

"Æ trives med det æ gjør, men dem æ arbeide sammen med mase for mykje. Noen syns ikkje æ arbeide fort nok. Det e de andre arbeideran og ikkje arbeidsleideran som mase. Æ syns de overdriv masinga. Mange ganga når æ har meint at æ har gjort et skikkelig arbeid, så mase dem."

Her var det de andre arbeiderne som gjorde forholdene på arbeidsplassen vanskelig. For noen var også følelsen av å bli kontrollert svært tydelig. De møtte stadig tvilende holdning til om de gjorde skikkelig arbeid. Guttene mente dette medførte at de ble usikre og nervøse. En av dem fortalte:

"Sjefen går bestandig over det æ har gjort, og sier at slik og slik skal det gjøres. Han klager på arbeidet mitt, og æ får aldri noen positiv respons. Alt dette gjør arbeidet surt."

¹⁾ Arbeid som ble oppretta i kommunal regi for yrkeshemmede.

Sjøl om de opplevde arbeidssituasjonen som vanskelig, var det likevel lite de kunne gjøre for å endre denne. De kunne f.eks. ikke slutte i arbeidet fordi de visste det ville bli vanskelig å finne seg noe annet å gjøre. Mange ga likevel uttrykk for at de aldri hadde hatt det bedre enn nå som de var i arbeid. Imidlertid kunne de ikke tenke seg denne jobben i framtida. Vi gjengir her et eksempel:

"Det e ikkje nokka framtid å jobbe på en verna bedrift, og æ e på jakt etter en likar jobb."

Dette er spesielt dekkende for situasjonen til de som fikk sitt nåværende arbeid gjennom attføringsapparatet, og som ikke var fornøyde med dette.

De som derimot trivdes i arbeidet, hadde andre framtidsperspektiver. De kunne tenke seg å holde på en jobb som etter deres mening var dårlig betalt. De tilla trivselen stor betydning:

"Æ har no utsikta tel en anna jobb som e bedre betalt, men æ veit ikkje om æ kjæm tel å trives i den."

Framtida var heller ikke helt uproblematisk for de som trivdes i arbeidet. Deres problemer var knytta til at de ikke sjøl hadde herredømme over hvor lenge de kunne bli værende i sine nåværende jobber. Et eksempel som sier noe om dette er:

"Når æ no har jobb så vil æ holde på den så lenga æ kain."

Beskrivelsen av denne grupperingens situasjon viser at de også etter endt attføringskurs har et usikkert forhold til arbeidslivet. De opplevde at det var lite de sjøl kunne gjøre for å endre dette.

Da de i et tilbakeblikk skulle vurdere attføringskurset og oppholdet på SAN, var det ikke den faglige delen av kurset de følte som den mest nyttige i tida etterpå. Det var bare i sjeldne tilfeller denne opplæringa fikk direkte betydning i forhold til arbeidet deres. Guttene fokuserte derimot heller på attføringskursets betydning i forhold til å gjenskepe trua på seg sjøl.

I sine framtidsplaner var det ingen tendens til at guttene innafor denne grupperinga så en videre skolegang som en mulighet til å endre sitt utrygge forhold til arbeidslivet. Til slutt vil vi gjengi en skildring av hvilken arbeidssituasjon de ønska seg:

"I den jobben æ no har e det ikkje masing og kraving om at æ må gjøre det og det. Æ har no ikkje åk på skuldran. Æ håpe i framtida å få en jobb som denne kor æ ikkje har nokken som herse."

Under utdanning eller "æ trives på skolen".

De guttene som i intervjuøyeblikket var i en utdanningssituasjon, hadde også vært i arbeid etter attføringsoppholdet. Både skolegangen og arbeidet hadde vært en del av attføringsplanen. Som sitatet ovenfor viste, opplevde de skolegangen som meningsfull. Materialet viser at det var den grupperinga som ga inntrykk av å være mest fornøyd med sin nåværende livssituasjon.

Ungdommene retta fokus mot det faglige utbytte av oppholdet på SAN. Dette betydde ikke at de kun tilla kurset denne verdien. Både den faglige nytten og kursets betydning i forhold til å gjenskepe sjøltilliten medførte at de nå følte seg trygge i undervisningssituasjonen. Et eksempel som vi kan bruke for å belyse dette er:

"Jau då, æ fekk ein mjukar start på handelsskolen."

Av materialet kan vi videre se at denne grupperinga entydig vurderte sine framtidsutsikter som gode. Den utdanninga som de nå holdt på med, mente de var nyttig for sitt framtidige forhold til arbeidslivet. Med denne utdanninga ville de bli bedre kvalifisert for å få et stabilt arbeid. I motsetning til tidligere skolegang betrakta de ikke den nåværende utdanningssituasjonen som meningsløs. De så nå muligheter for å få arbeid etter endt utdanning. Optimismen kan illustreres på følgende vis:

"Æ ser mykje lysar på framtida, fordi æ no vil stå mykje sterkar enn før".

For denne grupperinga av menn mellom 16 - 19 år, hasta det ikke med å komme seg ut i arbeid. De var ikke på samme måten som resten nødt til å delta i arbeidslivet for å vise at de dugde til noe. De viste mer tålmodighet og hadde langsiktige planer i forhold til arbeidslivet.

Ikke lønna arbeid, permittert, uføretrygda eller "æ skulle no ha hatt mæ arbeid, et fast arbeid".

Med et unntak hadde denne grupperinga vært i minst et lønna arbeid sida de slutta på SAN. Dette var jobber som de i hovedsak klarte å ordne sjøl. Jobbene var av kort varighet; de lengste i noen få måneder. Det var en tendens til at denne grupperinga hadde en større gjennomtrekk i arbeidslivet enn de øvrige i gruppa 16 - 19 år. Ellers viste det seg at ingen hadde skolegang i denne delen av livsløpet. Forøvrig hadde grupperinga i perioder vært arbeidsledig.

Vi innleda dette kapitlet med noen faktiske kjennetegn for gruppa, der vi innafor denne grupperinga fant noen som i nærmeste framtid skulle starte med en videre skolegang. Ut fra det opplevelesmessige aspektet er de optimistiske i forhold til framtida. De anså utdanning som en garanti for å få en fastere tilknytning til arbeidslivet. Vi kan her gi følgende eksempel:

"Vi får berre skitjobba dersom vi ikkje har skolegang."

Et anna eksempel viser den usikkerheten de følte ved en ensidig satsing på å få arbeid uten skolegang:

"Æ stole ikkje på feske. Det kan slå feil."

Av intervjuene kan vi se at de som nå satsa på utdanning, mente kurset hadde vært nyttig. Gjennom deltakelsen der hadde de fått en avklaring på hva de ville utdanne seg til. Vi siterer her et eksempel som sier noe om dette:

"Kurset har passa utmerket fordi æ vil satse på jern og metall."

De var mest opptatt av kursets faglige utbytte. Dette utelukka ikke kursets betydning for styrking av sjøllititen.

De andre i grupperinga ga uttrykk for en ensidig vurdering av kurset i forhold til hvor anvendelig det hadde vært i et arbeid. En sa dette om kurset:

"Det hjalp mæ på den måten at æ hadde bruk for sveisinga."

Noen ønska seg ikke et arbeid som var ordna av SAN. En som hadde vært i en slik jobb gjorde denne erfaringa:

"Æ trudde æ skulle få være med å lære og og sku, men æ blei satt til en drittjobb, og da gikk æ etter ei uke."

De var fortvilte med tanke på sin framtidige livssituasjon, og opplevde ikke at attføringsoppholdet hadde vært til noen hjelp. Forholdet til arbeidslivet var fremdeles like vanskelig. Før de kom under attføring, hadde de i hvertfall hatt et håp om endring, men nå hadde de mista dette. La oss i denne sammenhengen se på et eksempel:

"E hadde tru på at tida på SAN skulle gjøre situasjonen slik at den ville bli bedre, utdanne mæ og få mæ en jobb og dermed ei lysare framtid."

Av materialet kan vi altså se at det ikke gikk slik de hadde ønska. Den optimismen som prega dem ved endt attføringskurs var nå borte. I den nåværende situasjonen kunne de ikke se noen løsning på sine problemer. De betrakta heller ikke utdanning som mulighet, sjøl om skolegang kanskje ville gjøre det lettere. En fortalte følgende, som kan være dekkende for deres vurdering av denne situasjonen:

"Det e lettat å få seg ordentlig arbeid med skolegang."

Den eneste utvegen de nå så, var å prøve seg på nytt i håp om å få seg et arbeid de kunne bli værende i. Egentlig hadde de ikke lengre noen tru på dette, og innså at de i framtida måtte regne med mange og kortvarige jobber. De foretrakk likevel dette framfor å gå arbeidsledig.

5.3. Menn, 20 - 29. år.

5.3.1. Jan - et eksempel.

Jan er 23 år gammel og kommer fra et stort fiskevær. Han har fullført 9-årig obligatorisk grunnskole. Skolehverdagen for Jan gikk greit de første 4 - 5 årene, men etter hvert ble han lei. Han hadde problemer med å få venner og følte seg ofte ensom. Mange ganger hadde han god lyst til å være borte, men gikk på skolen likevel. Da Jan var ferdig med grunnskolen, betrakta han videregående skolegang som utelukka. Han var skoletrøtt, og var heller på jakt etter en jobb.

Sjøl om Jan i de første par årene var innom mange kortvarige jobber, hadde han ikke arbeidet i fiskeindustrien. Han måtte heller ikke gå på skole i mangel av lønna arbeid. Mellom de ulike jobbene, gikk Jan mye arbeidsledig. Dette opplevdes som kjedelig, og dessuten var det problematisk både for Jan og foreldrene at han ble gående på denne måten. De følte det også ubehagelig at sønnen deres var i denne situasjonen. Jan ble derfor av dem tilstadighet minnet på at han måtte finne seg noe å gjøre. men som han sa:

"Det va jo ikkje arbeid for mæ å få."

Etter å ha gått uten arbeid ei tid, var Jan heldig og fikk jobb i et fiskemottak på hjemstedet. Der arbeidde han i 2 - 3 år. Jan hadde dermed greid å komme seg inn i arbeidslivet sjøl om han periodevis gikk uten lønna arbeid. Dette var ofte et resultat av manglende råstofftilgang.

Jan måtte imidlertid slutte i jobben fordi han ikke klarte det høye tempoet. Han mente hardkjøret medførte psykiske problemer, og han havna deretter på psykiatrisk sykehus.

Som et resultat av de psykiske problemene, vurderte han attføring som det beste alternativet. Attføring ville gi han muligheter til en ny start. Jan hadde derfor alt å vinne på å la seg fange inn i attføringsapparatet.

Oppholdet på SAN opplevde Jan som meningsfullt, og det han lærte der var nyttig i forhold til hans framtidige planer. Jan ville ut i arbeidslivet igjen da opplæringa på SAN var over. Utdanning ble ikke vurdert som den beste muligheten for å komme seg på rett kjøl igjen. Jan var engstelig for at han skulle få et arbeid som var for stressende. Muligens måtte han ty til deltidsarbeid dersom det skulle vise seg å bli for hadt.

Da vi møttes igjen ca. 3/4 år etter endt attføringsopphold, var han i et arbeid som var ordna av SAN. Han fortalte oss videre at jobben hadde han hatt helt siden han slutta der. Jan fant seg godt til rette i arbeidet som hadde en god del til felles med det praktiske arbeidet på SAN. For Jan var det nå viktig å ha et arbeid som han klarte å stå i.

Situasjonen var langt lysere enn før han kom inn i attføring. Han hadde tru på at sjansene var større for å få seg et bedre betalt arbeid. I det hele tatt ga Jan uttrykk for å være på rett veg. Men han mente likevel at det var begrensa hva han kunne gjøre.

I den nærmeste framtida hadde Jan planer om å ta kurs innafor den bransjen han nå arbeidet i. Dette ville styrke mulighetene hans seinere i arbeidslivet. I øyeblikket kunne ikke et bedre betalt arbeid hindre han fra å kvalifisere seg. Jan hadde langsiktige planer, og den tida var forbi da han kunne ta et hvilket som helst arbeid.

5.3.2. Gruppa menn 20 - 29 år. Jan-gruppa.

Tabell 4. Aldersfordeling og hjemsted.

	Alder		Total
	20 - 24	25 - 29	
Primærnæringsstrøk	5	4	9
Bymessige strøk	3	0	3
Total	8	4	12

Denne tabellen viser for det første at de fleste kommer fra primærnæringsstrøk. Vi ser at hovedtyngden er i begynnelsen av 20-årene. Disse er både fra primærnæringsstrøk og bymessige strøk. De eldste i denne gruppa er alle fra primærnæringsstrøk.

Skoleerfaringer.

"Æ ville komme mæ vekk fra skolen."

De eldste har 7-årig folkeskole¹⁾, mens de andre har 9-årig grunnskole. Opplevelsen av skolehverdagen til den sistnevnte grupperinga er i stor grad sammenfallende med gruppa menn 16 - 19 år. Dette har vi tidligere gitt en inngående beskrivelse av, og vi vil derfor ikke gi en nærmere utdyping. Overstående utsagn sier i grunnen alt om deres skolehverdag.

Sjøl om de fleste opplevde skolehverdagen som problematisk, kunne det inntreffe tilfeller der de aksepterte skolen. Vi lar Sveins historie illustrere et slikt tilfelle.

Svein hadde klart seg godt i barneskolen. I den første tida på ungdomsskolen gikk det heller ikke så verst. Men etterhvert begynte han å oppleve skolehverdagen som mindre meningsfull. Det ble problematisk for Svein å leve opp til de krav skolen stilte. Svein slutta med å bry seg om hva som skjedde i timene, og han opplevde at det skolen hadde å tilby, ikke angikk han. Svein ble betrakta som en "bråkmaker", og ble et disiplinproblem sett med skolens øyne.

En dag Svein hadde stelt i stand "bråk", ble han sendt til rektor som han hadde vært hos tidligere for lignende episoder. Dette hadde medført irettesettelser, nedsatt oppførselskarakter, meldig hjem o.l.

Men denne gangen tok rektor en uventa vri. Han nevnte helt kort det Svein hadde gjort, og skifta så tema. Rektor fortalte at han hadde en påhengsmotor som kunne ha trengt en

1) Framhaldsskolen var etterhvert blitt mer eller mindre obligatorisk for denne grupperinga.

overhaling. Rektor var kjent med at Svein interesserte seg for "å skru". Svein sa sjølsagt ikke nei til å arbeide med denne i skoletida.

Motoren ble brakt til skolen, og Svein kunne starte med sitt "spesialoppdrag". Svein hadde nå fått en oppgave som han ikke hadde problemer med.

Han opplevde det som interessant, og i denne sammenhengen aksepterte han skolen. Så lenge "spesialoppdraget" varte, var ikke Svein "bråkmaker". For han hadde dette vært et meningsfullt arbeid der han så nytten av det han gjorde.

"Æ følte skolen som et gode."

Skolehverdagen til de med 7-årig folkeskole var ikke spesielt problematisk. De ga uttrykk for å like seg på skolen. Sjøl om de hadde følelsen av å lykkes i folkeskolen var de ikke interessert i å fortsette med utdanning. De mente at vellykkethet i denne sammenhengen ikke behøvde å medføre videre skolegang. En ga denne situasjonsbeskrivelsen fra den tida da han var ferdig med folkeskolen:

"Æ tenkte ikkje, sjøl om å hadde følt skoletida som lystbetont, så mykje på videregående skolegang. Æ tenkte slik at en træng ikkje så mykje skolegang for å få sæ et arbeid."

Dette utsagnet viser at de var innstilt på å gå ut i arbeidslivet med en gang.

Det framtidige arbeidsområdet var ofte tenkt i forhold til kjente arbeidstyper. Dersom de ikke kunne få arbeid på hjemstedet, var de villige til å flytte. Å kvalifisere seg for et arbeid gjennom utdanning, var lite aktuelt.

Det faktiske livsløpet.

"Æ har hatt mange jobba som ikkje varte så lenge."

Sitatet ovenfor illustrerer denne gruppas forhold til arbeidslivet. Planene om et lønna arbeid etter endt obligatorisk skolegang, viste seg vanskelig å gjennomføre for de fleste.

Det fantes derfor ikke noe bedre alternativ enn videre skolegang. Denne utdanninga var stort sett ikke yrkesretta.

Noen få greide å komme seg inn i arbeidslivet like etter endt obligatorisk skolegang, mens andre til en viss grad greide dette etter videre utdanning. I denne delen av livsløpet var det kortvarige jobber de fikk prøve seg i. En ga denne karakteristiken av de arbeidstypene han hadde vært innom.

"De trengte en kar for en måned eller så."

De hadde altså vært innom flere jobber. I mange tilfeller var det arbeid som ikke andre ønska å utføre. Materialet viste geografisk mobilitet, noe som betyr at de har tatt arbeid utenfor hjemstedet. For mange var det uoppnåelig å få et arbeid av lang varighet. Noen greide imidlertid å skaffe seg et slikt arbeid etter mange forsøk. Men fordi jobben var fysisk og/eller psykisk krevende, klarte de ikke å stå i arbeidet mer enn fra 2 - 4 år.

Sjøl om noen har hatt et lønna arbeid over en lengre periode, kjennetegnes likevel gruppas forhold til arbeidslivet som problematisk. Mellom de forskjellige jobbene, har de i kortere eller lengre perioder gått arbeidsledige. Dette medførte at gruppa til tider var avhengige av stønad fra det offentlige til livets opphold. I en seinere livsfase, da problemene begynte å bli for store, var det noen som satsa på utdanning i håp om at dette kunne bedre livssituasjonen.

Noen har hatt psykiske problemer det meste av tida før de kom inn i attføringsapparatet. Andre fikk disse problemene i en seinere periode. Ut fra materialet kan vi se at halvparten av mennene i denne gruppa har vært innlagt i psykiatrisk sykehus.

Livsløpet slik det opplevdes.

"Vess æ gikk på skole, ville sjansen for bedre jobb være til stede.

Som nevnt i forrige kapittel hadde denne gruppa problemer med å etablere seg i et stabilt arbeid. Jobbene var som oftest kortvarige og tilfeldige. Innimellom var det arbeidsledige perioder. Å være utenfor arbeidslivet var noe de opplevde som problematisk. Dette vil vi komme tilbake til seinere.

Periodene da de var i arbeid ble også av mange opplevd som utilfredsstillende, og det var spesielt to faktorer som i hovedsak var medvirkende til dette. For det første medførte det å være på en arbeidsplass i korte perioder få muligheter til å finne sin plass innafor det sosiale fellesskapet. For det andre fikk de en følelse av ikke å delta ordentlig i arbeidsprosessen, men ble satt til mer forefallende arbeid som f.eks. rydding. Fra de andre arbeiderne fikk de også ofte høre at skulle de bli betrakta som skikkelige arbeidere, måtte de enten gå gradene eller kvalifisere seg gjennom utdanning. Dette opplevdes urettferdig fordi de heller ikke fikk slippe til i enkle arbeidsoppgaver, eller innafor fagområder der de hadde nødvendige ferdigheter.

Gjennom disse erfaringene fikk de en forståelse av hvor viktig det var å skaffe seg videre utdanning. Den tida de hadde arbeid ble ofte for kort til at det var mulig å kvalifisere seg gjennom gradene. Følgende utsagn fra en som tidligere hadde vært svært uvillig til å kvalifisere seg gjennom utdanning, gir et bilde av ny erkjennelse:

"Det nøtte ikkje uten skolegang."

De var nå kommet til en fase i livsløpet der de betrakta kvalifisering som den eneste muligheten til å få arbeid. Opplevelsen av å være ustabil arbeidskraft, ha manglende arbeidskontinuitet og arbeidserfaring, hadde gitt dette resultatet. Gjennom at de satsa på en yrkesutdanning, fikk de håp om å få seg et varig arbeid.

Sitatet

"Då æ hadde arbeidd i ca. 1 år, innså æ at æ måtte ha skole for å få en bra jobb."

illustrerer at de nå betrakta utdanning som nøkkelen til ei slik realisering.

Sjøl om de erkjente at tilknytninga til arbeidslivet var avhengig av videre utdanning, var det få som gjennomførte denne. Fikk de muligheten for et kortvarig lønna arbeid, foretrakk de dette. Bl.a. tilla de det å tjene egne penger stor betydning.

Situasjonen ble derfor fremdeles prega av et skifte fra den ene jobben til den andre, og de kom seg ikke i gang med noen utdanning. Etterhvert oppsto igjen ønsket om å finne et arbeid uten kvalifisering. Som vi tidligere har påpekt, var det noen som greide det, mens for andre ble forholdet til arbeidslivet like usikkert som tidligere.

Seinere i denne delen av livsløpet oppsto det flere hindringer i form av helsemessig og sosial art som også begrensa deres jobbmuligheter. Utsagn som:

"Det blei etter kvært begrensa ka æ koinne gjøre."

understreker dette. Etterhvert ble det et stadig større skille mellom livet slik de mente det burde være, og slik det i virkeligheten arta seg for dem. Dette hadde ofte sammenheng med at de arbeidsledige periodene ble lengre.

"Det va en kjedelig jobb."

Å være uten jobb i lange perioder var vanskelig. De opplevde også at andre betrakta deres situasjon som uakseptabel. Kommentarer av typen:

"Han går no berre og dræg sæ"

gjorde livssituasjonen enda vanskeligere. Det fantes imidlertid gradsforskjeller i forhold til hvor utsatt de var for sosial kontroll. Denne var avhengig av om de kom fra bymessige eller primærnæringsstrøk, og om årsaken til arbeidsledigheten var akseptabel nok. Dette var ofte knytta til om plagene var synlige eller usynlige.

De som bodde i primærnæringsstrøk og som ikke kunne vise sine problemer ved å ha en synlig sykdom, ble ofte utsatt for direkte negative reaksjoner. For dem opplevdes det derfor som en befrielse hver gang de kunne være borte fra hjemplassen. De hadde da muligheten for å skjule seg, men samtidig visste de at en tilbakekomst kunne bli møtt med følgende utsagn:

"Nei, no e han kommen tebake igjen."

De opplevde etterhvert at det ble umulig å oppnå sosial aksept i sitt lokale miljø. For å slippe de stadige negative reaksjonene, isolerte de seg. Et resultat av å løse problemet på denne måten, medførte også tap av eventuelle positive reaksjoner. De regna imidlertid med små muligheter for dette, slik at isolasjon var det enkleste i øyeblikket. Sitatet:

"Æ vil holde mæ tel familien, og æ vil ikkje gå på bygda å fortelle ailt."

forteller at det var best å holde seg til kjente. De kunne leve seg inn i, og hadde forståelse for denne situasjonen. Dersom de gikk utafor familien, ville de til stadighet bli møtt med spørsmål omkring sin arbeidsledighet.

De som hadde synlige sykdommer, ble derimot ikke utsatt for negative reaksjoner fra lokalmiljøet. Folk aksepterte det som problematisk for dem å delta i arbeidslivet. Mange opplevde en viss solidaritet, som eksemplet under viser:

"Æ syntes at de andre i lokalsamfunnet syntes det va leit at æ ikkje kunne arbeide pga. sjukdommen. De har nærmest skjøve på mæ for at æ skulle ha nokka å gjøre."

Sjøl om de fikk støtte fra andre og dermed slapp å isolere seg, opplevde de andre faktorer ved denne situasjonen som var vanskelig, nemlig kjedsomhet:

"Det va kjedelig å gå uten arbeid. Æ blei mest gående å daffe og trø."

I tillegg til kjedsomheten var det også byrdefullt å være nødt til å motta stønad til livets opphold. Som trygdemottaker kunne de når som helst bli utsatt for negative reaksjoner på sitt forbruk. Vi har ovenfor gitt et bilde av situasjonen til de som var arbeidsledige (totalt eller periodevis) innafor små og oversiktlige samfunn.

For de som bodde i mer bymessige strøk var situasjonen annerledes. De hadde i langt større grad muligheten til å skjule seg. Den sosiale kontrollen her var ikke så sterk som i de små lokalsamfunnene. Derfor opplevde de ikke å bli utsatt for direkte negative reaksjoner, og heller var det ikke satt så klare grenser for hva de kunne tillate seg. I bymessige strøk kunne de derimot komme i et annet dilemma. Som et resultat av at samfunnet ikke var oversiktlig, slik at alle hadde kjennskap til deres situasjon, kunne de risikere å møte spørsmål om hva de gjorde. Vi ser her at sjøl om denne grupperinga hadde muligheten for å være anonym, kunne de aldri vite når de ville bli konfrontert med nederlaget i forhold til arbeidslivet. Spesielt for de med en usynlig sykdom var det vanskelig å mobilisere et forsvar i denne situasjonen. Samtidig som de i bymessige strøk kunne oppleve en befrielse fordi den sosiale kontrollen var svak, medførte dette også at det utelukka dem fra daglig kontakt med andre. Dersom de valgte å gjemme seg bort, var også faren til stede for tap av eventuelle positive reaksjoner.

Materialet vårt viser at uansett om de kom fra bymessige eller primærnæringsstrøk, og om helseplagene var synlige eller usynlige, opplevde de det som vanskelig å være uten arbeid. Konsekvensen av ikke å delta i produksjonlivet, førte ofte til at de opplevde seg som ubrukelige og overflødige. Gjennom å være stønadsberettiga fikk de en bekreftelse på sin udugelighet. Etter deres

mening kunne dugelighet kun oppnås gjennom deltakelse i arbeidslivet. Denne måtte imidlertid være av en fast karakter. Vi har følgende eksempel på hva en arbeidsledig mann mente med et ordentlig arbeid:

"...det e et lønna arbeid som æ kain gå tel kvær dag."

De var nå kommet til det stadiet i livet der de så at et ordentlig arbeid var vanskelig å oppnå på egen hånd.

Inn i attføringsapparatet.

Å få seg et lettere arbeid lettere.

I forrige kapittel ga vi en beskrivelse av hvilke problemer gruppa menn 20 - 29 år hadde med å få et stabilt, lønna arbeid, og hvordan de opplevde en slik situasjon. Fordi helseplagene tiltok, betrakta de det nå som enda vanskeligere å skaffe seg en jobb. En som var kommet i denne situasjonen, sa det slik:

"Det e begrensa ka æ kain gjøre."

De hadde nå følelsen av å være kommet inn i en uønska tilværelse, spesielt fordi periodene med arbeidsledighet stadig ble lengre. Denne situasjonen var det ikke mulig å komme seg ut av ved egen hjelp, og de var bekymra for at denne tilstanden skulle bli varig. Tilbudet om attføring vurderte de som en mulighet for endring av livssituasjonen. Gjennom attføring ville de bl.a. få sjansen til å kvalifisere seg. Slik de etterhvert kom til å oppleve det, var manglende kvalifikasjoner i tillegg til sykdommen årsaken til at de hadde problemer med å etablere et stabilt forhold til arbeidslivet. Ved å skaffe seg mer utdanning kunne de få tilgang til andre arbeidstyper som ikke var så slit-somme. Gjennom attføring fikk de også muligheten til å unngå den sosiale kontrollen for ei tid. De opplevde det å komme på SAN som en befrielse. Likevel trudde de ikke dette ville være tilstrekkelig for å overbevise omverdenen om at de nå var villige til å gjøre en innsats for å bedre sin situasjon. De fortalte

derfor ikke til noen om sitt opphold på SAN. Det eneste de trudde kunne gi dem sosial aksept var et lønna arbeid. Omgivelsene deres ville neppe betrakte attføring som et første trinn inn i en ny situasjon. Gjennom attføring fikk de i allefall vist for seg sjøl at de gjorde noe for å få seg et arbeid. De betrakta attføring som det eneste mulige alternativet i øyeblikket. På sikt kunne de gjennom attføring dermed ha muligheten for å oppnå sosial aksept.

Erfaringer med attføringsapparatet og framtidsplaner.

"Kurset kain være nok for å klamre sæ fast."

I motsetning til mye av sin tidligere skolegang opplevde de opplæringa på SAN som meningsfylt, og de erfarte også at de mestra denne opplæringssituasjonen. De fikk her en mulighet for å vise at de dugde til noe. Dette virka igjen positivt inn på sjøloppfattelsen. Spesielt de som gikk på verkstedkursene, så det konkrete resultatet og nytten av det de holdt på med. De så også betydninga av sine nye ferdigheter i forhold til et framtidig arbeid. Vi siterer:

"Ailt arbeid som æ har gjort hær, har hatt si meining."

Oppholdet på SAN ga dem ikke bare faglige kvalifikasjoner. I tillegg fikk de følelsen av å være med i et sosialt fellesskap, både i og utafor opplæringssituasjonen. Alt dette styrka sjøllititen deres. De hadde nå tru på at situasjonen ville bedre seg, både som et resultat av de faglige kunnskapene de hadde fått og gjennom styrking av tru på seg sjøl. Dette ser vi også gjennom utsagn som:

"Æ regne med at æ skal få arbeid med kurset."

Hittil hadde attføringa svart til forventningene fordi den hadde tilført dem nye ferdigheter. Samtidig viser materialet vårt at de ikke var sikre på om dette var tilstrekkelig for å oppnå det de mest ønska seg, nemlig et stabilt arbeid. De håpa likevel at kunnskapene kurset hadde gitt dem, ville være nok "for å klamre sæ fast" til en jobb. Siden arbeidsmulighetene

var begrensa, ble det derfor viktig at de fikk fortsette i et lønna arbeid eller en opplærings situasjon som var en forlengelse av det de hadde lært på SAN. Den nåværende opplæringa ble jo betrakta som første trinn i denne prosessen.

En annen mulighet for å gardere seg mot ny arbeidsledighet, var ei vidare kvalifisering gjennom utdanningssystemet. Denne måtte imidlertid være yrkesretta. Skoletyper som f.eks. folkehøgskole ble derfor ikke lengre sett på som aktuelle. En kar uttrykte seg slik i denne forbindelse:

"Dersom æ ikkje får arbeid etterpå tilbyr dæm mæ berre plass på folkehøgskole for å få fred. Da slapp dem å tenke på mæ på et par år."

Det var imidlertid få som hadde slike planer, og for denne grupperinga hadde opplæringa på SAN kvalifisert dem for ei vidare yrkesutdanning.

Men de fleste ville satse på at kurset var kvalifiserende nok for arbeidslivet. De kunne imidlertid også tenke seg mer utdanning, men denne måtte være i en kombinasjon med arbeid. Det viktigste var å komme inn i en jobb, og vidare prøve å holde på den. Dersom de klarte dette, kunne de utvide sine kvalifikasjoner gjennom kombinasjonen arbeid og skole. På denne måten kunne de oppnå en bedre garanti mot arbeidsledighet. Vi kan slå fast at gruppa menn 20 - 29 år mente det fremdeles eksisterte mange hindringer for å få et fast arbeid, også etter oppholdet på SAN. Men de verken kunne eller ville lengre ta et hvilket som helst arbeid. Det var viktig for dem å fortsette i det sporet de starta i på SAN. En mulig løsning på arbeidsproblemet var å ta deltidsarbeid. I utgangspunktet var det kun gjennom heldagsarbeid de mente de kunne vise sin dugelighet, og derigjennom oppnå sosial aksept og bli innlemma i et sosialt fellesskap. De fleste innså likevel at de med sine helseproblemer kunne få vanskeligheter med å arbeide hel dag, fordi:

"...det e heilt avhengig av ka slags arbeid æ får."

Arbeidstypene, om de var fysisk eller psykisk harde, var avgjørende for om de ville klare å arbeide hel- eller halv dag. I tillegg til at deltidsarbeid ikke ville gi dem tilstrekkelig sosial aksept, ville det også medføre for mye fritid. Erfaringsmessig visste de at dagene dermed ville bli for lange.

Avslutningsvis vil vi kunne oppsummere at kursene på SAN hadde vært meningsfulle, og de hadde nå fått større mulighet for å komme seg inn i arbeidslivet. Opplæringa ble betrakta som et første trinn inn i ei ny framtid. Kun for et fåtall var det aktuelt å satse på videre utdanning. Imidlertid hadde opplæringa gitt de fleste ei åpning for et lønna arbeid fordi de nå følge seg bedre kvalifisert enn tidligere. De ville ikke ut på arbeidsmarkedet og ta "ka som helst", men fortsette innafor det fagområdet de nå kjente. Til dette trengte de hjelp, og de regna med at SAN ville hjelpe dem. En av dem uttrykte seg på følgende vis:

"Dem vil vel ordne med et eller anna."

Slik de nå vurderte framtidsplanene, regna de fortsatt med å være i et avhengighetsforhold til attføringsapparatet ei tid framover.

Tida etterpå.

Tabell 5. Forhold til arbeidslivet i intervjuøyeblikket.

	Alder		Total
	20 - 24	25 - 29	
Lønna arbeid	1	1	2
Utdanning	3	0	3
Ikke lønna arbeid; sykemeldt, permittert	4	3	7
Total	8	4	12

Tabellen viser at under halvparten var i en ordna situasjon gjennom å være i lønna arbeid eller under utdanning. Videre ser vi at den faktiske situasjonen for resten var uendra sammenligna med tida før SAN.

I lønna arbeid eller "no har æ nokka å gå tel".

Jobbene hadde de fått med hjelp fra attføringsapparatet, og arbeidstypen var også i forlengelsen av opplæringa på SAN. Så langt var forventningene innfridd. Derfor opplevdes attføringsoppholdet som nyttig for å komme ut av en problematisk situasjon. I denne sammenhengen var det av stor betydning å få prøvd seg i noe de hadde interesse for, og som de også trivdes med. Vi gir her et sitat som er dekkende for attføringskursets nytte:

"Kurset har vært til stor hjelp. Æ fikk peiling på ka kontorarbeid gikk ut på.
Æ ville ha stått svakar uten kurset."

Opplæringa på SAN ble betrakta som avgjørende for nåværende deltakelse i arbeidslivet. Dessuten hadde den gjort sitt til å gjenskape sjøltilliten. Mennene fikk nå vist for omverdenen

at de dugde til noe. Dette ga dem større tru på seg sjøl og ikke minst en tilfredsstillende gjennom endelig å ha klart det de lenge hadde strevd etter. Jobbene de nå var i, ble sett på som skikkelig sjøl om de var ordna gjennom attføringsapparatet. Mennene hadde stor tru på at dette var arbeidstyper de kunne greie å stå i med sine helseplager. Derfor var det ikke noen grunn til å være på utkikk etter annet arbeid. Å slutte frivillig i sitt nåværende arbeid var utenkelig.

For denne grupperinga lå forholdene til rette for ei ny framtid. De mente at de muligens hadde fått sin eneste sjanse. I denne situasjonen så de lyst på framtida, men arbeidsledighetsspøkelset føltes ikke helt rydda av veien. Et eksempel som viser at de ikke tar noe for gitt er:

"Æ vil være dær så lenge æ får lov til det."

Slik de uttrykker seg innser de at de henger løst. Ei gardering i mot arbeidsledighet kunne være videre kvalifisering innenfor nåværende arbeidsområde. Dessuten ville det også medføre høyere lønn. Attføringa hadde så langt vært vellykka sett fra denne grupperinga.

Under utdanning eller "no ser æ lyst på livet, før va det forbainna håplaust".

Denne grupperingas faktiske situasjon var også et resultat av en attføringsplan. Utdanninga var med ett unntak yrkesretta, og den var på mange måter ei videreføring av oppløringa de hadde fått på SAN. De hadde forsøkt å få arbeid på egen hand, men det viste seg vanskelig å finne en jobb de kunne bli værende i med sine helseproblemer. I denne situasjonen så de da heller ingen annen utveg enn å godta den framlagte attføringsplanen, enten det var yrkesretta utdanning eller ikke.

I ettertid hadde de bare godt å si om kurset. Dette gjaldt både den faglige nytten og i forhold til styrking av sjøllitilliten. Vi gjengir her først et eksempel som viser det faglige aspektet:

"Æ lærte en del der. Om det no ikkje hjalp mæ tel arbeid, så har æ hatt bruk for det æ lærte där også i forbindelse med skolegangen."

og deretter et som sier noe om det sosiale:

"Æ trur æ har hatt riktig godt av å ha gått på kontorkurset når det gjelder intermenneskelige relasjoner."

Mennene opplevde skolegangen sin som meningsfull. Fordi utdanninga ikke ble vurdert som oppbevaring, betrakta de attføringsplanen som den eneste som kunne få dem på rett kjøligjen. Dette ble forutsatt ut fra at helseproblemene i framtida ikke ble for store. I det hele tatt så de mye lysere på sin situasjon, både i øyeblikket og for framtida. En kar uttrykte det slik:

"Æ ser mykje lysare på situasjonen. I tida før vesste æ ikkje ka æ skoille gjær."

Men om det så bra ut, har vi allerede antyda at det skulle lite til for å velte lasset. De var i likhet med den forrige grupperinga også utrygge på hva framtida ville bringe. Det var tross alt begrensa hvilket arbeid de kunne klare å stå i. Vi har tidligere vist at utdanning ble sett på som en viktig faktor for å skaffe seg en jobb. Når de ble ferdige med det nåværende skoleslaget, var planene vidare utdanning. De ga uttrykk for å ha rikelig tid til det ennå ei stund.

Ikke lønna arbeid, permitert, uføretrygda eller "Feskearbeid like æ ikkje, æ plages med ryggen".

Denne grupperinga som utgjorde de fleste av mennene i gruppa 20 - 29 år pekte seg ikke fordelaktig ut når det gjaldt deltagelse i arbeidslivet i tida etter endt attføringskurs. Dette innebar at kun vel havparten hadde vært i minst en jobb, mens de andre hele tida hadde gått uvirksomme. For de som fikk arbeid viste materialet ingen gjennomtrekk. Det ser heller ut til at det nærmest ble med det ene forsøket. Dessuten viser det seg at ingen gikk på skole.

Jobbene ordna de sjøl eller de var et resultat av en attføringsplan. Ulike faktorer førte dem ut av arbeidet. Helsemessige plager var ofte en slik faktor. De var nå avhengig av et fysisk lettere arbeid enn tidligere. Men dette viste seg ofte utilgjengelig, og for noen endte det med arbeidstyper de kjente fra før. Med deres helse tok det ikke lang tid før de igjen var uten arbeid. En kar uttrykte det slik:

"Det arbeidet æ hadde va vanskelig for mæ å utføre pga. sjukdommen."

Innskrenkninger på arbeidsplassene kunne også være en medvirkende årsak til at deltakelsen i arbeidslivet ikke ble langvarig. Vi gjengir her en beskrivelse av et arbeid som en mann måtte slutte i av nevnte grunn:

"Det va det længste lønna arbeidsforholdet æ hadde hatt. Æ trivdes godt, og det va greie folk. Det va sosialt samvær og æ kunne prate med dem."

Materialet viser at de menn som hadde vært i arbeid, også hadde perioder med arbeidsledighet. I denne tida fikk de stønad fra det offentlige i likhet med de andre i denne grupperinga.

I den situasjonen denne grupperinga nå befant seg, opplevde de å ha fått liten hjelp fra attføringsapparatet. De følte en viss bitterhet, og kritikken ble ofte retta mot fagpersonalet på SAN som ikke ordna jobb.

I forhold til den faglige nytten og gjenskaping av trua på seg sjøl, hadde kurset gitt dem lite eller ingenting. De var fortvilte med tanke på sin framtidige livssituasjon. Forventningene til ei ny framtid hadde vært store. Etter deres vurdering burde attføringsapparatet (spesielt SAN) gjort mere for å hjelpe dem inn i arbeidslivet igjen. En sa det på denne måten:

"Det e på stedet hvil. Æ hadde forhåpninger om at det skulle ordne seg med noe etter kurset, men æ føle no en skuffelse."

Mennene så få muligheter for å kunne skaffe seg arbeid. Til tross for dette hadde mange ennå håp. I denne sammenhengen var det en tendens til at videre utdanning ble sett på som den eneste løsninga. Vi siterer et eksempel:

"En træng skola for å komme sæ fram."

De følte seg ennå dugende for deltakelse i arbeidslivet. Å bli trygda for resten av livet i så ung alder, kjentes ille.

5.4. Menn over 30 år.5.4.1. Nils - et eksempel.

Nils er 42 år gammel. Han kommer fra et sted hvor folk har levd av fiske, og da ofte i kombinasjon med småbruk. Nils gikk 6 år på folkeskolen. Han så ikke på skolegangen som direkte bortkasta. Det var likevel så mye anna han heller kunne ha gjort, og som han mente var nyttigere, f.eks. å ro fiske. Etter folkeskolen gikk han rett i fiskebåten, og dreiv sida med fiske som han ofte kombinerte med arbeid på land. Nils hadde mange ganger ønska seg mer skolegang. Han kunne da ha sluppet livet på sjøen. Etter at han gifta seg og stifta familie, syntes han det var fælt å være borte i månedsvi. Han ønska derfor et fast arbeid på land.

For noen år sida fikk han en kroppslig plage, som medførte at han måtte slutte på sjøen. Da han ikke kunne drive fiske lengre, gikk han uten lønna arbeid i et halvt år før han kom inn på SAN. Nils var en av de få på stedet som gikk arbeidsledig. De som ikke hadde arbeid på hjemlassen, pendla til nærmeste tettsted.

Nils opplevde det som problematisk å være nødt til å motta stønad for å kunne forsørge seg og familien. Av andre fikk han høre at han var lat, og at det var derfor han gikk på trygd. Men siden han sjøl mente dette aldri hadde vært tilfelle, gikk det sterkt ut over sjøloppfattelsen. Spesielt følte han det vanskelig å gå på butikken og handle når de andre visste at pengene kom fra trygdekontoret. Han hadde en følelse av at folk fulgte med hvor mye han handla, og hvilke varer han kjøpte. Noen kunne også være svært direkte i sine uttalelser, og si at det var de som egentlig betalte. Disse negative reaksjonene fra de andre i lokalmiljøet gikk ikke bare ut over han sjøl, men også i høg grad familien.

Da Nils skulle reise til SAN, fortalte han dette til slekt og venner. Han møtte to typer av reaksjoenr. Den ene var hva han hadde å gjøre på kurs, for han kunne jo ikke lære noe. Den andre reaksjonen var at til SAN kom det bare "raringer".

Nils hadde sjøl forslag på hva han ville begynne med. Han ble imidlertid fraråda dette, og gikk heller tilbud om et verkstedkurs, noe han ikke hadde direkte i mot. For Nils var det en stor overgang å begynne på kurs, som i tillegg hadde teoretiske fag som norsk og matematikk. Det var mange år sida han hadde gått på folkeskolen, og han huska heller ikke denne tida som den mest givende. Da Nils var ferdig på verkstedkurset, var han sikker på at han ville få bruk for det han hadde lært der. Han hadde planer om mer skolegang innafor mekanisk arbeid, slik at han med tida kunne starte et lite verksted hjemme i kombinasjon med jordbruk.

Vi traff Nils igjen ca. 1 år etter han var ferdig på SAN. Han hadde da gjennomført et voksenopplæringskurs, og hadde ellers to jobber bak seg. Nils hadde nettopp fått seg nytt arbeid, som han om kort tid skulle begynne i. Denne jobben var ordna gjennom bekjentskaper. Det første arbeidet han hadde etter SAN, varte i to måneder. Etterpå fikk han arbeid som altnuligmann et sted hvor arbeidspresset var stort og lønna dårlig. Nils var der i ca. $\frac{1}{2}$ år før han ga opp dette arbeidet. Etterpå var han ei tid på psykiatrisk sykehus. I jobbene hadde han ikke hatt konkret utbytte av attføringsoppholdet. Likevel mente Nils at han hadde gått styrka ut av kurset. Det å vite, få bekrefta at han kunne noe, hadde gitt han større sjøltillit. For Nils hadde kurset mer medvirka til ei personlig attføring enn ei yrkesmessig. Attføringsoppholdet hadde vært med på å gi han et nytt startgrunnlag for framtida.

Nils så nå langt lysere på tida framover, sammenligna med tida før han kom i attføring. Viktig for denne forståelsen var at han snarlig skulle begynne i en ny jobb, som etter hans mening ville passe godt.

5.4.2. Gruppa menn over 30 år. Nils-gruppa.Tabell 6. Aldersfordeling og hjemsted.

	Alder		Total
	30-39 år	40 ->	
Primærnæringsstrøk	6	4	10
Bymessige strøk	3	1	4
Total	9	5	14

Tabellen forteller for det første at de fleste kommer fra primærnæringsstrøk. For det andre viser den at hovedtyngden av mennene er under 40 år.

Skoleerfaringer.

"Æ trudde det va arbeid æ dugde bært tel."

Med få unntak hadde de fullført 7-årig folkeskole. Etter avslutta folkeskole, var det deltakelse i arbeidslivet som frista. Videre skolegang var lite aktuelt for deres framtidsplaner. Interesser var knytta til miljøet utafor skolen, og de tenkte seg ei framtid i forhold til lokale arbeidstyper. Vi har mange eksempler som viser dette. Men følgende er kanskje mest dekkende:

"Sjøl om æ ikkje va dom på skolen, så va det feskebåten som fresta mest. Då æ gikk heim frå skolen siste dagen, va det som hjertet letna: Ingen meir skole for mæ. Hos oss va det berre ongan tel handelsmannen som gikk meir på skole."

Utsagnet understreker at det var sjelden noen som hadde skolegang ut over det obligatoriske. Tanken om mer utdanning var derfor fjern. De var heller dårlig kjente med arbeidstyper ei slik utdanning åpna adgang til.

Nå var ikke skolehverdagen like uproblematisk for alle slik som sitatet cvafor kunne gi uttrykk for. Flere poengterte at de hadde hatt strenge lærere, og at det hadde vært et hyppig lærerskifte.

En som hadde faglige problemer sa f.eks. følgende om hvordan skolehverdagen hans var:

"Det va gruffullt med skrivinga. Lærarn va fæl tel å vise de andre elevan hvordan æ skreiv. De to siste åran gikk æ ikkje på skolen fordi det va streik. Æ ville ikkje fløtte tel en anna skole fordi å va så dårlig tel å skrive."

Materialet vårt viser at det var få som ved slutten av den obligatoriske skolegangen kunne ha tenkt seg utdanning. Disse kom hovedsaklig fra bymessige strøk, og deres framtidige arbeidstyper var ikke like klarlagt som hos de fra primærnæringsstrøkene. Skolehverdagen opplevdes ikke som problematisk, noe vi kan illustrere med følgende utsagn:

"Skolen va ikkje et ork. Æ syntes tida på skolen va bra."

Sjøl om de hadde lyktes på skolen, og de så nytten av videre utdanning, var det likevel mange hindringer som gjorde dette vanskelig - bl.a. økonomiske.

For gruppa menn over 30 år viser materialet at skolen hadde liten betydning for framtida. Deltakelse i arbeidslivet var som regel mest aktuelt.

Det faktiske livsløpet.

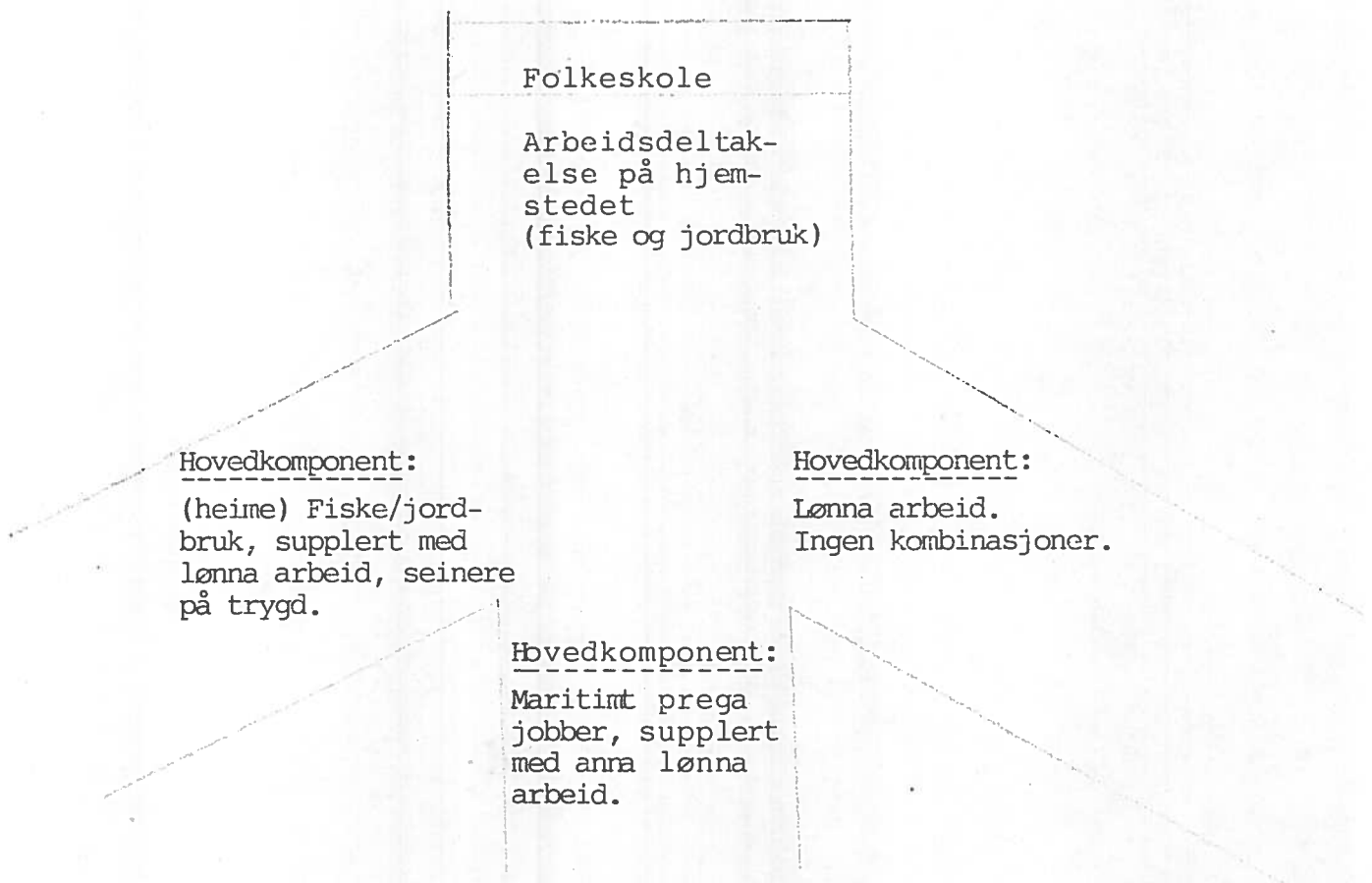
"Æ har reist til sjøs, vært feskar og hatt landarbeid i kortar perioda."

De aller fleste i denne gruppa har deltatt i arbeidslivet. Et par har imidlertid ikke hatt arbeid. De har vært trygda nesten hele livet, og har lange institusjonsopphold bak seg.

Vi vil imidlertid i vår beskrivelse av det faktiske livsløpet for denne gruppa konsentrere oss om de som har vært i arbeid. Materialet vårt viser at noen få har utdanning ut over den obligatoriske folkeskolen. Halvparten har opphold på psykiatrisk sykehus bak seg.

For de fleste gikk det slik som forventa i forhold til arbeidslivet. De fikk tidlig delta i arbeidstyper de allerede hadde erfaring fra. Dette var hovedsaklig arbeid som var knytta til primærnæringene. Etterhvert utvida de også erfaringene sine med deltakelse fra andre arbeidsområder. Dette betyr at de skifta arbeid flere ganger, men de har likevel holdt seg innfor kjente arbeidstyper. De har dermed en mangfoldig arbeidspraksis bak seg. Sjøl om de har vært innom mange jobbtyper, har de likevel hatt små problemer med å få seg arbeid.

Figur 2. Oversikt over ulike arbeidstilpasninger.

I figur 2 har vi skjematisk fremstilt ulike arbeidstilpasninger. I den første fasen av livsløpet arbeidet de innfor primærnæringene.

Seinere endra mønsteret seg noe, og dette vedvarte til de kom inn i attføringsapparatet. Vi skal nå se nærmere på de ulike arbeidstilpasningene.

1. Først har vi den der hovedkomponenten var jordbruk og/eller fiske. I tillegg var det nødvendig med noe lønnsarbeid.
2. Dernest har vi ei tilpasning der hovedinntekta ble henta utafor hjemstedet. Her menes maritimt prega arbeid, (f.eks. utenriksfart og havfiske). Dette arbeidet ble ofte supplert med anna arbeid hjemme.
Sitatet under illustrerer dette:

"Æ har vært sjømann og når æ ikkje va tel sjøs, va æ feskar eller dreiv med bygningsarbeid."

Som ufaglært arbeidskraft på det nord-norske arbeidsmarkedet var de ofte nødt til å ta det arbeidet som i øyeblikket var tilgjengelig. Hovedkomponenten i arbeidstilpasninga ble derfor å finne utafor hjemstedet.

3. Den tredje tilpasningstypen var vanlig lønna arbeid innafor primær- og/eller sekundærnæringa. Dette arbeidet fant de oftast utafor hjemstedet. Lønna arbeid var hovedkomponenten i arbeidstilpasninga.

Livsløpet slik de opplevde det.

"Æ sku gjerne ha hatt mæ et lettat arbeid."

Vår beskrivelse av det faktiske livsløpet viste at gruppa med få unntak har klart å komme seg inn i arbeidslivet uten å møte spesielle problemer. Vi har sett at de gikk inn i arbeidstyper som de hadde fått opplæring i gjennom deltakelse i sitt lokale miljø. Sjøl om arbeidet kunne være fysisk hardt og ofte krevde et høyt tempo, var ikke dette problematisk så lenge de var unge. Slik de så det, var arbeid noe som krevde deres fysiske styrke.

Ettersom de ble eldre, opplevde de fysiske eller psykiske hindringer, som gjorde det vanskeligere å bli værende i det arbeidet de hadde. Samtidig ble det problematisk å se seg sjøl innafor de samme arbeidstypene i framtida. Vi har flere utsagn som kan gi en illustrasjon av hvordan de på slutten opplevde situasjonen. En mann, som i mange år hadde kombinert

gårdsbruk med sesongarbeid, sa:

"Æ fikk ryggplaga og måtte inn på noe som ikkje va så fysisk hardt."

En tidligere sjømann som hadde reist ute i mange år, ga følgende forklaring på hvorfor han slutta å reise:

"De va et urolig og oppjaga liv, og æ greide etter hvert ikkje å følge med. Det va travelt og ei uregelmessig arbeidstid. I tillegg begynte æ å bli slitt i rygg og arma."

En reparatør ga denne begrunnelsen for at han ikke lengre greide å fortsette i jobben:

"Æ måtte slutte fordi æ ikkje klarte det psykisk harde presset som va på arbeidsplassen min."

Eksemplene viser at de knytta problemene som oppsto til seg sjøl, og ikke til arbeidet. I denne perioden ble det stadig vanskeligere å fortsette i arbeidslivet, og de så ingen muligheter for å komme ut av sin nåværende situasjon. Ønsket om et fysisk lettere arbeid ble viktig. Problemet var imidlertid at et fysisk lettere arbeid som oftest bare kunne skaffes gjennom kvalifisering. Sitat som viser at de gjerne skulle hatt utdanning, spesielt da arbeidssituasjonen begynte å bli problematisk, er:

1. "... æ hadde lyst, hadde bruk for det, men æ torte ikke."
2. "For å slippe livet på sjøen ville æ ha gått på skole, æ misunte de som hadde fast arbeid å gå til. Det va jævlig å være borte i månedsvi fra familien."
3. "Det va i tankan for å få mæ en jobb på land, men tida på folkeskolen hadde skremt mæ."

Utdanningsønskene var ofte knytta til fortida. Dette kunne ha gjort situasjonen lettere for dem. Spesielt var det aktuelt for den grupperinga som hadde vært avhengig av sesongarbeid, og de som var nødt til å arbeide borte fra hjemsplassen.

I øyeblikket var altså ikke utdanning aktuelt for endring av arbeidssituasjonen. Dertil opplevde de for mange hindringer. Spesielt kan følgende framheves:

1. Utdanningstida ville medføre økonomiske problemer.
2. Deres tidligere utdanning var forelda, slik at de hadde dårlig teoretisk bakgrunn.
3. De hadde dårlig erfaring med skoleverket fra før.
4. De ville aldersmessig skille seg ut fra sine medelever.

På bakgrunn av familieforpliktelser var de lite geografisk mobile. Flytting var derfor ikke aktuelt for dem. Pendling, som ofte innebærer fysiske hardt arbeid og et høyt tempo, betrakta de heller ikke som noen løsning. Både flytting og pendling krevde dessuten oversikt over et større arbeidsmarked. Beskrivelsene viser at menn over 30 år ikke fant noen løsning på arbeidsproblemet sitt. De fortsatte derfor i de jobbene de hadde, sjøl om disse var harde, både fysisk og psykisk. For flere endte dette med at de ble psykiatrisk behandlingstrengende.

"Å ha løst til å arbeide, men ikkje klare det e forførdelig.

Mennene var kommet til en periode i livet da de var blitt arbeidsledige. Etter å ha frykta dette i mange år, var det nå blitt en realitet. Vi skal se nærmere på hvordan dette arta seg for menn med mange år i arbeidslivet. Arbeidet var blitt en del av deres liv (fiskere, gårdbrukere, sjømenn). Da de ikke lengre kunne delta i sitt tidligere arbeid, opplevde de at deres kunnskaper, ferdigheter og erfaringer ikke lengre var brukbare.

Et påtrengende aspekt ved arbeidsledigheta var overskuddet på ubrukt tid. Vi siterer:

"Dagen bli lang og det går på nervan laus, en bli giddeslaus når en ikkje har nokka å gjør."

Slik de opplevde arbeidsledigheta, var den ofte knytta til mangelen på meningsfylt innhold i hverdagen. De hadde muligheten til å arbeide for seg sjøl, f.eks. gjennom vedlikehold

av hus, båt eller bil, men dette var ikke nok. Heller ikke fisking eller jordbruk til eget formål kunne fylle dagene. For manges vedkommende var dette noe de tidligere hadde gjort i fritida, slik at det ble vanskelig å gjøre det til en hel-dagsbeskjeftigelse. Nå da hele dagen ble disponibel, førte dette til vanskeligheter med å komme seg i gang. Etter lengre tids arbeidsledighet ble det derfor ofte problematisk å få skikk på dagene. Følgende utsagn fra en mann som hadde gått arbeidsledig i 3 - 4 år, kan være et eksempel:

"Æ måtte kjempe mæ gjennom dagan. Noen daga klarte æ ikkje å gjøre nokka, ikkje skrive et brev engang."

Arbeidsledigheta førte ofte til en passiv og sløv tilværelse. Ved å være utafør arbeidslivet opplevde de å tape mer enn det konkrete arbeidet. Ettersom tida gikk, mista de kontakten med tidligere arbeidskamerater, først på arbeidsplassen, men seinere også i privatlivet. Dette førte ofte til isolasjon. De ga derfor uttrykk for å savne det tidligere arbeidet sitt, sjøl om det hadde vært slitsomt. Arbeidet var en del av livet som det var vanskelig å være for uten.

"Æ skjæntes for å hente de pengan."

Vi har hittil beskrevet arbeidsledigheta som problematisk ved at de mista kontakten med folk de tidligere hadde hatt omgang med. Dessuten fikk de overskudd på ledig tid. Vi skal nå konsentrere oss om det de opplevde som den største belastninga, nemlig det å være nødt til å motta stønad fra det offentlige til livets opphold. Eksempler som viser dette er:

".... det e et nederlag å hente attføringspengan, æ føle at æ snyt på samfunnet."

og

"Æ har syntes det har vært ekkelt å hente arbeidsledighetstrygd og attføringspenga. Æ har følt mæ som en tiggjar."

Sjøl om de i mange år har deltatt i arbeidslivet, følte de skam ved å motta stønad. I små, oversiktlige samfunn, der den sosiale kontrollen var sterk, var det vanskelig å være arbeidsledig uten å ha et konkret handicap å føre årsaken tilbake til. Det ble vanskelig å rettferdiggjøre både for seg sjøl og andre at de ikke lengre kunne være sjølberga. De opplevde sin utilstrekkelighet som et personlig nederlag.

Ikke alle møtte direkte negative reaksjoner på sin arbeidsledighet. De følte likevel skam og var stadig bekymra for at noen skulle henlede oppmerksomheten mot denne delen av livet deres. Bekymringene for hvordan andre vurderte arbeidsledigheten kom bl.a. til uttrykk gjennom dette synspunktet:

"Æ har ikkje hørt nokka om at æ fikk arbeidsledighetstrygd, men æ har en følelse av at folk følge med mæ."

Vi har sett at arbeidsledighet ofte førte til en problemfylt hverdag. Stadig å møte negative reaksjoner eller hele tida være bekymra for dette, medførte isolasjon. Dermed fikk de heller ikke del i det daglige samværet som kunne ha gitt positive sjøloppfattelser.

Inn i attføringsapparatet.

"Æ va stort sett enig, æ heim mæ på forslagan for å ha noe å gjøre."

Livssituasjonen til gruppa menn over 30 år var komplisert i denne delen av livsløpet. Vi har sett at de ikke greide å bedre denne ved egen hjelp. Helseproblemene hadde ført dem ut av tidligere arbeidstyper, og de greide ikke å skaffe seg nye på egen hand. Attføring ble derfor et alternativ. De fikk da/^{vist}for folk på hjemstedet at de var villige til å gjøre en innsats for å komme seg inn i arbeidslivet. Samtidig kunne de også få muligheten for kvalifisering som de mente var av avgjørende betydning for å få et lettere arbeid.

De fleste hadde ved inngangen til attføringsapparatet bestemte ønsker angående nye arbeidstyper. Men skulle de på nytt inn i arbeidslivet, måtte de godta den attføringsplanen som ble skissert. En som ikke fikk positive reaksjoner på sine forslag, uttrykte seg slik:

"Æ va ikkje enig, men det va no greit nok da æ først kom igang."

Andre betrakta dette som en mellomstasjon. Det var viktigere at de kom i gang med noe, enn hva de kom i gang med:

"Æ godtok det de foreslo og så på det som en mellomstasjon. Æ hadde ingen spesielle ønska. Æ regna ikkje med at æ ville få bruk for det vi lærte her, men det va en god start til noko anna."

Å være attføringsklient opplevdes utad som mindre problematisk, fordi de nå fikk vist villighet til å finne seg et arbeide. Innad i attføringssystemet var det derimot vanskeligere å være klient. Da de ikke nådde fram med egne ønsker, følte de seg mindreverdige. Mennene hadde her ingen innflytelse over egne liv. Vi har følgende eksempel:

"Æ følte mæ mindreverdig som klient, æ syntes de ansatte - bortsett fra verkstedinstruktøran og kjøkkenpersonalet - va veldig overlegne."

Som klienter ga de uttrykk for å oppleve attføringsoppholdet som en avmaktssituasjon.

Erfaringer med attføringsapparatet og framtidsplaner.

"Æ trur æ har mulighet for å få jobb med kurset på SAN.

Etter å ha gjennomført attføringskurset, mente de at det var for kort til å gi kvalifikasjoner for et lettere arbeid.

Vurderinga av kurset var ofte knytta til hvilken nytte de kunne få av det i arbeidslivet:

"Så fremst man får jobb, får æ bruk for det æ har lært her. Æ har kjennskap til maskina herfra, men æ meine det e dårlig med arbeidsmuligheta innafor jern og metall."

I tillegg til å tvile på nytten av kurset var det problematisk å tenke seg et nytt arbeidsområde. Dette hadde sammenheng med deres tilknytning til tidligere arbeid. Dette var en vesentlig del av dem som personer.

For noen var det også planer om en videre utdanning etter attføringskurset. Gjennom opplæringa på SAN fikk de ei avklaring på hvor de befant seg i forhold til de krav som kunne bli stilt i denne forbindelsen. I ei videre utdanning kunne de nyttiggjøre seg den yrkesopplæringa de hadde fått på SAN. Likevel opplevde de mange hindringer. Videre, for noen, var tanken på den økonomiske belastninga stor, mens andre opplevde at de var for gamle til å begynne på ny utdanning. En mann sa det slik:

"Æ tenke økonomisk og vil ut i arbeidslivet."

De som ville satse på utdanning, mente dette var den eneste løsninga for å kunne få et lønna arbeid. En tidligere fisker sa om dette:

"En e tvungen tel å gå på skole, Når en ikkje klare sæ ute i de harde jobban, e dette løsninga. Æ skal begynne på yrkesskolen tel høsten."

Tida etterpå.

Tabell 7. Forhold til arbeidslivet i intervjuøyeblikket.

	Alder		Total
	30-39 år	40 ->	
Lønna arbeid og kombinasjonen arbeid/trygd	3	3	6
Utdanning	3	0	3
Ikke lønna arbeid: trygda, sykemeldt, permitert	3	2	5
Totalt	9	5	14

Tabellen viser at nær halvparten var i lønna arbeid. Denne grupperinga, i tillegg til noen som var under utdanning, var i en ordna situasjon. Som tabellen viser videre, ser det ut som om de resterende var i den samme faktiske situasjon som før attføring.

I lønna arbeid eller "trives og trives".

Denne grupperinga hadde vært lite arbeidsledige i denne fasen av livsløpet. Halvparten var ennå i arbeid som var et ledd i en attføringsplan. De andre hadde avbrutt denne planen og var nå i en jobb de hadde ordna sjøl. Dessuten hadde de etter bruddet vært innom flere jobber. Dette var arbeid som de stort sett kjente fra tidligere, et arbeid som opplevdes fysisk og psykisk hardt. Arbeidstypene var heller ikke ei videreføring av opplæringa på SAN. Men de erkjente likevel at attføringsoppholdet hadde medvirka til å gi dem et godt startgrunnlag. Oppholdet på SAN hadde styrka sjøltilliten, og dermed torte de å skaffe seg arbeid på egen hand. Attføring medførte ikke nye arbeidstyper, men å komme seg ut av en arbeidsledig tilværelse. Slik de nå opplevde arbeidslivet, var det ikke problematisk å finne seg noe å gjøre. Men uten utdanning var de klare over at dette betydde arbeid som de hadde vært i før. De visste det kunne bli vanskelig å stå i arbeidet. Dette innebar en risiko fordi situasjonen kunne floke seg til igjen. En som hadde vært sjømann det meste av livet kunne godt tenke seg å bryte attføringsplanen. Som han sa det:

"Æ ser det ikkje ulikt å ta mæ en tur til sjøs."

Eksemplet viser at de som var i et arbeid ordna av SAN, kunne tenke seg å gå over til den typen arbeid som de hadde deltatt i tidligere. En som hadde skaffa seg den samme arbeidstypen som før, sa det slik:

"Æ trives godt og kan æ fortsette, så skal æ gjøre det."

Vi har sett at plagene ikke hindra dem i å skaffe seg et arbeid de kjente fra før. De fleste følte ei draging mot tidligere arbeidstyper. Med få unntak var mennene mellomfornøyde med det arbeidet de hadde. At de derimot likevel så lyst på sin situasjon, må knyttes til at de nå hadde arbeid. De var jo i gang med noe.

I utdanning eller "Kan ikkje si at æ trives, vess æ sei det så lyg æ".

Utdanninga var et resultat av en attføringsplan. Ingen hadde i mellomtida vært i lønna arbeid eller gått arbeidsledig over et lengre tidsrom. Den nåværende utdanninga var yrkesretta, og på den måten ei videreføring av kurset på SAN. At de klarte seg så bra faglig, mente de skyldtes opplæringa på SAN. Men sjøl om det gikk forholdsvis greit på skolen, var situasjonen likevel problematisk. At de ikke trivdes, hadde ingenting med sjølve utdanninga å gjøre. Det var tanken på framtida som var vanskelig, sjøl om utdanninga ga dem en ny sjanse. Vi har følgende eksempel:

"Æ ser lysar på framtida, i og med at æ kan fortsette og lære et handverk slik at æ blir likestilt med andre folk."

Utdanninga kvalifiserte for et arbeid som var svært ulikt det de hadde hatt tidligere. Dette opplevdes som et problem:

"Det va vanskelig å innse at æ måtte slutte i et yrke æ trivdes i. Æ innser ikke den dag i dag at æ måtte slutte med fiske. Det va vanskelig for mæ å tenke i nye baner som f.eks. på omskolering."

Denne grupperinga savna det tidligere arbeidet sitt, sjøl om dette hadde vært fysisk og psykisk hardt. Det var derfor problematisk å tenke seg arbeid innafor et nytt område. I sine tanker om framtida var de opptatt av kostnadene ved ei slik utdanning. Foruten at det ville innebære å bli en annen, hadde de ingen garanti for å få arbeid. Helseproblemene kunne medføre at de ikke klarte å stå i arbeidet.

Sykemeldt, permitert, trygda eller "Æ e kommen i den samme situasjonen som då æ gikk ledig i 3-4 år".

Den videre attføringsplanen utgjorde for de fleste i denne grupperinga kurs/opplæring. Noen fullførte dette opplegget, mens andre avbrøt. Sida har situasjonen vært mye prega av arbeidsledighet, eller som en mann uttrykte det:

"Æ har gått heime og dailla."

For noen var det vanskelig å komme inn i arbeidslivet. Disse ble sida uføretrygda. Men sjøl om attføring ikke ga det forventta resultat, opplevde de likevel ikke attføringskurset som direkte bortkasta. Det hadde vært et lyspunkt i en ellers lite tilfredsstillende situasjon. En mann sa dette om kurset:

"Det har hatt betydning fordi æ hadde nokka å holde på med."

De hadde hatt utbytte av et slikt kurs, men det var bare en jobb som kunne endre den problematiske situasjonen. Uføretrygden ble betrakta som midlertidig. En mann sa det slik om det å ha uføretrygd:

"Æ e ikkje særlig begeistra for dette. Det e ikkje nok å ha penga, og dessuten syns æ det e ækkelt å gå og hente trygden."

Mennene ville ennå ikke gi opp sine forsøk på å få seg et arbeid. Dette ble gjort til tross for at de nå så små muligheter.

Dernest har vi de som fikk et arbeid i tida etterpå. De hadde vært i arbeid, men de klarte ikke å stå i dette. Bl.a. var det vanskelig å være i en jobb der det psykiske presset ble for stort. En som var sykemeldt fortalte dette:

"Æ fikk ikkje arbeidet til å fungere. Hodet og hendene ville ikkje samarbeide."

Det problematiske var å finne seg et fast arbeid som de kunne stå i med sine helseproblemer. Det kunne også være andre hindringer som gjorde dette vanskelig:

"Æ ser lysar på det vess en kunne få seg en jobb som kunne kombineres med forpliktelsene heime."

Det var ikke enkelt å finne seg et arbeid som måtte være lett, og som skulle kombineres med forpliktelser hjemme. En jobb ved sida av disse forpliktelsene var viktig både økonomisk og menneskelig. Fordi et lett arbeid var vanskelig å skaffe, ville resultatet bli tilbakevending til et fysisk og psykisk tungt arbeid.

Attføring hadde ikke bidratt til å endre denne grupperingas situasjon. De så derfor i framtida få muligheter som ville kunne rokke ved den virkeligheta de nå levde i.

5.5. Kvinner under 30 år.5.5.1. Line - et eksempel.

Line er i begynnelsen av 20-årene, og kommer fra et bymessig samfunn. Til tross for at hun ble svært skoletrøtt, fullførte hun 9-årig grunnskole. Da hun var fredig med denne, ville hun prøve seg i arbeidslivet. Line erfarte snart hvor vanskelig det var å få jobb på hjemstedet.

Hennes kroppslige plage medførte at hun ikke kunne ta fysisk tungt arbeid, noe som ikke gjorde dette enklere. I den første tida etter ungdomsskolen lyktes ikke Line i sine forsøk på å skaffe seg et arbeid, og hun ble derfor gående arbeidsledig.

Det Line huska best fra denne tida var isolasjon og kjedsomhet. Hun opplevde at dagene ble veldig lange fordi hun hadde lite å fylle dem med. Line bodde i den tida hjemme hos foreldrene.

Hun fikk stønad og hadde derfor ingen økonomiske bekymringer. Siden sykdommen var synlig, møtte hun ingen negative reaksjoner fra andre på sin arbeidsledighet eller på det å motta stønad. Line mente stønaden hun fikk var berettiget, men likevel opplevde hun det som et nederlag å motta penger hun ikke arbeidet for.

Etter ei tid fikk Line arbeid, og seinere har hun hatt mange kortvarige jobber med tilknytning til service- og omsorgsarbeid. Hun opplevde jobbene som tunge, og hun så ingen annen løsning på sitt problematiske forhold til arbeidslivet, enn videre skolegang. Om dette sa hun:

"Man blir jo eldre, så man ser at man træng skola for å komme sæ fram."

Hun hadde tidligere i denne perioden gått et år på folkehøgskole. Nå var det derfor viktig for henne med ei yrkesretta utdanning. Til tross for at hun erkjente nødvendigheten av videre utdanning, var det problematisk å starte på denne. Hun hadde ikke glemt hvor lei hun var på ungdomsskolen.

Line betrakta derfor attføring som det beste alternativet for å kunne finne seg et arbeid hun kunne stå i. Da hun kom til SAN, hadde hun bestemte forslag til framtidig arbeid. Dette ble ikke godtatt av fagpersonalet, og hun gikk derfor med på deres forslag. Line opplevde at hun av fagpersonalet ble møtt med skepsis, og de markerte altfor ofte at det var de som bestemte. Hun kom til SAN for å få hjelp til å endre en problematisk situasjon. Som voksen så hun konsekvensene av en eventuell avbrytelse. Den sosiale kontrollen hun ble utsatt for på SAN, gjorde denne tida vanskeligere for henne enn den hadde behøvd å være.

Da hun var ferdig med attføringskurset, ville hun ut i arbeidslivet. Gjennom attføringsopplegget hadde hun fått forventninger om at kontorarbeid kunne være mulig for henne. Samtidig var hun likevel bekymra for om hun med sin kroppslige plage ville greie å stå i et slikt arbeid. Line var likevel villig til å prøve, og heller kutte ut viss det skulle bli for tungt.

Vi traff Line igjen ca. 3 år seinere. Hun arbeidet da på et kontor. Denne jobben hadde hun nylig begynt i, og hun trivdes godt. I tida etter attføringsoppholdet hadde hun tatt handelskolen. Dessuten hadde hun både før og etter denne hatt kontorjobber. Den siste slutta hun i da hun skulle ha barn.

Det Line nå betrakta som det viktigste ved oppholdet på SAN, var at det hadde gitt henne sjøltillit. Hun hadde fått tru på seg sjøl og hadde vist for familien og omverdenen forøvrig, at hun klarte å forsørge seg sjøl. Ei tid hadde verken hun sjøl eller andre trudd dette.

Line var fornøyd med sin situasjon, og ville for framtida fortsette med å arbeide innafor kontorsektoren.

5.2.2. Gruppa kvinner under 30 år. Line-gruppa.Tabell 8. Aldersfordeling og hjemsted.

	Alder			Total
	16-19	20-24	25-29	
Primærnæringsstrøk	1	2	3	6
Bymessige strøk	0	3	2	5
Total	1	5	5	11

Tabellen viser for det første en jevn fordeling mellom å ha sin oppvekst i henholdsvis primærnærings- og mer bymessige strøk. Dessuten kan vi se at nesten alle er mellom 20 og 29 år.

Skoleerfaringer.

"Æ likte mæ godt dær, men på slutten blei æ skoletrøtt."

Kvinnene som har hatt sin oppvekst i bymessige strøk har alle gått 9-årig grunnskole. Kvinnene fra primærnæringsstrøk, har med et unntak 7-årig folkeskole.¹⁾

Overskrifta skulle være dekkende for de flestes opplevelse av skoletida. Skolehverdagen hadde ikke vært spesielt problematisk. Likevel ble det fremheva at de på slutten ble svært skoletrøtte. De hadde til en viss grad hatt følelsen av å lykkes med de krav som ble stilt til dem i skolesituasjonen. Dette kunne gjelde den totale situasjonen, ellers delvis som det følgende sitatet gir et eksempel på.

"Skoletida va fin, og leksan gikk det fint med. Æ grudde mæ tel regninga, fordi det gikk dårlig med det."

Beskrivelsen ovenfor gjelder uansett om det var innafor 7-årig eller 9-årig skoleplikt.

¹⁾ Vi må også her tilføye at framhaldsskolen var blitt mer eller mindre obligatorisk for de med 7-årig folkeskole.

Materialet viser videre at grupperinga som har 7-årig folkeskole bak seg ønska å gå ut i arbeidslivet. De kom fra primærnæringsstrøk, og i deres miljø var det svært få som gikk vidare på skole. Sjøl for de som hadde vært riktig vellykka i skolesammenheng, behøvde ikke dette å ha betydning for en vidare skolegang.

"Kom dæ ut i arbeid,"

sa ei kvinne om det mora mente hun skulle gjøre etter endt obligatorisk skolegang.

Mens det for de med 7-årig folkeskole fantes mange hindringer for skolegang ut over den obligatoriske, hadde flesteparten med 9-årig grunnskole ei anna oppfatning. Sjøl om de hadde vært lei skolen, ble utdanning betrakta som viktig for framtida. De mente at de attraktive jobbene var avhengig av ei vidare kvalifisering. I øyeblikket ønska de likevel å gå ut i arbeidslivet. Utdanninga kunne de ta seinere.

Det faktiske livsløpet.

"Æ har hatt flere småjobba som varte fra ei til fleire uke."

I framtidsplanene etter obligatorisk skolegang, ville de fleste ut i arbeidslivet. Ut fra materialet kan vi se at dette kun ble gjennomført av noen få. De resterende fortsatte med vidare skolegang, og denne var som oftest ikke yrkesretta.

Etter dette ble det også aktuelt for disse å gå ut i arbeidslivet. Arbeidsområdene var først og fremst knytta til omsorgs- og servicefunksjoner, men de hadde også til en viss grad deltatt i primærnæringsene. Sjøl om de klarte å få innpass i arbeidslivet, var dette forholdet likevel ganske problematisk. Som overskrifta viste, var det prega av en viss ustabilitet. Det var de færreste som hadde hatt et arbeid av lang varighet. Kvinnene hadde hatt mange kortvarige jobber, men for de fleste hadde det ikke vært tale om arbeidsledighet over lengre perioder.

Flere av kvinnene var plaga av sykdom allerede da de gikk ut av den obligatoriske skolen. For de fleste ble imidlertid dette et faktum noe senere i livet, og disse helsemessige plagene resulterte for noen i sykehus-opphold.

Noen av kvinnene gifta seg og fikk barn. Deltakelsen i arbeidslivet opphørte dermed. Fram til de kom inn i attføringsapparatet hadde de kun hatt omsorgsforpliktelser. Utsagnet

"Æ har vært husmor i 5 år."

viser at noen kombinasjon mellom husmor- og lønna arbeid ikke hadde vært på tale.

Videre viser materialet at nesten halvparten av gruppa kvinner under 30 år etter å ha vært noen år i arbeid, igjen begynte på skole. Denne utdanninga var yrkesretta i motsetning til den første. De aktuelle skoletypene var hovedsaklig skoler innretta mot omsorgsoppgaver. Med dette mener vi husmorskole og hjelpepleieskole. Det viste seg likevel at denne utdanninga i liten grad bidro til å bedre forholdet til arbeidslivet. Ellers viser materialet også en viss geografisk mobilitet. De hadde flytta fra det stedet der de vokste opp, og til et mer bymessig samfunn.

Det faktiske livsløpet viser altså at kvinnene i denne perioden hadde gått inn og ut av arbeidslivet.

Livsløpet slik det opplevdes.

"Det va ikkje nokka å bøte livet på en vaskejobb. På filéen fikk æ slitasje i ryggen."

Vår beskrivelse av det faktiske livsløpet viste at kvinnene fikk problemer med å etablere et stabilt forhold til arbeidslivet. Vi vil først i denne beskrivelsen konsentrere oss om den opplevelsesmessige sida av møtet med arbeidslivet, og forsøket på endring av dette problematiske forholdet. Kvinnene

i denne gruppa hadde til å begynne med tatt det arbeidet som var tilgjengelig for dem. Dette var i første rekke sesongarbeid, vikariater o.l. På denne måten starta de fleste sitt forsøk på å etablere seg i arbeidslivet. Etter som de ble eldre, greide de ikke å komme seg ut av denne situasjonen. Startfasen i forhold til arbeidslivet opplevdes å bli lengre enn de hadde forventa. Dette ga seg utslag i følelse av å være ustabil arbeidskraft, og dermed miste muligheten til å få erfaring.

Kvinnene fikk etter hvert en oppfattelse av at det i hovedsak var deres helseproblemer som begrensa arbeidsmulighetene. Da det var viktig å unngå arbeid som var for fysisk og/eller psykisk hardt belastende, kompliserte dette situasjonen deres. I mangel av utdanning greide de ikke å skaffe seg en jobb som de kunne klare å stå i.

Forholdet til arbeidslivet kom derfor fortsatt til å bestå av tilfeldige jobber. Disse kunne ofte være av begrensa tidsrom og ble dessuten opplevd som tunge. Å være i en slik situasjon i forhold til lønna arbeid, var lite tilfredsstillende. Foruten det vi tidligere har beskrevet, opplevde de mange jobber som uaktuelle fordi de ble eldre. Et eksempel på en slik arbeidstype var hushjelp.

også
Kvinnene fikk/etter hvert en erkjennelse av at tiden var inne for en videre kvalifisering. De hadde fått tidligere skolegang på avstand og så nå klarere sammenhengen mellom utdanning og arbeid. Vi har tidligere sagt at noen satsa på utdanning som kvalifiserte til jobber innafor omsorgsarbeid. Dette betydde at de nå fikk ei fagopplæring i arbeid de kjente fra tidligere. Men kvinnene erfarte etter hvert jobbene innafor helsesektoren som så slitsomme, at de ikke greide å bli værende der. Beskrivelsen viser altså at en slik yrkesretta skole i denne fasen av livsløpet ikke medførte endring i forhold til arbeidslivet. Situasjonen begynte å bli svært problematisk. Med de hindringer som fantes, hadde de ikke annet valg enn å ta arbeidstyper få andre ville ha

Noen opplevde også at arbeidsgiverne ikke ville la dem få prøve seg. Vi har et eksempel fra ei kvinne som hadde gjort mange framstøt mot arbeidslivet:

"Æ tåle ikkje stress. Æ har søkt jobb uten å ha fått respons på grunn av mett handicap. De skulle ha freske folk."

Vi har sett at de fleste kvinnene ikke hadde noe anna valg på dette tidspunktet enn å ha et arbeid som var lite ønskelig. Andre kom seg ut av denne problematiske situasjonen ved å gifte seg.

Den opplevelsesmessige sida av å være husmor skal vi konsentrere oss om senere i denne beskrivelsen.

Sjøl om kvinnene hadde møtt store problemer i sine forsøk på å oppnå et stabilt forhold til arbeidslivet, hadde de ikke ennå gitt opp håpet. Men dersom dette skulle la seg gjennomføre, måtte de satse på en ny type utdanning som kunne føre til et lettere arbeid.

Vi har flere gode eksempler som viser hvordan kvinnene vurderte denne situasjonen. Ei kvinne som betrakta kontorarbeid som ei mulig løsning, ga denne beskrivelsen:

"Æ måtte få mæ en bedre utdanning fordi æ va plaga med.... Æ va på jakt etter en lett jobb, men på grunn av at æ ikkje hadde nokka utdanning og praksis i den retning, va det vanskelig."

Ei anna kvinne som hadde hatt mange jobber innafor både omsorgs-, service- og primærnæringa, ga denne skildringa:

"Æ hadde løst på meir skolegang da æ fikk tidligere skolegang på avstand. Æ satsa på kontorarbeid, men utsatte å gå handels-skole i fleire år."

Utsagnene illustrerer for det første at kvinnenes forståelse for endring av en problematisk situasjon, ble knytta til utdanning. Men skulle dette lykkes, var det avhengig av en

kvalifikasjon for nye arbeidsområder, som f.eks. kontorarbeid. Der nest viser sitatene at det var problematisk å skaffe seg denne utdanninga på egen hand. De innså etterhvert at de trengte hjelp til dette.

"Det va ganske kjedelig. Æ fikk pønga, men æ hadde ingenting å gjøre."

Å være utafør arbeidslivet var problematisk. Dette gjaldt uansett om kvinnene hadde forpliktelser i forhold til mann og barn, eller om de var enslige og bodde hjemme hos foreldrene. En konsekvens var følelsen av isolasjon.

Først vil vi beskrive de gifte kvinners opplevelse av å være avskåret fra deltakelse i arbeidslivet. Disse kvinnene hadde egen husholdning, og hadde av den grunn nok av arbeidsoppgaver i form av barnepass og husmorarbeid. Likevel opplevde de det som lite tilfredsstillende å være hjemmearbeidende fordi de følte seg isolerte. Denne følelsen oppsto da de hadde vært hjemme noen år, og barna var blitt større. De ville da prøve seg på nytt i arbeidslivet. Før de gifta seg, hadde de erfart at det var vanskelig for dem å finne seg et arbeid de kunne bli værende i. Til tross for at de innså at det på ingen måte ville bli lettere enn før, var det likevel viktig å prøve på nytt. Gjennom å være husmor fikk de ikke tilgang på andre bekreftelser av seg sjøl. Deltakelse i arbeidslivet var derfor en måte å rette på dette.

Å gifte seg var en god grunn for å ta pause i leitinga etter fast arbeid. Vi har tidligere vært inne på at det å være husmor i lengden ikke var tilstrekkelig. Dette kunne oppleves på følgende måte:

"Å være heime va grusomt, en måtte komme sæ ut og være sammen med andre. En måtte vite at en va tel nøtte, en får sjøltillit ved å gå ut i arbeidslivet."

Kvinnene opplevde etter hvert at det var viktig å ha et lønna arbeid i tillegg til husmorarbeidet. De ville nå ha en situasjon som kunne gi dem bedre tru på seg sjøl.

For de ugifte kvinnene var også arbeidsledighetsperiodene prega av isolasjonsfølelse. Kvinnene erfarte at mangel på arbeid ikke virka provoserende på andre. Dette betydde ikke at de aktivt måtte isolere seg for å slippe negative reaksjoner fra omverdenen. Men mangel på deltakelse i arbeidslivet førte likevel til isolasjon på en positiv måte.

Ei anna erfaring denne grupperinga gjorde, var at de fikk problemer med å etablere et sjølstendig liv i forhold til foreldrene. Gjennom disse kortvarige jobbene tjente de ikke nok til å bli økonomisk uavhengig. Mange ble derfor boende hjemme lengre enn ønskelig. Resultatet ble derfor mange konflikter. De ble ikke betrakta som voksne så lenge de periodevis var økonomisk avhengig. Dette ble særlig forsterka i de arbeidsledige periodene. Foreldrene kunne dermed tillate seg å ha mer kontroll med døtrene sine. Kontrollen og avhengigheta opplevdes stadig verre etter som de ble eldre.

Slik hjemmesituasjonen var, begynte de etter hvert å miste trua på at de kunne klare seg sjøl. I det lange løp ville de få problemer med å opprettholde sjøltilliten, noe som kunne slå negativt ut i forsøket på å skaffe seg et varig arbeid.

Sjøl om også disse kvinnene tok del i det arbeidet som fantes innafor husholdet, fikk arbeidet mer preg av "å hjelpe til". Derfor opplevde de ikke dette som viktig i likhet med de kvinner som utførte det samme arbeidet i eget hushold. Det største problemet ble etter hvert å fylle den ledige tida. Den isolerte situasjonen førte til kjedsomhet i mangel av å ha noe å gjøre.

Ei av kvinnene opplevde denne situasjonen så vanskelig at hun ikke så noen annen utveg enn å forandre på døgnrytmen. Her er hennes beskrivelse:

"Æ syntes ikkje det å være arbeidsledig va nokka særleg. Klokka sto still. Det va langsamt å gå i byen aleina. Æ la mæ seint og sov længe for å få tida tel å gå. Ensomheta va værst, men det va også fælt å måtte be om pænga tel klea som va moderne."

Dette utsagnet understreker hva det ville si for kvinnene å være avskåret fra en stabil deltakelse i arbeidslivet. Det illustrerer problemene i forhold til foreldrene, og de kontaktvansker de kunne oppleve i forhold til omverdenen.

Inn i attføringsapparatet.

"Æ va på jakt etter en lett jobb."

Gjennom den beskrivelsen vi hittil har gjort av deres faktiske livsløp og slik de opplevde det, har vi særleg fokusert på forholdet til arbeidslivet.

Kvinnene var ved inngangen til attføringsapparatet kommet til et stadium i livet da de innså at de måtte endre sitt forhold til arbeidslivet. Det var viktig for dem å komme seg ut av denne situasjonen før problemene ble altfor store. De hadde erfart at det var vanskelig å finne et arbeid som de kunne bli værende i. Etter som de var blitt eldre, hadde arbeidsområdene snevra seg inn. Dette skyldtes ikke bare deres helseproblemer. Mange jobber var også blitt uaktuelle. Ei kvinne ga denne beskrivelsen, som vil være dekkende for hva de fleste mente:

"Sjukdommen har forfulgt mæ heile tida.
Vess ikkje, har æ ikkje trængt å komme
i kontakt med dem."

Det var av stor betydning å finne et arbeid som de kunne være i over en lengre periode, til tross for sine helseplager. De trengte derfor hjelp til å søke nye arbeidsområder. Dersom dette skulle resultere i noe konkret, ville de ha gode sjanser å vise for seg sjøl og omverdenen at de kunne stå på egne bein.

Denne beskrivelsen ovenfor gjelder også for de kvinnene som hadde vært husmødre i noen år. For dem var det viktig å bryte ut av husmorarbeidet. Slik de vurderte det nå, var det mulig for framtida å kombinere dette med lønna arbeid.

Erfaringer med attføringsapparatet og framtidsplaner.

"Kurset ga et puff tel å gå meire på skole."

Med den bakgrunnen vi nå har beskrevet, kom de inn i attføringsapparatet. Kvinnene under 30 år så klare fordeler med attføring. De opplevde heller ikke negative reaksjoner fra omverdenen på det de gjorde. Gjennom attføringsplanen hadde de forventninger om en konkret endring av sin situasjon. Dette var det eneste alternativet de så som brukbart i denne sammenhengen.

Sjøl om de erkjente at de var avhengig av andres hjelp, ble ikke møtet med SAN uproblematisk. De fleste kvinnene delte ikke fullt ut fagfolkenes oppfatning av hvilken attføringsplan som var den mest hensiktsmessige. De hadde sjøl ønsker om en attføringsplan, som ofte lå på sida av SAN's, men de oppdaga fort at dette ville bli avvist. Kvinnene reagerte på det som kunne kalles det demokratiske spillet. Det ga dem et skinn av å bestemme/velge sjøl, mens det egentlig var fagpersonalet som bestemte. Om dette spillet sa ei kvinne følgende:

"Æ torte ikkje å si noe mot dem på SAN, fordi de satt med bukta og begge endan m.h.t. pengan... Æ va i et attføringsopplegg, og dersom æ gikk ut, så hadde æ ikkje nokka anna utveg."

Utsagnet viser klart at de opplevde å være i et veldig avhengighetsforhold til SAN. Dette gjaldt både økonomisk, og ut fra at attføring i øyeblikket var den eneste muligheten de hadde. Kvinnene forstod at det ikke ville være lurt å opponere og godtok det forslaget som kom fra SAN. Det var tross alt viktigere å få hjelp enn at de fikk gjøre det de helst hadde

ønska. I motsatt fall ville de miste muligheten for å endre sin situasjon. Men kvinnene betrakta likevel den attføringsplanen som ble foreslått som brukbar for å kvalifisere seg for en lettere type arbeid. I dette tilfelle gjaldt det innafor kontorsektoren.

I tillegg til det som er beskrevet ovenfor, følte de fleste kvinnene under oppholdet at den sosiale kontrollen var sterk. Kvinnene mente det skulle passes på dem slik at de gjennomførte kurset. Det var unødvendig fra institusjonenes side ikke å tiltru deres hensikt. Av følgende sitat vil det framgå at kvinnene hadde bestemte oppfatninger av hva de ville:

"Æ begynte ikkje dær for å ha nokka å gjøre. Æ hadde vært ute i arbeidslivet, så æ vesste ka æ skulle gjøre."

Denne følelsen av ikke å bli tatt alvorlig, gjorde oppholdet på SAN mer problematisk enn det hadde trengt å være. Overstående utsagt illustrerer målsettiga til kvinnene for å gå inn i attføringsapparatet. Gjennom attføring kunne de få hjelp til å komme ut av en problematisk situasjon. Dermed kunne de finne et nytt arbeidsområde for framtida. Kurset hadde nå gitt dem denne starten.

Helst ville de nok ha starta direkte i arbeidslivet, men de var klar over at kurset ikke ga god nok kvalifisering innafor kontorsektoren. Tidligere erfaringer hadde vist at manglende utdanning ikke ga en lettere jobb. Det ble derfor viktig å kvalifisere seg for denne. Dermed ville de slippe nok en gang å bli avvist.

Tida etterpå.

Tabell 9. Forhold til arbeidslivet i intervjuøyeblikket.

	Alder			Totalt
	16-19	20-24	25-29	
Lønna arbeid	0	5	1	6
Utdanning	1	0	2	3
Ikke lønna arb. sykemeldt, permitert	0	0	2	2
Total	1	5	5	11

Som tabellen viser var over halvparten i arbeid da vi møtte dem igjen. Videre forteller den at noen var i utdanning. De fleste var derfor i en tilfredsstillende situasjon. Derimot var ikke situasjonen endra for resten sammenligna med tida før SAN.

I lønna arbeid eller "for puffet sin del så va kurset fint".

Den opplevelsesmessige sida av å være i lønna arbeid kunne være varierende. De som gikk ut i arbeidslivet rett etter attføringsoppholdet, opplevde flere problemer enn de som satsa på videre utdanning. Dette hadde sammenheng med at de ikke klarte å finne en ny type jobb etter SAN. Arbeidet de fikk, var av samme typen som tidligere. For disse kvinnene hadde ikke attføring ført til ei yrkesmessig endring. Utsagn som:

"Æ e no i en stressa jobb."

kan gi oss et bilde av å være i en slik situasjon. Dette kunne også gjelde i de tilfeller der jobbene var en del av videre attføringsplan. Kvinnene erfarte ikke at attføringa hadde resultert i et lettere arbeid. Hva som ble betrakta som

et lettere arbeid, kunne også oppleves forskjellig. Ei av kvinnene som etter attføringsopplegget gikk ut i kontorarbeid, ga denne beskrivelsen:

"Etter attføringskurset fikk æ prøvd mæ i en kontorjobb, men æ likte mæ ikkje fordi æ får ondt av å sette heile tida."

det
For mange var/derfor ingen annen mulighet enn å gå tilbake til de kjente arbeidstypene.

Sjøl om ikke attføringa hadde resultert i nye arbeidstyper, vurderte de attføringsopplegget likevel som verdifullt. De opplevde at det hadde hjulpet dem til å komme i gang med noe. Det er på dette grunnlaget de vurderte situasjonen sin som bedre enn før de kom inn i attføring.

Sitatet

"Æ ser at æ klare meir enn æ hadde trudd sjøl."

viser at de opplevde seg sterkere enn de hadde trudd. Det som likevel gjorde dem fortvila, var problemer med å se seg sjøl i disse jobbene i framtida. Til tross for at de i øyeblikket klarte å stå i denne typen arbeid, hadde de ingen garanti for å greie dette over en lengre periode. Deltidsarbeid i kombinasjon med trygd ble av kvinnene ikke betrakta som et alternativ. De følte seg for friske til at ei slik løsning kunne være aktuell. I mangel av kvalifikasjoner kunne de risikere å bli uten lønna arbeid i framtida.

Kvinnene som derimot hadde tatt videre utdanning, var mer tilfredse med sin situasjon enn tidligere. For dem hadde attføringa ikke bare medført en personlig styrking, men den hadde også fått betydning for endring av den yrkesmessige tilpasninga.

Deltakelsen i arbeidslivet etter SAN hadde vært mindre omfattende. Dette hadde sammenheng med en tidkrevende utdanning i tillegg til omsorgsforpliktelsene. De erfarte at

lønnsarbeidet kunne kombineres med husmorarbeidet. Målet med attføringa var dermed oppnådd. Kvinnene hadde funnet seg et framtidig arbeidsområde, både med hensyn til sine helsemessige begrensninger og omsorgsforpliktelser. De hadde både kommet personlig styrka ut av attføringsopp-
legget og fått en ny arbeidstype.

"Æ e ovenpå absolutt, men æ har fortsatt ondt i..."

er utsagn som viser at de så lyst på framtida, sjøl om de fremdeles har helsemessige plager å slite med.

I utdanning eller "sjukdommen e et problem når æ skal søke jobb."

Denne grupperinga var i en utdanningssituasjon. De hadde alle gjort forsøk på å få seg et arbeid etter attføringskurset og hadde delvis lyktes. Problemet var ofte deres helsemessige begrensninger. Ei av kvinnene som hadde søkt mange jobber, gjorde følgende erfaringer:

"Æ søkte på jobb, men sjuke folk skulle de ikkje ha, fikk æ tel svar."

Kvinnenes oppfatning var at attføring ikke hadde gjort det lettere å få innpass i arbeidslivet. I den grad de fikk jobb var arbeidstypene som oftest de samme som tidligere.

Noen hadde i tida etterpå også vært innom arbeid som bygde på kunnskaper fra SAN, og som helsemessig var godt egna. Disse jobbene var imidlertid bare vikariater. Attføringskurset var ikke kvalifiserende nok til at de kunne finne seg et varig arbeid.

I denne fasen av livsløpet opplevde de situasjonen sin som uendra. Ut fra forventningene de hadde hatt til attføringsopplegget, følte de dette som et tilbakeskritt. De fikk igjen vanskeligheter med å finne noe å fylle tida si med. I denne situasjonen kunne husmorarbeidet være godt å falle tilbake på:

"Æ va heldig, fordi æ va husmor og hadde forsørger."

Den eneste muligheten de etter hvert så som kunne endre forholdet til arbeidslivet, var en videreføring av den utdanninga de hadde starta på SAN. La oss se på et eksempel som viser dette:

"Æ ser no lyst på situasjonen i og med æ har fått gå på skole."

Samtidig som de så nytten av utdanninga, var de likevel ikke særlig optimistisk. Deres helsemessige problemer eksisterte fremdeles, og tidligere erfaringer med arbeidslivet medførte fortsatt frykt for problemer. I tillegg var de usikre på om de kunne være i denne type arbeid over en lengre periode.

Ikke lønna arbeid, sykemeldt, permitert eller "æ blir antakelig trygda".

Overforstående utsagn sier noe om situasjonen til den grupperinga som verken var i arbeid eller under utdanning. Attføringsopplegget hadde ikke ført til endring av livssituasjonen. I tida etter kurset hadde de som ledd i en attføringsplan vært i arbeid eller under utdanning. Som et resultat av deres helsemessige problemer, klarte de verken å gjennomføre utdanninga eller å bli værende i arbeid. Attføringsplanen ble avbrutt, og siden ble de gående arbeidsledige. Med sine helseproblemer var de klare over begrensningene. Grupperinga hadde mislyktes i et opplegg som muligens var det eneste som kunne endre forholdet til arbeidslivet. De opplevde dermed situasjonen som håpløs. Dette gjaldt ikke bare for øyeblikket, men også for framtida.

Gjennom attføringskurset hadde de fått visse forventninger om en etablering i arbeidslivet:

"Kontorkurset gjorde at æ ville klare nokka. Det va fint for det va en begynnelse tel nokka meir, og æ fikk trua på mæ sjøl etter dette kurset."

Kvinnene vurderte derfor attføringa som mislykka for deres vedkommende. Dette opplevdes som et nederlag. Å bli trygda var den eneste løsninga de nå betrakta som mulig. Med tanke på framtida var dette bittert. Men for ikke helt å miste kontakten med omverdenen, så de på kombinasjonen trygd/arbeid som ei mulig arbeidstilpasning.

5.6. Kvinner over 30 år.5.6.1. Marta - et eksempel.

Marta var omkring 50 år da hun kom under attføring. Opprinnelig kom hun fra et lite sted ved kysten der fisket var viktigste næringsvei. Hun var imidlertid tilflytta et bymessig samfunn før attføring ble aktuelt for henne. Marta gikk 7-årig folkeskole og trivdes godt med skolearbeidet. Da hun var ferdig med den obligatoriske skolegangen, kunne hun godt ha tenkt seg videre utdanning. Dette lot seg ikke gjennomføre. Ei hindring var krigsutbruddet, en annen var foreldrenes dårlige økonomi. Marta reiste bort for å ta seg huspost, da hun var ferdig med den obligatoriske skolegangen. Dette var noe hun hadde lært gjennom deltakelse i denne type arbeid i oppvekstårene. Etter dette utvida hun arbeidserfaringene sine med ulike jobber som hadde tilknytning til service-næringa.

Så gifta Marta seg og fikk flere barn i løpet av få år. Denne perioden var slitsom. Hun hadde derfor ikke noe ønske om arbeid i tillegg til husmorarbeidet. Etter noen år begynte hun å jobbe på en filetfabrikk. Hun prøvde å forene dette arbeidet med de forpliktelsene som husmorarbeidet førte med seg. Gjennom mange år kombinerte Marta husmorarbeidet med lønna arbeid. Etterhvert ble fiskearbeidet erstatta med andre arbeidstyper. Marta hadde ofte ønska seg mer utdanning. Hun hadde hatt planer om korrespondansekurs som hun betrakta som det eneste mulige alternativet for henne. Dette var imidlertid aldri blitt noe av. Som yrkesaktiv husmor ble det lite tid til overs for utdanning. Sjøl-tilliten var også dårlig, og hun fikk heller ingen oppmuntring fra miljøet rundt seg.

Brått intrådde det helsemessige forandringer som medførte at hun ikke kunne opprettholde sitt daværende arbeid. For Marta var det vanskelig å være uten lønna arbeid. Dette gjaldt først og fremst den økonomiske avhengigheten. Da hun ikke lengre var i lønna arbeid, hadde hun kun forpliktelsene ovenfor husmorarbeidet. Barna var fornøyde fordi at hun nå var hjemme hele

tida, og hun møtte ingen negative reaksjoner fra omverdenen. Marta sjøl var ikke fornøyd, men med sine helseproblemer så hun få muligheter for å få seg et lønna arbeid. Et nytt arbeid var avhengig av nye kvalifikasjoner. Attføring syntes derfor å være den eneste muligheten som kunne muliggjøre dette. Marta var usikker i forhold til attføring, og da spesielt fordi hun betrakta sin tidligere skolegang som forelda:

"Det e over 30 år sia æ gikk på skole."

Hun mestra de krav som ble stilt til henne gjennom attføringsopplegget. Da denne opplæringa var over, kunne hun ha tenkt seg et arbeid som bygde på disse kvalifikasjonene.

Da vi ca. $\frac{1}{2}$ år seinere igjen møtte Marta, var hun i lønna arbeid. Arbeidet var blitt ordna gjennom SAN, og arbeidsoppgavene var de samme som de hun hadde lært på kurset. Marta trivdes godt, og hun opplevde at arbeidet var utfordrende:

".... en må bruke tankan i jobben."

Hun følte også at hun ble betrodd ansvar på arbeidsplassen. For å bli bedre kvalifisert, hadde hun tatt flere kurs innfor det aktuelle fagområdet.

Marta opplevde attføringa som vellykket. Gjennom denne hadde hun oppnådd å gjøre en ny inntreden i arbeidslivet til tross for sine helseproblemer.

5.6.2. Gruppa kvinner over 30 år. Marta-gruppa.

Tabell 10. Aldersfordeling og hjemsted.

	30-39	40 ->	Totalt
Primærnæringsstrøk	2	4	6
Bymessige strøk	0	3	3
Total	2	7	9

Tabellen viser for det første at flesteparten av kvinnene har vokst opp i primærnæringsstrøk, hvor kombinasjonen fiske/jordbruk eller fiske utgjorde næringsgrunnlaget. Dessuten forteller tabellen at hovedtyngden av kvinnene er over 40 år.

Skoleerfaringer.

"Æ likte å gå på skole, æ hadde løst til å gå vidare, men vi hadde ikkje råd."

Når halvparten av kvinnene har ikke gått alle 7 årene på folkeskolen. Det er først og fremst de over 40 år som har ufullstendig folkeskole, fra 4 - 6 år. Dette skyldes enten sykdom eller at de var i skolepliktig alder under siste verdenskrig.

Utsagnet over illustrerer situasjonen for kvinnene da de hadde gjort seg ferdig med den obligatoriske skolegangen. Kvinnene hadde, uansett hvor de kom fra, opplevd skolehverdagen som uproblematisk. Dette ga seg bl.a. utslag i at de gjerne kunne tenke seg videre skolegang. Men de møtte hindringer som gjorde ønsket svært vanskelig å gjennomføre. Dette ser vi antyda i følgende eksempel:

"Æ likte mæ godt på skolen. Æ hadde løst på meir utdanning, men æ fikk ikkje lov hos han pappa. Æ måtte ut i full hushjelpjobb som 14-åring."

Eksemplet viser ikke bare hva vi allerede har beskrevet ovenfor, men understreker også sterkere kvinnenes opplevelse av hvor uopnåelig videre skolegang var for dem. Som kvinnen beskrev i sitatet over, hadde hun som 14-åring små muligheter for å gjøre noe annet enn å gå ut i arbeidslivet.

Det faktiske livsløpet.

"Æ jobba på ræka før æ gifta mæ."

Vi så i forrige kapittel hva som kunne sette stopper for mere skole. Dette innebar at de måtte rett ut i arbeidslivet. De gikk da enten ut i arbeid som var knytta til primærnæringa, eller de tok seg arbeid som f.eks. hushjelp. I de tilfellene der det ikke var arbeid for dem på hjemstedet, fikk de arbeid andre steder. Disse lå som regel ikke langt borte fra der de hadde vokst opp. I en senere fase ble arbeidserfaringene også utvida til å omfatte en del service-yrker. Noen få gikk yrkeskole i denne perioden. Sammen med diverse kurs utgjorde dette alt av utdanning for denne gruppa.

"Etter at æ gifta mæ, var æ husmor i fleire år."

Flesteparten av kvinnene stifta etter hvert familie, og fikk dermed lengre perioder da de kun hadde omsorgsforpliktelser for mann og barn. Etter som barna ble større, prøvde de å finne et arbeid som kunne kombineres med omsorgsarbeidet. Over halvparten av de som hadde omsorgsforpliktelser greide å forene husmor- og lønnsarbeid. Denne arbeidstilpasninga hadde de i flere år. Etter hvert som kvinnene ble eldre, ble det mer problematisk å opprettholde kombinasjonen. Dette skyldtes først og fremst helsemessige plager og deres geografiske mobilitet. Materialet vårt viser nemlig at de aller fleste kvinnene seinere flytta fra det stedet der de hadde hatt ei arbeidstilpasning og til et bysamfunn. Dette betydde at kvinnene ved inngangen til attføringsapparatet, var bosatt i by.

Det faktiske livsløpet viser at kvinnene hittil har vært husmødre med unntak av noen få som hele tida har vært lønnsarbeidere. I tillegg har flere av disse i kortere eller lengre perioder kombinert husmor- og lønnsarbeid. For noen har også opphold på psykiatrisk sykehus vært en realitet.

Livsløpet slik det opplevdes.

"Når man e vant til å tjene penga, e det værste som fins å være økonomisk avhengig av andre."

Det faktiske livsløpet viste at alle ble yrkesaktive like etter folkeskolen. Gjennom deltakelse i arbeidslivet hadde de oppnådd økonomisk uavhengighet, og dermed større råderett over sine liv. Videre så vi at de fleste gifta seg etter ei tid, og ble husmødre. I denne beskrivelsen vil vi konsentrere oss mest om dette forholdet. På grunn av små barn var det i den første fasen få muligheter for å kombinere husmorarbeidet med et lønna arbeid. Resultatet ble dermed isolasjon. Dette var ikke det samme som en ensom tilværelse, men det innebar ofte en følelse av isolasjon fra andre voksne mennesker. For kvinnene var det lite tilfredsstillende å være (hjemmeværende) husmor. De tilla omgang med andre voksne mennesker stor betydning. Utsagn som:

"Det e gjennom arbeid en får kontakt med folk."

gir et bilde av hvordan de opplevde sin situasjon, og hvilke forventninger de hadde til et arbeid utafor hjemmet. Kvinnene hadde i mesteparten av livsløpet hatt et ønske om en jobb. Vi har tidligere sagt at halvparten greide å skaffe seg et arbeid som kunne kombineres med husmorforpliktelsene. Dette vil vi komme tilbake til seinere.

Som husmor så det ut som de var i en ordna situasjon. Men kvinnene opplevde derimot at dette utelukka dem fra å erfare andre sider ved seg sjøl. Til det hadde de i altfor stor grad fått et annet bilde gjennom tidligere deltakelse i arbeidslivet.

Mens vi hittil i vår beskrivelse har knytta den opplevelsesmessige sida av husmorarbeidet til isolasjon, vil vi i det følgende knytte den mest til den økonomiske situasjonen.

Å være økonomisk avhengig opplevdes som problematisk, spesielt av de kvinnene med lengst yrkesaktiv deltakelse. De hadde vært vant til å disponere egne penger. Nå erfarte de å ha kommet i en situasjon der de var nødt til å være den som var avhengig av andre. At kvinnene opplevde denne avhengigheten som ei belastning, viser følgende eksempler:

"Det e grusomt å be om å få penga, en blir avhengig av ektemannen."

og

"Æ syntes ikkje det va artig å be om pænga hos mannen for enkle ting."

Økonomisk avhengighet av ektemannen medførte at de mista den sjølstendigheten de tidligere hadde ved å tjene egne penger. Dessuten gikk det i mange tilfeller på sjøltilliten løs. I de store sammenhenger var kanskje ikke den økonomiske avhengigheten noe problem. Ved ikke å kunne disponere egne penger og fatte beslutninger over bruken av disse fikk de en følelse av avmakt. Kvinnene opplevde det også som vanskelig å være den som hele tida måtte innordne seg etter andre.

Materialet viser en sammenheng mellom lengden av husmorarbeidet, og problemene med å komme seg ut i arbeidslivet. Opplevelsen av ikke å kunne gjøre nytte for seg i annet enn husmorarbeid var dominerende. At de bare hadde fått bekreftelser på seg sjøl gjennom denne arbeidstypen, var ei begrensning for deltakelse i arbeidslivet. Lønna arbeid ble sett på som en måte å komme seg bort fra isolasjon og økonomisk avhengighet. Men de ville ikke minst gjennom jobb utafør hjemmet få andre bekreftelser enn de hadde fått gjennom husmorarbeidet.

Dårlig sjøltillit var ei hindring for å ta seg jobb. Ei anna var mangel på lokale arbeidsplasser. Som vi tidligere har vist er dette kvinner som for det meste har tilbrakt sitt liv i primærnæringsstrøk. Der var det ofte få kvinnelige arbeidsplasser. Sjølom det fantes arbeid der de bodde, var det ingen garanti for at de var kvitt problemene sine. Vi har allerede pekt på deres dårlige sjøltillit som ei begrensning. I tillegg opplevde de at deres deltakelse i arbeidslivet også ble hindr av familieforpliktelsene. Dersom en jobb skulle kunne skaffes, var det viktig at den kunne kombineres med husmorarbeidet. Kvinnene erfarte at interessene deres ikke kunne gå på tvers av familiens ønsker. Deres ansvar for familiens omsorg var en selvfølge hos dem.

For noen kvinner var det ikke mulig å få seg arbeid som en følge av de hindringene vi har pekt på. Ei av de kvinnene som imidlertid klarte dette, ga følgende beskrivelse:

"Da æ fikk ongan mine va æ heime. Det va ikkje arbeid å få, bortsett fra lineegning. Da det kom filéfabrikk, begynte æ dær. Ongan kom tett, og det va slitsomt med husmorarbeid i tillegg. Mannen min hjalp ikkje til. Han tok et kryssord eller et blad etter arbeidstid, mens å måtte gjøre husarbeid. I dag ville æ også ha opplært sønnen min til husarbeid."

Vi har sett at dersom de ønska å ta del i arbeidslivet, var dette avhengig av at de måtte innordne sin deltakelse i forhold til familiens krav. Resultatet ble ofte deltidarbeid

eller sesongprega arbeid. På denne måten greide de å tilpasse seg de to ulike arbeidsoppgavene, og ble dermed dobbeltarbeidende.

Noen kvinner opplevde også at mennene deres var i mot et lønna arbeid i tillegg til husmorarbeidet, noe eksemplet nedenfor viser:

"Mannen min likte ikkje at æ hadde arbeid. Han sa det gikk ut over ongan. Når æ sjøl valgte å arbeide ute, blei husarbeidet en plikt som æ hadde i tillegg."

Det viste seg ofte vanskelig å forene disse to arbeidstypene. Kvinnene løste det på den måten at jobben utafor hjemmet ikke måtte gå ut over husmorarbeidet. Men det sistnevnte arbeidet var vanskelig å tidsavgrense, slik at lønnsarbeidet i noen tilfeller var konfliktskapende. Et resultat ut fra vi her har beskrevet, var at kvinnene ofte opplevde dobbeltarbeid som svært belastende.

Vi har sett at mangel på lokale kvinnearbeidsplasser og kombinasjonen av husmor- og lønnsarbeid, vanskeliggjorde kvinnenes deltakelse i arbeidslivet. Andre hindringer de opplevde var manglende kvalifikasjoner og mangel på kontinuitet i arbeidslivet. Dette var noe som igjen gikk ut over sjøllitliten. Vi har tidligere sagt at utdanning hadde vært et høyt ønske helt siden folkeskolen. Ønske om utdanning ble begrunna både ut fra dens betydning som kvalifikasjon for et arbeid og som verdifullt i seg sjøl. Kvinnene hadde forståelse for at utdanning ville øke sjansene for å skaffe seg et arbeid som lettere kunne forenes med husmorarbeidet. Men hindringene var for mange i denne delen av livsløpet til at de kunne få seg utdanning. Som ufaglærte har de vært nødt til å ta arbeid de opplevde som fysisk/psykisk slitsomt.

Kvinnene var av den oppfatning at med disse begrensningene, var det vanskelig å komme inn i et fast arbeid. Ei kvinne som hadde hatt mange kortvarige jobber i tillegg til sitt arbeid som husmor, uttrykte seg på følgende måte:

"Når man ikkje har utdanning, må man ta det arbeidet man kan få."

Oppsummeringsvis kan vi si at disse kvinnene hadde i denne delen av livet ut ad vart i en ordna situasjon. Derimot opplevde de ikke sin situasjon som tilfredsstillende fordi de ikke trivdes bare med husmorarbeidet.

Den grupperinga av kvinner som hadde klart å ha en jobb i tillegg til husmorarbeidet, opplevde en befrielse både fra isolasjonen og den økonomiske avhengigheta. Dessuten og ikke mindre viktig ga deltakelsen i arbeidslivet større sjøllit. Dette opplevdes til tross for at kombinasjonen var slitsom.

Seinere i livet oppstod det vanskeligheter for den videre deltakelse i arbeidslivet. Etter hvert som de ble eldre fikk de helseproblemer, som førte til at de ikke lengre kunne fortsette i den arbeidstilpasninga de hittil hadde hatt. Det var også noen som fikk problemer som følge av flytting. Fordi mange flytta fra det stedet der de hadde arbeid, ble det vanskelig for dem å finne et nytt. Kvinnene så en fare i det å bli arbeidsledig. Arbeidsledighet ville dermed igjen for mange bety isolasjon og økonomisk avhengighet.

Inn i attføringsapparatet.

"Æ torte ikkje ta en enkel kontorjobb."

Vi har hittil i vår beskrivelse av deres livsløp, både faktisk og opplevelsesmessig, gjort forsøk på å få tak i hva som har ført dem inn i en situasjon de nå ville ut av.

Sjøl om kvinnenenes liv kan sies å ha vært ulikt, var målet med å gå inn i attføringsapparatet å få en ny start inn i arbeidslivet.

Den grupperinga som kun hadde vært husmødre siden de gifta seg, hadde lenge ønska et lønna arbeid. Disse så imidlertid nå en mulighet for å komme seg ut av isolasjonen og den økonomiske avhengigheta. I framtida ville det nå være mulig

å kombinere husmorarbeidet med jobb fordi barna var blitt store (voksne). De kunne dermed make å finne seg et arbeid uten at dette ville komme i konflikt med husmorarbeidet. Sjøl om de to ulike arbeidstypene kunne la seg forene, opplevde de likevel sin dårlige sjøltillit som ei hindring. De hadde vært avskåret fra å få andre bekreftelser av seg sjøl enn det de hadde fått som hjemmearbeidende.

I likhet med de andre i denne gruppa var det deres helsemessige problemer, manglende kvalifikasjoner og dårlig sjøltillit som nå var problemet. Alle kvinnene var av den oppfatninga at de måtte ha hjelp for å overvinne disse hindringene. Å finne et arbeid på egen hand ville bli altfor problematisk. Spesielt viktig var det for de som hadde vært i lønna arbeid hele dette livsløpet. Slik kvinnene så det, kunne de bare komme seg inn i arbeidslivet gjennom kvalifisering. Dette betydde at den måtte bygge på ny kunnskap. Attføring ville være det alternativet som passa best for gjennomføring av denne planen.

På samme måte som kvinnene så klare fordeler ved å gå inn i attføringsapparatet, så de også at det kunne medføre problemer. Men til tross for dette var de likevel villige til å satse. Som resultat av deres inntreden i attføring, ble de nå klienter. De var engstelige for at dette kunne føre til negative reaksjoner fra omverdenen. Opplevelsen av å være klient var ulik ut fra hvilken tilknytning de tidligere hadde hatt til arbeidslivet. Mest problematisk var det for den grupperinga som hadde vært kortest tid ute i arbeid. Følelsen av om dette var rett eller ikke, var avhengig av alder og om sykdommen var synlig/usynlig. Sjøl om kvinnene mente at det hadde rett til attføring, kunne det by på problemer å rettferdiggjøre dette. Jo mer riktig de opplevde at attføring var for dem, dess mindre var de bekymra for negative reaksjoner. Spesielt følte de seg sårbare overfor kommentarer knytta til deres økonomiske stønad som imidlertid alle opplevde som et gode.

Eksemplene nedenfor viser hvordan kvinnene forholdt seg til det å motta stønad. Ei kvinne som i mange år hadde vært i lønna arbeid, uttrykte det på denne måten:

"Æ foretrekke lønna arbeid, men æ har ikkje nokka valg no. Æ synes ikkje det e ekkelt å være på trygd."

Kvinne som hadde hatt en delvis tilknytning til arbeidslivet i tillegg til husmorarbeidet sitt, sa det på følgende vis:

"Æ vil ikkje fortelle det til folk, for æ syns det e ekkelt. Æ snur i døra til trygdekontoret viss æ ser kjente."

Den hjemmeværende husmora sa det slik:

"Det e ekkelt å hente pengan - da føle man sæ lita. Likevel e det greit, for da føle æ mæ lik mannen min, i og med at æ og skaffa pænga til huset."

Vi har tidligere beskrevet at kvinnenes forhold til folkeskolen hadde vært uproblematisk, og at de opp gjennom livet hadde ønska seg videre utdanning. Forholdene lå nå til rette for denne gjennom attføring. Men sjøl om de fikk sjansen, var de likevel svært betenkte på hva det ville innebære å bli elev igjen. Utsagnet nedenfor gir en antydning av hvordan de fleste opplevde dette:

"Æ grudde mæ veldig. Æ hadde liten skolegang, og det at æ skulle gå på skole med andre som va yngre enn mæ, gjorde at æ grudde mæ."

Bekymringene deres lå både på det faglige og sosiale planet. Sjøl om erfaringene fra den obligatoriske skolegangen hadde vært positiv, opplevdes denne som forelda.

Det var egentlig få erfaringer de kunne ta med seg derfra. Dessuten var de usikre på hvilke krav som kunne stilles i dagens skole.

Den sosiale usikkerheten var til en viss grad avhengig av alder. Jo høyere denne var, dess dårligere tru hadde de på at de skulle finne seg til rette sammen med de andre elevene.

Erfaringer med attføringsapparatet og framtdisplaner.

"Man veit kor man står etter et slikt kurs."

De erfaringene kvinnene gjorde under oppholdet på SAN, var entydig positive. Til tross for sin foreldede skolegang, opplevde de å mestre de faglige kravene som ble stilt til dem gjennom kurset. Flere ga uttrykk for at de faglige kravene gjerne kunne ha vært større.

Som vi tidligere har pekt på, mente de at attføring på nytt skulle føre dem inn i et lønna arbeid. Gjennom å lykkes på attføringskurset, var de langt på veg til å få ønsket sitt oppfylt. Den faglige innsikten ga dem også forståelse av hvor de befant seg i forhold til de krav som kunne møte dem i dagens skole. I samme grad som de mestra de faglige krav, opplevde de å lykkes sosialt.

Kvinnene hadde fått mye ut av oppholdet på SAN, og de erfarte at dette hadde gitt dem bedre sjøltillit. Attføringa hadde så langt gitt dem innblikk i en ny verden. Gjennom kurset hadde de fått bekreftelse på at det ikke var problematisk å tilegne seg den nye kunnskapen, som var viktig for å komme seg ut i arbeidslivet. Kurset ga dem dermed visse forventninger for framtida. I tillegg til at kurset i seg sjøl viste seg å være meningsfullt, var det nyttig i planlegging av deres framtidige liv. Dette gjaldt både i forhold til arbeidslivet direkte, uttrykt med følgende utsagn:

"No tør æ påta mæ en lettere kontorjobb."

og i forhold til videre kvalifisering innafor samme fagområde, som ble beskrevet på følgende måte:

"Kurset e ikkje basert på at man skal få nokka fullstendig utdanning. Det e jo begrensa ka man kan lære på så kort tid. Æ ser likevel lyst på framtida fordi æ no veit ka æ vil slå inn på."

Vi kan slå fast at ved kursets slutt var kvinnes sjøltillit betraktelig styrka. Dette ga dem forståelsen av at det nå var større muligheter for å få seg et arbeid. Likevel var de klare over at det fortsatt kunne være mange hindringer for å nå dette målet.

Tida etterpå.

Tabell 11. Forhold til arbeidslivet i intervjuøyeblikket.

	Alder		Total
	30-39	40 -	
Lønna arbeid eller kombinasjon arbeid/trygd	0	3	3
Utdanning	2	1	3
Ikke lønna arbeid: permitert, sykemeldt, uføretrygda	0	3	3
Totalt	2	7	9

Tabellen ovenfor gir et bilde av at attføringsresultatet for de fleste var vellykka. Disse kvinnene kunne sies å være i en tilfredsstillende situasjon gjennom utdanning eller arbeid. Ut fra likheter i opplevelsesaspektet er kombinasjonen lønna arbeid/trygd i samme gruppering som lønnsarbeid. Derimot kan ikke det samme sies om de resterende fordi deres nåværende faktiske situasjon var den samme som før de kom under attføring.

I lønna arbeid eller "å kunne ikkje ha fått nokka bedre jobb".

De jobbene som kvinnene hadde, var ordna gjennom SAN. Kvinnene regna jo tidligere med at det var vidare kvalifisering som skulle til for å få en ny jobb. Det var derfor overraskende at de fikk et arbeid med sine nåværende kvalifikasjoner. Deres nyervervede kunnskaper var heller ikke alltid nødvendige i de nåværende jobbene. Men uten å ha vært innom attføringsapparatet hadde ikke det nye arbeidet vært mulig.

Vi har tidligere vist til at kvinnene ville ha bekreftelser på seg sjøl gjennom deltakelse i arbeidslivet. Dette fikk de nå gjennom samvær med andre voksne mennesker. Enten arbeidet var heltid eller i kombinasjon med trygd var dette like oppnåelig. I tillegg opplevde de økonomisk sjølstendighet. En arbeids-tilpasning som var kombinert med trygd kunne ofte være den mest gunstige. Dette opplevdes både ut fra deres helseproblemer og de forpliktelsene som ble krevd av dem gjennom husmorarbeidet.

Oppsummeringsvis kan vi derfor si at denne kvinnegrupperinga var svært fornøyd med sin nåværende situasjon.

Under utdanning eller "det e veldig forskjell på Sentret og den skolen æ går på no".

Den utdanninga de nå kvalifiserte seg gjennom bygde på kunnskaper de hadde tilegna seg på SAN. De opplevde dermed direkte faglig utbytte av attføringsoppholdet. Samtidig som de hadde denne bakgrunnen, erfarte de at kravene nå var større. I tillegg kom de inn i enny undervisningssituasjon med flere elever. De fikk dermed ikke den samme oppmuntring og støtte som det "verna" undervisningstilbudet på SAN hadde gitt dem. Til tross for denne krevende undervisningssituasjonen var de tilfredse. Vi siterer:

"...det va nå en gammel drøm som gikk i oppfyllelse."

Vi har tidligere fremheva kvinnegruppa over 30 år sitt ønske om utdanning. Ved deltakelse på attføringskurset hadde de fått avklaring på egne kunnskaper i forhold til dagens krav. De opplevde sin tidligere skolegang som forelda. Kvinnene i denne grupperinga mente de ikke hadde vært i sin nåværende utdanning uten først å ha vært innom SAN.

Kvinnene som nå var i en utdanningssituasjon var kanskje de som i størst grad fikk realisert sine forventninger til attføring - nemlig et nytt arbeid gjennom kvalifisering.

Sykemeldt, permitert, trygda eller "æ veit ikkje, men e man så heldig å bli bra igjen kommer æ til å prøve på nytt".

Denne kvinnegrupperinga opplevde sin situasjon som vanskelig. I tida etter attføringsoppholdet hadde de prøvd seg på en vidare kvalifisering og/eller ulike arbeidstyper. De hadde ikke klart å skaffe seg et fast arbeid. De erkjente at med deres helseproblemer var det vanskelig med jobb. Trygd ble dermed det beste alternativet. Ei sier følgende:

"Det e søkt om halv uførepensjon for mæ, samtidig som æ leite etter en jobb æ kan klare."

Utsagnet viser at i tillegg til å være trygda, hadde de ennå tro på at det ville være mulig å finne et arbeid dersom dette var lett nok. Vi har tidligere hevda at kombinasjonen trygd og arbeid av kvinnene ble regna som god. En søknad om uførepensjon var derfor ingen hindring for en ny arbeidstilpasning.

Men ikke alle så likt på det. Følgende sitat fra en kvinne som har vært trygda over en periode viser dette:

"Æ har innsett at det å komme seg ut i arbeidslivet ikke går på grunn av helsa."

Etter å ha gjennomført attføringsopplegget og delvis deltatt i arbeidslivet, opplevdes trygdetilværelsen som et nederlag. Deltakelsen på attføringskurset hadde gitt håp om ei anna fremtid. Men som den uføretrygda uttrykte:

"Att og fram e like langt. På en måte e det værre no, i og med at æ hadde sjansen og ikke klarte det."

6. ANALYSE.

6.1. Analyseramme.

I denne oppgaven følger vi 5 grupper attføringsklienter for å se hvilke betingelser som har ført dem inn i et avvikende livsløp, og attføringsapparatets potensiale for endring av dette. Vi ønsker å få inntak til denne prosessen.

Sjøl om livsløpsdata tar utgangspunkt i det enkelte individs livshistorier, er det ikke nødvendig med en analyse på individnivå. Ut fra de felles mønstre vi fant i materialet, valgte vi en presentasjon på gruppenivå. Vi har gitt en beskrivelse av livsløpet deres, der vi har fulgt dem fra skoletida og fram til den dagen da det siste intervjuet fant sted. Alle hadde da gjort erfaringer innafor områder som skole, arbeidsliv (dette omfatter også mislykkede erfaringer med å få innpass i arbeidslivet) arbeidsledighet, attføring og et nytt møte med en arbeids- eller utdanningssituasjon.

I analysen ønsker vi også å holde oss på gruppenivå, der vi foretar en sammenligning. Vi ønsker her å bygge på både et sosiologisk og et antropologisk prespektiv. Gjennom det sosiologiske perspektivet finner en fram til felles mønstre innafor ulike livsfaser, mens det antropologiske perspektivet ofte ivaretar det som skjer ved faseovergangene.

Vi har altså anvendt livshistorier som grunnlag for vårt materiale. Livshistorie har vært brukt både innafor psykologisk tenkning, forfatterskap og innafor samfunnsvitenskapene. Det fins imidlertid ulike måter å anvende livshistoriedata på. Et eksempel innafor norsk samfunnsforskning er Rogoff-Ramsøys (1977) studie av sosialmobilitet i Norge. Her har hun basert seg på menns livshistorier. Ved å følge de samme menn gjennom hele livsløpet, fikk hun både bakgrunns-, livs- og opplevelsedata. I hennes analyse, en såkalt stianalyse (path-analysis), ble disse dataene korrelert. En slik måte å analysere livsløp på, en kvantitativ analyse, medførte at aktørene som var sentrale i den metodiske tilnærminga, ble borte i analysen. Vi kan derfor konkludere med at Rogoff-Ramsøys studie hadde ikke aktøren analytisk status, men var der bare for dataens skyld.

I vår oppgave blir det viktig å anvende et livsløpsperspektiv som kan ivareta aktøren som analyseenhet. Som andre underprivilegerte grupper, er ikke våre attføringsklienter tjente med å bli beskrevet og analysert som elendige. Vi ønsker å se klientene som aktører med ei livshistorie innafor et gitt samfunn. Berger og Berger (1979) sier dette på følgende vis:

"Our biography is very largely the story of our experience with society."
(s. 21.)

Vår biografi eller livshistorie er altså nært knytta til det samfunnet vi er en del av. Også Wadel (1973) har i sin studie av arbeidsledighet vært opptatt av å ha et aktørperspektiv i analysen. Han mener at korrelasjonsstudier innafor en sosiologi som er opptatt av arbeidsledighet, har medført en negativ karakteristikk av de arbeidsledige. I en slik analyse mister en de sosiale prosessene. (Jfr. Rogoff-Ramsøy op.cit.). Gjennom å ha aktøren med i analysen, vil en i samfunnsvitenskapelige analyser få tak i aktørens forståelse og opplevelse av sin situasjon. En vil da også prøve å få et bilde av hvordan han/hun forsøker å foreta endringer innafor de rammene som ligger i situasjonen.

Ved å ha aktøren som analyseenhet, vil vi få tak i attføringsklientens verden slik de sjøl ser den. Gjennom dette blir de aktører som tenker, vurderer og planlegger. De har en livsplan¹⁾. Vi får da se dem som aktører som skaper sitt liv innafor gitte muligheter og begrensninger, og videre se hvilke tilpasningsstrategier de velger. Vi får dermed en analyse som har sitt utgangspunkt i aktørens valg eller mangel på valg.

Våre data er livsløpsdata som tar utgangspunkt i det enkelte menneskes livsløp. Vi får dermed plassert aktøren innafor en større sammenheng. For å kunne anvende livsløpsbegrepet i forskningen er det ikke nødvendig å følge det enkelte menneskes livsløp fra vugga til grava. Hva som legges i begrepet livsløp

¹⁾ Begrepet livsplan har vi henta fra Berger/Berger/Kellner (1977).

kan være avhengig av hvilken fagretning som definerer. I følge Skrede og Tornes (1983) kan livsløp sies å være:

"...de hovedaktiviteter, roller og begivenheter som et individ eller en gruppe engasjerer seg i i løpet av et lengre tidsrom. Bestemte begivenheter eller aktiviteter er gjerne karakteristiske for ulike perioder i den enkeltes liv. vi kan derfor ofte snakke om ulike faser." (s. 9.)

Det blir altså viktig å følge mennesker over et lengre tidsrom, og se hvilke begivenheter og aktiviteter som preger deres beslutninger og handlinger i denne perioden. Dersom en anvender livsløpsperspektivet på en kortere periode, er det viktig at dette tidsrommet knyttes til bestemte faser av livsløpet. Å definere hva en livsfase egentlig er, og hvor lenge den varer kan være vanskelig, men de fleste faser ser ut til å være aldersavhengige. (Berg 1983.) Det er derfor ikke alltid like lett å skille mellom fasene. Noen faser er imidlertid mer klare som f.eks. småbarnsfasen, skoletida. Hva som skiller en fase fra en periode er heller ikke entydig. Vi velger derfor å bruke disse begrepene om hverandre. I vår analyse vil vi også kunne vise at det er forskjell på hvordan kvinner og menn opplever livsfasene.

Sjøl om det kan være vanskelig å skille en fase fra den neste, velger vi i analysen nettopp i 3 tilfeller å ta utgangspunkt i faseovergangene. Disse er felles for alle attføringsklientene, men de kan komme på ulikt tidspunkt i livet. Det er situasjoner som markerer endring i livsløpet. Disse er:

- ved endt obligatorisk skolegang
- inn i attføringsapparatet
- ved endt attføringskurs

Sida situasjonene medfører endring fra fasen forut, får valgene som blir foretatt konsekvenser for den neste fasen i livsløpet. I tillegg mener vi at disse fasene er lette å skille fra hverandre fordi de medfører statusoverganger. Den 4. og siste situasjonen vi tar utgangspunkt i - ved siste intervju - skiller seg fra de andre ved at den ikke befinner seg ved en faseovergang.

Vi går her inn i sjølve fasen på et bestemt tidspunkt. Dette betyr at ingen beslutninger fattes som vil føre til endring av livsløpet.

Ofte kan det være vanskelig å huske hvilke tanker, ønsker og planer man hadde innafor en fase som er forholdsvis langt tilbake i livsløpet. Den situasjonen som i vår livsløpsstudie tidsmessig ligger noe tilbake i tid for en del av klientene, er den valgsituasjonen de sto ovenfor ved slutten av den obligatoriske skolen. Dette er viktige begivenheter i folks liv. Derfor mener vi at våre klienter husker denne situasjonen, og de valgmuligheter som fantes.

O. Brox (1978) har anvendt livskarrierebegrepet i sin analyse av endringene i marginale bygdesamfunn. Vår anvendelse av begrepet livsløp innbefatter det samme som han legger i sitt karrierebegrep, da vi bruker livsløp som karriere. Gjennom dette mener han å kunne ivareta individuelle valgsituasjoner og få disse i fokus.

Brox har i sin modell vært på leting etter de faktorene som er med på å skape det som kan kalles opportunitetssituasjonen, eller den ramma som aktøren må treffe valg/beslutning innafor, eller som påfører aktøren beslutninger. Aktørens handlinger eller mangel på handlinger kan betraktes som et resultat av valg mellom ulike handlingsalternativer under de gitte muligheter og begrensninger. Innafor dette perspektivet vil det også være viktig å poengtere at aktørens beslutninger og handlinger også reflekterer samfunnsmessige begrensninger og muligheter, som f.eks. kultur, ressurs, materielle arrangementer osv.. Forenkla har Brox bygd sin modell rundt 3 hovedvariabler:

- verdi, erkjennelse og situasjon.

Han hevder at verdiforklaringer ofte har vært overdrevet. I den grad verdiforklaringer skal bli gjort relevante, må disse

sees i sammenheng med de situasjonelle variablene. De er de viktigste for å forklare livskarrierer. Det er de mulighetene og begrensningene som ligger i situasjonen som er viktige for det valg som foretaes. Modellen vil dermed fange opp de faktorene som styrer retninga av karriereforløpet/livsløpet.

Erkjennelsen eller de kognitive faktorene gir oss innsyn i hvordan aktøren sjøl oppfatter de muligheter og begrensninger som ligger i valgsituasjonen, og hvordan denne erkjennelse vedlikeholdes eller endres. I denne sammenhengen vil det være viktig å forstå om aktørens erkjennelse av begrensningene er natur (gitte) eller menneskeverk (politikk). Dette får konsekvenser for om handlingene blir prega av tilpasning eller om de blir grenseoverskridende. Sosial siktbarhet er også en faktor som er viktig for de valg som treffes i opportunitets-situasjonen.

I vår analyse knipser vi i 3 tilfeller av de situasjonene som har vært vesentlige for styringa av deres livsløp. Situasjonene mellom de ulike fasene sammen med den siste situasjonen, blir dermed attføringsklientenes opportunitetssituasjoner. Ved å knytte opportunitetssituasjonen til faseovergangene får vi også kjennskap til de mellomliggende fasene. Dermed får vi også inntak til å forstå de prosessene som har gått forut for valgsituasjonene. Det er til fasene vi må gå for å kunne forstå hvilke verdier de velger ut fra, og ikke minst for å få inntak til den kognitive forståelsen som ligger i ethvert valg. Ifølge Barth (1971) må en forstå menneskenes kulturelle miljø for å forstå deres handlinger. Det blir viktig å forstå hvilke begrensninger og incitament som kanaliserer valg. Gjennom å avklare disse kan vi få forståelsen av den prosessen som har funnet sted. I denne sammenhengen blir det også viktig å fokusere på de sosiale sammenhenger/arenaer som vi mener vil være de viktigste for å forstå deres opportunitetssituasjon. Grønhaug har betegna sosiale sammenhenger/arenaer gjennom begrepet sosialt felt som, ifølge Høgmo og Solstad (1975), defineres på denne måten:

"Et sosialt felt kan defineres som et konkret empirisk system bestående av sosiale begivenheter. Begivenhetene består av møter mellom aktører der disse forfølger oppgaver og handler (eller samhandler) under gitt muligheter og begrensninger. I dette møtet etableres det sosiale relasjoner mellom aktørene. Det vil etter en tid etableres et sett av koder eller tegn som igjen bidrar til å definere de sosiale relasjoner (dialektiske forhold)." (s. 94.)

Skala er et begrep som kan gi en beskrivelse av noen sider av det sosiale felts utstrekning i tid og rom. Eksempelvis kan sosiale felt forekomme i liten skala med få aktører eller i stor skala med mange aktører. Feltene er systemer som må betraktes som ikke helt lukkede, men som relativt autonome systemer. Dette innebærer at de har en egendynamikk som er forskjellig fra andre felt. Feltene kan analyseres på et makronivå eller mikronivå, hvor av den sistnevnte analysen vil ha betydning for aktørens handlingsvalg/muligheter (Høgmo og Solstad, op.cit.)

Noen sosiale felt vil være viktigere enn andre som leverandør av premisser. Foruten å skille ut de mest betydningsfulle sosiale feltene, må vi altså analysere dem for å se innafor hvilke muligheter aktøren velger i en gitt situasjon. Vi har tidligere nevnt at systemene er relativt autonome, men sjøl om dette er tilfelle vil de ikke være lukka for gjensidig påvirkning, heller ikke til felt av større skala. Begrepet sosialt felt anvendes ikke i vår oppgave i strikt "Grønhaug" betydning.

Vi vil seinere i vår analyse skille ut de felt eller arenaer som vi velger å anvende for å få inntak til atfføringsklientenes opportunitetssituasjon. De arenaene som blir viktige for oss, vil kunne variere fra den ene fasen til den neste.

En livsløpsstudie der vi anvender både et sosiologisk og antropologisk perspektiv gir oss inntak i mønster innafor livsfasene, samtidig som vi kan si noe om opportunitets-

situasjonene. Dermed får vi fram de faktorene som vi mener vil være vesentlige for å finne hvilke betingelser som har ført denne gruppa attføringsklienter inn i en avvikende livskarriere. Koblinga mellom aktør og livsløp gir oss også mulighetene for innsikt til ulønnende virksomheter. For mennenes vedkommende blir dette de arbeidsledige periodene, mens det for kvinnenenes blir den delen av livet som er knytta til omsorgsarbeid.

Sammenligning av grupper som varierer i alder kan være problematisk, men samtidig gir det også muligheten for et historisk perspektiv på analysen. Det enkelte livsløp er avhengig av hvilken tid det leves innafor. Dette gir rom for å se hvilken betydning de samfunnsmessige betingelsene har for de ulike gruppene av attføringsklienter.

Vi mener også at en kobling av aktør - opportunitetssituasjon - livsløp kan gi rom for deneksistensielle usikkerhet og tvil som nødvendigvis et liv må inneholde. Videre vil vi hevde at vår måte å analysere dette på, vil fange opp det som skjer når det ikke blir samstemmighet mellom de valg som blir foretatt og livsløpet slik det i realiteten arter seg. Dette mener vi vil gi det beste inntakt til forståelse av prosessen.

6.2. Den første oppportunitetssituasjonen - ved endt obligatorisk skolegang.

6.2.1. Innledning.

Den første oppportunitetssituasjonen er ved endt obligatorisk skolegang. På dette tidspunktet blir det foretatt valg som får stor betydning for det videre livsløpet. Alle gruppene ser ut til å fatte beslutninger om deltakelse i arbeidslivet. De vil nå møte arbeidslivet uten andre kvalifikasjoner enn det den obligatoriske skolen og det lokale miljø har tilført dem. Vi skal se hvilken erkjennelse som ligger til grunn for et slikt valg, og hvilken sosial oversikt aktørene har i oppportunitetssituasjonen. For å få inntak til prosessen forut for dette valget, må vi rette oppmerksomheten mot deltakelsen innafor to arenaer som har hatt stor betydning:

1. Skolen som arena.
2. Det lokale miljø som arena.

Sosialiseringa som har foregått i forhold til de to arenaene, har vært av avgjørende betydning for aktørenes handlingsvalg. En analyse av deltakelsen her vil kunne si noe om hvilke muligheter og begrensinger de opplevde i forhold til valg mellom videre skolegang og deltakelse i arbeidslivet. Fordi Marta-, Nils-, Jan-, Line- og Per-gruppene har stor aldersspredning gir det oss inntak til å se hvordan de ulike arenaene har endra seg som handlingsbetingelser.

6.2.2. Skolen som arena.

Deltakelsen på skolearenaen opplevdes ulikt av de forskjellige gruppene. Ofte var det en sammenheng mellom skolens betydning for det framtidige livsløp og opplevelsen av elevrollen. F.eks. ble det langt viktigere å lykkes dersom skolen hadde stor betydning. Vi finner denne opplevelsesulikheten både langs alders- og kjønnsdimensjonen. Det viktigste skillet finner vi likevel ved innføringa av den 9-årige grunnskolen. Den utvida skoleplikten skapte også forventninger om et livsløp gjennom videre utdanning. Dette medførte en mulighet for utdanning som tidligere ikke hadde eksistert for store deler av befolkninga. Den 7-årige folkeskolen skilte seg fra den 9-årige grunnskolen både i tid, innhold og omfang. I forhold til landsfolkeskolen var skillet enda klarere. Denne utviklinga har Solstad (1978) karakterisert for uniformering, utviding og urbanisering.

Skolen synes å ha en annen betydning for våre menn og kvinner med 7-årig folkeskole enn for de med 9-årig grunnskole. Om de lyktes eller ikke på denne arenaen, fikk liten betydning for den framtidige livsplanen. Konsekvensene av å mislykkes ble derfor heller ikke så store. Skolen tok dessuten en kort del av tida. I tillegg hadde de muligheter for andre roller der de kunne lykkes. Ofte kunne det være slik at hjemmet konkurrerte med skolen når det gjaldt arbeidskrafta til barna. Mange hadde derfor støtte fra husholdet sitt i forbindelse med avvisning av skolen.

Nils-gruppa ser ut til å ha noe ulik opplevelse av skolen, men uansett om de lyktes eller mislyktes fikk det ingen konsekvenser for valg av framtid. Sjøl om Marta-gruppa og de andre kvinnene med 7-årig folkeskole var vellykka i skolesammenheng, var det klare begrensninger for å nyttiggjøre seg denne for ei videre skolekarriere. I likhet med Nils-gruppa var premissene for livsplanen lagt til ei anna arena.

Skolen er blitt betrakta som en tidstyyv. (Tiller 1981). Edvardsen (1981) har i en artikkel vist hvordan skolen er en parantes i samfunnet. Dette innebærer at den er blitt fjerna fra produksjons-

livet. At skolen var en parentes i samfunnet, var ofte en fordel for Nils-gruppa. Skolen som tidstyv er et skille som synes å gå langs kjønnsdimensjonen. Vi ser det f.eks. gjennom at det ikke ramma Marta-gruppa. Mens Line-gruppa ikke opplevde skolen som et stort problem, var det dette som opptok guttene med 9-årig grunnskole. Dette kan skyldes nærhet i tid, men vi mener det i hovedsak kan forstås ut fra at guttene opplevde dette som en nederlagets arena.

Mellin-Olsen (1977) har vist hvordan arbeiderklassebarn har brukt skolen instrumentelt ved at de er mer opptatt av hva skolen kan brukes til, enn innholdet i læringa. Mye tyder på at verken Per-, Jan- eller Linegruppene har greid dette. Men vi kan likevel se en klar forventning for en slik instrumentalisme fordi forberedelsen til arbeidslivet er i dag lagt til undervisningssystemet.

Per- og Jan-gruppenes deltakelse på nederlagets arena kunne manifisteres gjennom rolledistansering. Dette innebar ofte en utagerende atferd. Budskapet nådde ikke alltid fram og ble som regel kun oppfatta som et disiplinært problem. Flere undersøkelser viser at gutters atferd i skolesituasjonen er langt mer utagerende enn jenters (bl.a. Spender 1980, Wernerson 1977). Dette ser også ut til å være i samsvar med våre funn. I den grad noen innafor Line-gruppa hadde problemer på skolen, synes de ikke å bli løst med utagerende atferd. Deres rolledistansering synes å være langt mer passiv, noe som medfører at jentene blir mer usynlige. Jan- og Per-gruppenes nederlag synes klart å få konsekvenser for valg seinere i livsløpet. Sammenligna med Nils-gruppa, var mulighetene små for en deltakelse på en annen arena som ville gi rom for å oppleve seg sjøl som personer av betydning. Dette er i korthet det Becker (1971) legger i begrepet sjøllaktelse. Becker ser på sjøllaktelsen som den grunnleggende drivkrafta hos mennesket. Han sier videre:

"We must understand that self-esteem is vital." (s. 76)

Line-gruppa ser ikke ut til å ha samme behovet for å komme seg bort. Dette kan tyde på at de lyktes bedre i elevrollen. Tilkortkommenhet i elevrollen ga ikke noen mulighet for å slippe ut av systemet. Skolen kunne kanskje ha lyktes bedre med sin sosialisering gjennom ei alternativ opplæring. Forsøksordninga med alternativ opplæring kom i gang i 1975. (NOU 1975:8) Dette var imidlertid for seint til å være et tilbud for våre gutter og jenter. Denne typen opplæring blir i dag kalt yrkespraksis. Alternativ opplæring skulle være et tilbud til skoletrøtte og mistilpassa ungdomsskoleelever. Denne opplæringstypen har vist seg å falle heldig ut for ungdom som ikke har makta en skole med teoretisk slagside. (Hovdenak 1983.)

Mangel på alternative skoletilbud ser ut til å ha medført kompensatoriske tiltak innafor skolens rammer. Dette er i langt større grad blitt realisert overfor guttene enn jentene. Ei anna mulig forklaring av denne ulikheten kan også være skolens skjulte budskap (Brock-Utne 1980). Dette innebærer at skolen er mindre viktig for jentene i forberedelsen til det framtidige liv enn for guttene. Mye tyder på at det er ei kjønns-spesifikk sosialisering som foregår innafor skolen. Tornes og Ve (1980) har hevda at denne ulike sosialiseringa er et resultat av gutters og jenters ulike stilling i samfunnet. Guttenes sosialisering er ensidig retta mot lønnsarbeid, mens jentenes situasjon er mere tvetydig. Det er dualismen som preger deres stilling i samfunnet, der de skal delta både innafor den lønna og ulønna produksjonen.

At Line-gruppa kommer langt bedre ut av sitt møte med skolen enn de andre, kan altså være et resultat av skolens kjønns-spesifikke sosialisering. Bl.a. har det ikke vært nødvendig fra skolens side å sette inn hjelpetiltak. Disse hjelpetiltakene har ofte medført en klientisering og i enkelte tilfeller også stigmatisering (Goffmann 1975). Det virker som om skolen i forhold til Per- og Jan-gruppene har tøydt likhetsidealet vel langt. Sjøl om intensjonen var god, ser det ikke ut som de positive resultatene har vært like gode. Den kompensatoriske pedagogikken ser bare ut til å ha forsterka følelsen av mangel hos dem sjøl, og dermed lagt begrensninger for det framtidige liv. Skolens

mislykka sosialisering ser ut til å få større konsekvenser for dem enn de andre. Line-, Marta- og Nils-gruppene ser ut til å ha andre arenaer der de hadde mulighet til å investere i sjøl-aktelse. Mye tyder på at fravær av en rolle som ikke ga rom for positive sjølbekreftelser, medførte at Per- og Jan-gruppene etter hvert kom til å betrakte skolen som en tidstyv. Skolen ble en tidstyv fordi den begrensa deltakelsen på andre arenaer.

Vi har vanskelig for å se at skolen har gitt Per- og Jan-gruppene muligheter for gjensyn og dermed også gangsyn (Edwardsen op.cit.). Mangelen på gjensyn ser ut til å ha medført deuterolæring. (Bateson 1976). De har lært at utdanning ikke er noe for dem, de er blitt anti-teoretiske. (Willis (1977) har i sin studie av "drop-outs" pekt på at når skolen blir for teoretisk, blir elevene anti-teoretiske. Willis mener dette ikke er noe man er i utgangspunktet, men blir gjennom ikke å lykkes innafor en skole med teoretisk slagside. Resultatet av denne anti-teoretiske holdninga er at de også får en anti-skoleholdning for framtida. Denne holdninga finner vi ikke så tydelig innafor Line-gruppa. Vi ser det best gjennom jentenes ønske om utdanning noe seinere i livsløpet. Guttenes avvisning av skolen virka mer absolutt, sjøl om de var innforstått med utdanningas betydning.

Det er derfor forståelig at Per- og Jan-gruppene ønsker å finne en arbeidsrolle uavhengig av skoleprestasjonene. Gjennom del-takelse i arbeidslivet ville mulighetene være tilstede for å lykkes. En etablering innafor arbeidslivet ville også kunne tilføre dem voksenstatus. Det ser imidlertid ut for at det hasta mer for disse gruppene å etablere denne statusen. Som hos Willis (op.cit.), er det å tjene "good money quickly" et mål guttene setter høyt.

Gjennom en rolle som arbeidstaker ville det være mulig å legitimere seg gjennom hva de gjorde, og ikke gjennom hva de kunne slik som på skolearenaen. Mye tyder på at dette var viktig for guttene med 9-årig grunnskole sin livsplan, men det synes ganske klart at de hadde minimalt med kunnskap å konvertere

fra skolearenaen og over til arbeidslivsarenaen. I den grad de hadde sjølaktelse å konvertere, var det her snakk om lav sjølaktelse.

Jentene med 9-årig grunnskole antas ikke å bli stilt overfor de samme entydige krav om å lykkes i skolesammenheng. Det ser ut for at de hadde flere muligheter enn gjennom skolesystemet. Det som ellers ofte blir en negativ situasjon for kvinner, nemlig at de aldri kommer seg vekk fra sosialisering til familisme, ser vi her blir vendt til et gode ved at jenter kan ha nytte av denne dualismen.

6.2.3. Det lokale miljø som arena.

Diskusjonen i forrige kapittel tyder på et klart skille mellom skolens og det lokale miljøets betydning for våre gruppers livsplan. Mens forberedelsen til det framtidige liv for de med 9-årig grunnskole synes å foregå på skolearenaen, tyder mye på at denne for de med 7-årig folkeskole var knytta entydig til det lokale miljø. Vi ser dette aller best hos de to eldste gruppene gjennom deres deltakelse i det lokale arbeidslivet. Men også for de andre med 7-årig folkeskole, kan det se ut for at det lokale miljø ble tillagt stor betydning for videre livsløp.

Det lokale miljøets sosialisering ser ut til å ha vært sterkt kjønns-spesifikt. Vi ser det gjennom at Nils sosialiseres mot utesfæren og Marta til hjemmesfæren. Det virker som det ikke ble stilt spørsmål ved denne kjønns-spesifikke sosialiseringa. Det er derfor rimelig å anta at den ble betrakta som naturgitt. (Solberg 1976, Dahl Bratrein 1976,)

Sannsynligheten er derfor stor for at muligheten til å internalisere en annen verden enn den kjønnsdelte var små. Den synes å være sosialt aksepterende, og muligens vanskelig å overskride.

Sosialiseringa ser klart ut til å ha vært en opplæringsprosess. Marta- og Nils-gruppene fikk dermed kunnskap som hadde nødvendig verdi- og identitetsmessig forankring. Dette ga rom for styrking av sjølaktelsen, men denne viser seg å være knytta til kjønns-messige sfærer.

Alle med 7-årig folkeskole ser derfor ut til å tillegge det lokale miljø betydning for livsplanen. Mye tyder derfor på at mislykkeshet i skolesammenheng ikke fikk de samme konsekvensene for sjøltakelsen slik som vi f.eks. så hos guttene med 9-årig grunnskole.

Mye tyder på at Marta-gruppa tidlig ble sosialisert inn i tradisjonelle kvinneroller. Dahl-Bratrein (1976) sier at kvinnenes liv før kunne være som ei lang sammenhengende onn, slik at mye arbeid ble overlatt til jentene. Spesielt de eldste jentene innafor et hushold ble pålagt mange oppgaver, og fikk tidlig et stort ansvar. Dette tyder på at det ofte kunne bli lite med fritid. Kanskje er det på denne bakgrunn vi må forstå Marta-gruppas interesse for skolen. Skolen som en tidstyv ser ikke ut til å berøre Marta-gruppa slik som vi så for Nils-gruppa. Sjøl om de synes å være helt klar over at skoleflinkhet ikke fikk direkte betydning for livsplanen, viser de likevel interesse for skolearbeidet. For at dette ikke skal knyttes til kvinner som ritualister (Hernes/ Knudsen 1976), må det kanskje være ei rimelig fortolkning å se dette i sammenheng med interessen for jevnaldrende. Kanskje hadde de få andre arenaer som ga det samme grunnlaget for vedlikehold av relasjoner. Skolen kunne dermed få funksjon som ei mulig sluntrestund. (Dahl-Bratrein op.cit.)

Kanskje kan det hevdes at det var langt lettere for gutter på den tida Nils-gruppa vokste opp å identifisere seg med det lokale arbeidsliv enn det var for jenter. Mye taler for at arbeid utført i hjemmesfæren ikke hadde samme status som arbeid i utesfæren.

Etablering av voksenstatus ser ut til å kunne foregå som en kontinuerlig prosess for Marta-, Nilsgruppene og delvis de andre med 7-årig folkeskole. Rasmussen (1979) viser hvordan voksen identitet erhverves gjennom tidlig å delta som voksne i voksne oppgaver. Hun sier videre om dette:

"En viktig side ved selvtilskrivning av voksen identitet er å tenke seg og handle med referanse til hva man skal bli når man blir stor." (Rasmussen op.cit., s. 484.)

Per- og Jan-gruppene ser ikke ut til å ha hatt de samme muligheter for etablering av voksenstatus. Vi så hvordan skolen ble en tidstyv etterhvert som de ikke lyktes innafor denne sammenhengen.

Det er på denne bakgrunn at det lokale miljø synes å få betydning for deres livsplan. Når Line-gruppa vil ut i arbeidslivet, kan dette være mer et uttrykk for at de har fått en uformell kvalifikasjon gjennom opplæring til familisme, enn det er deres mislykkelighet i skolesammenheng.

6.3. Den andre oppportunitetssituasjonen - inn i attføringsapparatet.

6.3.1. Innledning.

Valget i den første oppportunitetssituasjonen var for noen sjølsagt ut fra den livsformen de var sosialisert inn i. For andre var det et resultat av nederlag på skolearenaen.

I den andre oppportunitetssituasjonen er de kommet til et punkt i livsløpet der det blir nødvendig å legge en ny livsplan. Denne skal gå gjennom attføringsapparatet. I valgsituasjonen erkjenner de sine problemer i forhold til arbeidslivet, og at de sjøl ikke har små muligheter for endring. De er nå kommet i et avvikende livsløp, og dette medfører erhverving av klientrollen.

I likhet med den første oppportunitetssituasjonen tyder det på at gruppene foretar det samme valget, men den prosessen som ligger bak kan sies å være ulik. Vi må derfor se på fasen forut for oppportunitetssituasjonen for å forstå valget, og tar utgangspunkt i deltakelse eller mangel på deltakelse i forhold til 3 arenaer:

1. Arbeidslivesarenaen.
2. Utdanningsarenaen.
3. Hjemmearenaen.

Livsfasen her er av ulik lengde for de forskjellige gruppene. Dette gjør at deltakelsen innafor de 3 sosiale sammenhengene blir ulik.

Alle har gjort forsøk på å få innpass på arbeidslivsarenaen. Dette gir oss inntak til å se hvilke muligheter kvinner og menn hadde til deltakelse der, også innafor ulik historisk tid. Dernest får vi se hvilke betingelser som må være tilstede for at deltakelsen skal kunne vedlikeholdes.

Utdanning som arena, gir oss inntak til en forståelse av hvordan deltakelsen i en ikke-obligatorisk skole arter seg. Blir utdanning vurdert som kvalifisering eller oppbevaring, og eventuelt i forhold til hvilke grupper?

Deltakelsen på hjemmearenaen har hatt ulik betydning. Hovedskillet her finner vi langs kjønnsdimensjonen ved at kvinnene har hatt den som arbeidsplass. Særlig menn og ungdom har vært på denne arenaen i mangel av andre muligheter.

Gjennom en analyse av deltakelsen på de ulike arenaene, får vi også inntak i de betingelser som fører til et avvikende livsløp. I tillegg gis det muligheter til å forstå hva som regnes for et avvikende livsløp i forhold til menn og kvinner. Dermed vil vi også kunne se hvilke konsekvenser ei avvikende livskarriere får for livskvaliteten.

6.3.2. Arbeidslivsarenaen.

At Marta- og Nils-gruppene ser ut til å opptre i arbeidstakerrolle like etter endt folkeskole, er et klart uttrykk for samsvar mellom livsplan og realitet. Vi ser her at sosialiseringprosessen i det lokale miljøet var en opplæringsprosess. Gjennom den fikk de en uformell kvalifikasjon som var tilstrekkelig for å gå inn i arbeidsroller. Vi har tidligere sett hvordan Nils- og Marta-gruppene som barn opptrådte i egne arbeidsroller. Samsvaret mellom livsplan og realitet viser altså at det var livets skole som ga den nødvendige kunnskap. Det lokale miljøets sosialisering ser derfor ut til å ha lyktes for disse to gruppene.

Det kan se ut som om Nils- og Marta-gruppenes deltakelse i arbeidslivet var uproblematisk så lenge det ikke eksisterte helsemessige begrensninger. Omsorgsoppgaver kunne i tillegg skape problemer for kvinnene. Riktignok finner vi at Nils-gruppa synes å ha et hyppig skifte av arbeid, men dette var vanlig innafor det nord-norske arbeidslivet en del år tilbake. Denne måten å tilpasse seg arbeidslivet i landsdelen, er blitt karakterisert for den klassiske nord-norske yrkeskombinasjonen. (Brox 1980.) Vi ser altså at for Nils- og Marta-gruppene var det intet problem å oppnå arbeidsidentitet. Etablering av voksenstatus kunne gå glatt, og de kom seg dermed hurtig inn i et gjengs livsløp.

Tidligere i vår diskusjon så vi at det lokale miljøets sosialisering syntes å bety mye for de i Line- og Jan-gruppene med 7-årig folkeskole. For disse ser ikke voksenstatus ut til å være like tilgjengelig. At de får problemer, må kanskje knyttes til at strukturendringene innafor arbeidslivet begynner å gjøre seg gjeldende. Dette ser ut til å foregå samtidig med innføringa av 9-årig grunnskole. (Se f.eks. Solstad 1978.) Forberedelsen for det framtidige livsløpet overføres stadig mer til skolesammenheng. At de (de andre med 7-årig folkeskole) ennå i sin sosiale oversikt betrakta etablering av voksenstatus uavhengig av videre skoleprestasjoner, kan kanskje se ut for å være uttrykk for et kulturelt etterslep. (Ogburn referert i Østerberg 1978.)

De med 9-årig grunnskole fikk store problemer med å komme seg inn i arbeidslivet. At noen i Jan- og Line-gruppene synes allerede tidlig i livsfasen å ha nedsatt yteevne, gjør at de må være selektive i valg av arbeid. Som ufaglært blir det vanskelig å være selektiv innafor et stramt arbeidsmarked. De må gå inn i arbeid som er hardere enn de har helsemessige forutsetninger for. På denne bakgrunn er det forståelig at gruppene får problemer som gir seg utslag i ustabilitet.

Et fellestrekk som synes klart å gå fram er at arbeidet var fysisk og psykisk hardt. Kvinnene f.eks. kunne arbeide innafor omsorgs- og fiskearbeid. Mennene arbeidde ofte innafor fiske- og anleggsarbeid.

Wadel (1978) viser hvordan arbeidstakerrollen for folk flest blir forbundet med en viss moralsk dobbelthet. Den gir rom for identitet, sjølstendighet og ikke minst andres respekt. Samtidig er arbeidet belasta med en del negative kjennetegn. F.eks. må vi forsake ting vi heller ville ha gjort, eller det kan også være helsenedbrytende. Vi ser hvordan arbeidstakerrollen til Nils-gruppa er forbundet med en viss moralsk dobbelthet. Rolien ga gruppa identitet, sjølstendighet og andres respekt. På den annen side ser vi at arbeidstakerrollen er helsenedbrytende. Nils-gruppa får dermed problemer når helsa svikter. Gruppas skepsis til å slutte i arbeidet, må forstås ut fra brudd med internaliserte normer. Å bryte normer som har vært internaliserte over lengre tid, medfører skam.¹⁾ Det er grunn til å anta at forvaltning av arbeidsidentitet uten å ha arbeid å relatere seg til, medvirka til denne beslutninga. Et brudd ville for øvrig medføre at gruppa muligens ville ha kommet i en stigmatisert situasjon. At problemene ikke var synlige første gang de oppsto, synes å medføre enda større skepsis til å gi etter, fordi arbeidsledighet kan ofte bli gjort til et moralsk spørsmål.

Nils-gruppas opptatthet av å holde på arbeidstakerrollen i det lengste, kan kanskje og være et uttrykk for få andre muligheter til et fysisk lettere arbeid. Mye kan tyde på at Nils-gruppa er på vei inn i et avvikende livsløp, slik vi har beskrevet

1) Østerberg, forelesning i vitenskapsteori, ISV, våren 1979.

situasjonen. Det er nå ønsket om utdanning trekkes fram. Når Nils-gruppa må revurdere sin livsplan, oppstår ønsket om tidligere utdanning. Det synes ikke å være noen tvil om at utdanning er viktig for endring. I øyeblikket fantes det for mange begrensninger, f.eks. økonomiske.

Når Marta-gruppa synes å ha hatt en stabil tilknytning til arbeidslivet i den første delen av denne livsfasen, har dette gitt goder som lønn, arbeidsidentitet og muligheter for investering i sjølaktelse. Ved inngåelse av ekteskap ble det satt stopper for vedlikehold av lønnsarbeiderrollen, i hvertfall for ei tid. Men når Marta-gruppa igjen skal ut i arbeidslivet, er det nye hensyn å ta. De må på nytt revurdere sin livsplan. Spesielle arbeidsmarkeder, delmarkeder, er ofte nødvendige for kvinner med familiebindinger. (Kalleberg 1980.)

Ofte blir det nødvendig med særordninger for at kvinner skal få den private og offentlige verden til å henge sammen. Disse særordningene kan være sesongarbeid, deltidsarbeid, noe som f.eks. kan medføre ubekvem arbeidstid. Strømsheim (1980) har kalt dette kvinneres sjølorganiserte tilpasninger. Denne sjølorganiseringa omfatter hvilken arbeidstype kvinner velger, og hvordan de ordner sine arbeidsoppgaver hjemme mens de er i lønna arbeid. Et resultat av dette er at kvinner er med på å institusjonalisere dobbeltarbeidet. Denne doble arbeidsbelastninga blir ofte skjult gjennom deltidsarbeid.

Marta-gruppa ser ut til å ha klart å finne fram til særordninger, da de på nytt skulle ut i arbeid. Disse tilpasningene var ofte avhengig av det lokale miljøet og kunne vanskelig konverteres ved flytting. I tillegg legger også helsesvikt begrensninger på Marta-gruppas liv.

Mye tyder på at Marta-gruppa etter hvert får problemer med å finne tilpasninger til arbeidslivet. Gruppa har hatt ønske om utdanning gjennom det meste av denne livsfasen. Vi har sett at familie og økonomi var begrensninger. I denne situasjonen som Marta-gruppa er kommet i, blir utdanning en viktig faktor for endring. Å ha vært borte fra skolearenaen i fleire år, ser klart ut til å være ei begrensning fordi det har medført lav sjølaktelse i forhold til

denne arenaen. Vi ser dette f.eks. gjennom den usikkerheten de føler overfor skolens krav.

Jan- og Line-gruppenes ustabilitet i arbeidslivet er blitt forsøkt endra, i hvertfall fra Line-gruppas side, gjennom utdanning. Det er rimelig å anta at den kjønns-spesifikke kunnskapen gjorde det lettere for Line-gruppa å opptre i arbeidsrollen. Vi ser dette gjennom f.eks. arbeid som hushjelp, dagmamma. Mye tyder på at denne typen arbeid var aldersavhengig. Sammen med dette var helsesvikt begrensende for vedlikehold av arbeidstakerrollen. At periodene med arbeidsledighet blir lengre, er kanskje et uttrykk for at Line-gruppa får problemer. Det ser ut til at Line-gruppa tildels har forsøkt å endre på situasjonen gjennom utdanning uten å lykkes.

I likhet med Line-gruppa synes det også som Jan-gruppa begynner å få stadig lengre arbeidsledighetsperioder. På sikt kan gruppas villighet til å ta det arbeidet som til enhver tid var tilgjengelig, av arbeidsgiverne bli tolka som et tegn på ustabilitet. Stabilitet er en faktor som arbeidsgivere legger stor vekt op i sin ansettelsesprosedyre av ufaglært arbeidskraft. (Hauger 1980.) Ustabilitet er altså i seg sjøl diskvalifiserende.

Når Jan-gruppa har hatt problemer med å oppnå arbeidsidentitet, ser utdanning ut til å være et potensiale for endring. At utdanning ofte taper konkurransen med arbeid, må kanskje forstås ut fra at gruppa vurderer arbeid som langt viktigere. Men mye taler likevel for at det er vanskelig for gruppa å oppnå arbeidsidentitet så lenge de må ta arbeid av kort varighet. På denne bakgrunn kan vi kanskje si at Jan-gruppa fatter "de gale" beslutningene. Dette må kanskje være et uttrykk for at de har problemer med arbeidslivet. Om de ikke er i et avvikende livsløp, ser det ut for at dette snart kan bli en realitet. På den annen side kan kanskje Jan-gruppas beslutninger, forstås slik at de da viser villighet til å arbeide. Vi vurderer dette som en kortsiktig strategi. Det later til at gruppa har mista styring med sin egen livsplan, og trenger kanskje andre for å fatte "de rette" beslutningene.

6.3.3. Utdanningsarenaen.

Vi har tidligere sett at gruppenes livsplan gikk ut på deltakelse i arbeidslivet. Tidspunktet for deltakelse på utdanningsarenaen synes derfor å bli avgjørende for samsvar mellom livsplan og realitet.

Når vi finner at Per-, Jan- og Line-gruppene befinner seg her like etter endt obligatorisk skolegang, tyder dette klart på manglende samsvar. At Marta- og Nils-gruppene ikke er på denne arenaen på dette tidspunktet, er et uttrykk for at de har greid å komme inn i arbeidslivet.

Vår tidligere drøfting viste at grunnskolen fikk etter hvert en oppbevaringsfunksjon, spesielt for Per-gruppa og de andre guttene med 9-årig grunnskole. Manglende samsvar tyder på en forlengelse av å være på nederlagets arena. Å gjøre seg ferdig med denne skolen, ville derfor være en viktig begivenhet. Ut fra hvilken betydning skolen synes å ha fått for det framtidige liv, ser den nå bare ut til å forsterke deres udugelighet. Spesielt virker det som en ikke-yrkesretta utdanning bidrar til dette. Fravær av mulighet til å oppnå arbeidsidentitet, og i tillegg ha en rolle som forsterker ens udugelighet er en lite gunstig situasjon.

At gruppene har vansker med å komme inn i arbeidslivet, ser også ut til å forsterke trua på at skole er viktig. Dette fører også på sin side til at det oppleves som feil med dem sjøl. Vi ser at det går ut over sjølaktelsen. Men Per-, Jan- og delvis Line-gruppenes problem synes å være hvordan de skal kunne make til-egnelsen av viktig kunnskap. Gruppene greide ikke å bruke grunnskolen instrumentelt. Mye taler for at de ville ha fått problemer med å bruke den videregående skolen på samme måte ut fra dens teoretiske slagside. (Jfr. Kokkersvold og Mjelde 1982.) At de er inne på utdanningsarenaen på dette tidspunkt av livet, må betraktes som et paradoks. De er der til tross for at de ikke greide å bruke den obligatoriske skolen instrumentelt. At de likevel må gjøre dette, må forstås ut fra mangel på andre valg.

Wadel (1978) har satt opp 4 akseptable begrunnelser for ikke å delta i arbeidslivet:

- "- at en er for ung til å arbeide,
- at en forbereder seg til arbeid, f.eks. gjennom utdanning,
- at en er for gammel til å arbeide, etter "å ha gjort sitt",
- at en er for syk til å arbeide, men er villig til å gjennomgå en bestemt "behandling" for igjen å bli i stand til å arbeide." (s. 49)

Vi ser her at forberedelse til arbeid gjennom utdanning er en akseptabel forklaring. At Per-, Jan- og Line-gruppene er i utdanning på dette tidspunkt i livet, oppfattes av dem sjøl for å være et avvikende livsløp. Ut fra Wadels inndeling skulle de nå være i et gjengs livsløp. Det virker som om at det for disse gruppene kun er arbeidstakerrollen som vil gi dem denne opplevelsen. Paradoksalt synes utdanning også å være et gode i den situasjon de befinner seg. At de er i en fase av livet hvor det er legitimt å være under utdanning, gjør at de slipper unna en stigmatisert situasjon.

Den delen av livsfasen som omfatter tida mellom obligatorisk skole og attføring, er lengre for Jan- og Line-gruppene enn for Per-gruppa. Etter å ha erkjent sin ustabilitet i forhold til arbeidslivet, kommer de til utdanningsarenaen. Opplevelsen denne gang synes å være langt mer positiv, sjøl om utdanninga ikke var yrkesretta. Det er rimelig å anta at dette kan skyldes en tidsmessig avstand til tidligere skolegang, men det kan også være uttrykk for endra erkjennelse.

Det ser kanskje ut for at ikke-yrkesretta utdanning som en akseptabel årsak til arbeidsledighet, kan være aldersbetinga. Den blir nok en bekreftelse på udugelighet. Dette gjør det vanskelig å slippe unna en stigmatisert situasjon. At deltakelse på utdanningsarenaen seinere i livsløpet kan synes å være et avvikende livsløp, gjør at utdanning lett blir oppbevaring eller rekreasjon.

I motsetning til Jan-gruppa var som oftest Line-gruppas utdanning yrkesretta. At gruppa ikke får nyttiggjort den kunnskapen, ser ut til å henge sammen med utdanningstypen. Det later også til at Line-gruppa har problemer med å fatte "de rette" beslutningene.

6.3.4. Hjemmearenaen.

Hjemmearenaen som nederlagets arena.

Ut fra den kjønnsesifikke arbeidsfordelinga var hjemmet en arena som ble betrakta som kvinnes arbeidsområde. I den grad menn og ungdom befinner seg på denne arenaen over en lengre periode, kan dette være et resultat av manglende muligheter for deltakelse på andre arenaer.

I forhold til våre grupper blir det dermed Marta-gruppa og de innfor Line-gruppa med omsorgsforpliktelser som hadde denne arenaen som sitt arbeidsområde. For Nils-, Jan-, Per- og delvis Linegruppene kan en deltakelse på hjemmearenaen tyde på en synliggjøring av deres udugelighet. Fravær av en arbeidsrolle ser klart ut til å være et tegn på en avvikende livskarriere. For Nils-gruppa medførte dette tap av en rolle som de hadde sine kunnskaper og identitet knytta til. For Per-, Jan- og Line-gruppene kunne deltakelsen her tyde på at de ikke klarte å oppnå den ønskede arbeidsidentitet. Ingen var nå i et gjengs livsløp, noe som kunne få konsekvenser for sjøaktelsen.

Fraværet av arbeidstakerrollen er vanskelig fordi det i vår kultur er så mange verdier knytta til en slik deltakelse. Goffman (1975) hevder at arbeidsledighet er en stigmatisert situasjon som ofte tilskrives en karaktermessig feil. For Per-, Jan-, Nils- og Linegruppene innebærer dette å besitte et stigma ut fra en karaktermessig svikt, og som overskygger de positive egenskapene ved dem. Også Wadel (1973) har belyst de arbeidslediges situasjon. Han fremhever nettopp at det mest problematiske med å være arbeidsledig, er når det blir betrakta som en personlig feil. Uansett hvordan de forholder seg, kan de regne med å bli misforstått av sine omgivelser. F.eks. er ikke mangel på arbeidsplasser i den geografiske nærhet nødvendigvis en akseptabel unnskylding. Som arbeidsledig må de hele tida dokumentere sin villighet til å arbeide. Ofte blir de møtt med kritikk for manglende initiativ. Det kan da bli viktig å legitimere sin eksistens gjennom å henlede oppmerksomheten på sykdom eller tidligere deltakelse i

arbeidslivet. Dette er ikke alltid en vellykka strategi. Sykdom kan folk bli lei av å høre om. En tidligere arbeidskarriere legitimerer ikke nødvendigvis nåværende arbeidsvillighet.

Nils-gruppa er den av våre grupper som kanskje ser ut til å oppleve en lignende situasjon sterkest. Når Nils-gruppa ikke klarer å vedlikeholde arbeidstakerrollen får det også identitetsmessige konsekvenser. Wadel (1978) har vært opptatt av skillet mellom folkelige og samfunnsmessige forklaringer på arbeidsledighet og den arbeidslediges situasjon. Folkelige forklaringer er oftest moralforklaringer. Når folkelige forklaringer gjøres relevante vil Nils-gruppa ha få muligheter for å legitimere sin eksistens. Dette får konsekvenser for sjøaktelsen fordi et vedlikehold av denne må opprettholdes sosialt i følge Becker (1971). Å komme i en stigmatisert situasjon seint i livsløpet, slik som Nils-gruppa, ser ut til å være et større problem fordi normene som da brytes er mer internaliserte. (Goffmann op.cit.)

Sjøl om økonomiske problemer i en arbeidsledig situasjon kan være store, var ikke dette det mest problematiske for Nils-gruppa. Dette kunne avhjelpes med offentlig stønad, men i mange tilfeller synes det å forsterke den stigmatiserte posisjonen. Dette kan forstås ut fra at arbeidet også har sin betydning ut fra muligheten til anskaffelse av forbruksgoder. For de arbeidende kan det derfor bli provoserende at de trygdede har tilsvarende muligheter til forbruksgoder som dem. Som eksemplet Nils viser, kan dette til og med få konsekvenser for innkjøp av dagligvarer.

De folkelige forklaringene på arbeidsledighet går ofte ut på at det skyldes uvillighet til å arbeide eller mangel på initiativ til å finne et passende arbeid. Også Wadel (1973) fant at manglende initiativ blir tatt for å være en grunn til at man går på trygd, mens dette ikke sees på som et resultat av å være på trygd. Sjøl om helsesvikten er tydelig for folk flest, slik at de forstår hvorfor Jan- og Nilsgruppene ikke

kan ta tungt arbeid, har de ikke forståelse for hvorfor de ikke kan ta anna arbeid. Dette gir folk i mange tilfeller muligheten til å vise en klar moralsk fordømmelse overfor gruppene.

Fravær av en arbeidstakerrolle for de unge ser ut til å medføre en forlenga økonomisk avhengighet av foreldrene. Ustabiliteten synes i mange tilfeller å gjøre det vanskelig å etablere eget hushold. Et unntak her var de unge jentene som kunne muliggjøre dette gjennom ekteskapsinngåelse.

Å være en del av foreldrenes hushold kan kanskje medføre at foreldrenes kontroll dermed blir forlenga. Dette er noe vi spesielt ser som problematisk for Line-gruppa angående tids- og pengeforbruk. Denne typen kontroll ser ut til å være kjønnsespesifikk. For Jan- og Per-gruppene var det problematiske at mangel på arbeid påførte familien skam. Vi ser her at et stigma ikke rammer kun den arbeidsledige, men også deres nærmeste ved at det skjer et stigmasmitte. I vår tidligere diskusjon har vi sett at folkelige forklaringer på arbeidsledighet og de arbeidslediges uvillighet til å arbeide, ofte slår ut i moralsk fordømmelse. Imidlertid ser det ut til at vi her kan finne kjønnsforskjeller. Best ser vi det gjennom at Line-gruppa i langt større grad har møtt forståelse for problemet med å være uten arbeid. Denne ulikheten kan ha sammenheng med at Line-gruppas helseproblemer er mer synlige. Men ei anna forklaring kan også være at kvinner ikke blir møtt med de samme forventninger som menn, sjøl om de ikke har familie. At Line-gruppa slipper langt lettere unna en stigmatisert situasjon kan videre forståes ut fra at de kunne finne seg en plass innafor det ulønna omsorgssystemet. De utførte da en del arbeid for slektninger, naboer. I følge Wadel (1984) er det mye nødvendig arbeid som foregår utafor det som vanligvis blir betrakta som arbeidsmarkedet. Per- og Jan-gruppene ser ut til ikke å få de samme muligheter til å vise sin arbeidsvillighet gjennom ulønna arbeid. Line-gruppas arbeid var ofte en del av andres arbeidsoppgaver og ga verken rom for sjølstendighet eller sikker inntekt. De fikk også langt større muligheter for å slippe isolasjon.

Den arbeidsledige blir ofte en isolert person. Dette kan være et resultat av at andre trekker seg bort, eller den arbeidsledige sjøl velger å isolere seg. Dette er felles for alle gruppene som har hjemmearenaen som nederlagets arena. En deltakelse her vil i seg sjøl begrense kontaktmuligheten med andre, fordi det er på andre arenaer det meste av samhandling foregår. Som arbeidsledig er det heller ikke alle arenaer som er like tilgjengelige uten at det virker provoserende på de arbeidende. Wadel (1978) har vist hvordan arbeidsledige får vanskeligheter med hvilke arenaer de kan opptre på. Kommunikasjon med andre kan også være et problem, fordi så mye av vår samtale er knytta til arbeid.

Det synes som om få bryr seg om at Line-gruppa ikke er i arbeid. Gruppas isolasjon synes å være ikke-frivillig. Kjedsomhet ble deres største problem.

Derimot var det mange innafor Jan- og Per-gruppene som aktivt isolerte seg. Isolasjon ble derfor en strategi for å unngå et møte mellom den stigmatiserte og den normale for å holde oss til Goffmans terminologi. Vi ser dette gjennom de som f.eks. snudde døgnrytmen. De slipper å møte seg sjøl som den mangelfulle, men taper da også muligheten for eventuelle positive sjølbekreftelser. Det kunne også forekomme grader av isolasjon ved at de valgte å opprettholde sosial kontakt med noen få, de innviede, som kjente deres situasjon og aksepterte denne.

Denne diskusjonen viser at hjemmearenaen kunne bli et nederlag for de som ikke hadde sine arbeidsoppgaver knytta til denne arenaen. Ved å oppholde seg her, synliggjorde de sin manglende arbeidstakerrolle. Reaksjonene de møtte var som oftest negative, og strategien de valgte ble i de fleste tilfeller isolasjon. Mye tyder derfor på at disse gruppene trenger hjelp for å komme ut av en avvikende livskarriere.

Hjemmearenaen som arbeidsplass.

Hjemmearenaen som arbeidsplass ser i hovedsak å gjelde for Marta-gruppa, men også de av Line-gruppa med eget hushold befinner seg på denne arenaen.

Vi har tidligere vist til at Marta- og Line-gruppene gjennom den kjønnsesifikke sosialiseringa internaliserte verdiene som tilla dem hovedansvaret for familien. Gjennom opplæring til familisme var ekteskapet en akseptert karriereveg, slik at Marta- og Line-gruppenes deltakelse her innebærer et gjengs livsløp. Marta-gruppa som var kommet lengst i livsløpet, hadde innehatt husmorrollen over en lang periode. I vår tidligere diskusjon så vi hvordan de fant en sjølorganisert arbeidstilpasning. Denne ser ut til å ha vært mulig å vedlikeholde helt til helsemessige problemer og/eller flytting medførte begrensninger.

Line-gruppas deltakelse på denne arenaen var av kortere varighet, men dette synes å medføre en pause fra ustabilitet i arbeidstakerrollen. Så lenge husmorrollen var ny, ser det ikke ut til at et ønske som dobbeltarbeidende har vært fremtredende. Når så skjer, må Line-gruppa legge en ny livsplan.

Kvinner har en del av sin identitet og verdier knytta til lønna arbeid og en annen del til ulønna. (Tornes og Ve 1980.) La oss nå se nærmere på husmorrollen og hvordan Marta- og Line-gruppene opplevde å ha sin identitet knytta til denne rollen. I følge Wærness (1980) kan husmoroppgavene inndeles i omsorgsarbeid og ressursforvaltning. Det er hensynet til andre som er det viktigste verdigrunnet. Ved å inneha husmorrollen blir det primære kravet å være disponibel med sin tid. Disse verdiene har nok både Marta- og Line-gruppene akseptert, men opplever andre problemer med å ha sin identitet knytta til denne rollen. Mens isolasjon er et felles problem, ser det også ut til at Marta-gruppa opplevde en økonomiske avhengigheta som vanskelig.

At hjemmearenaen er en isolert arbeidsplass, ser vi gjennom Line- og Marta-gruppenes opplevelser. Når det stilles forventninger om å være disponible for andre med sin tid, vanskeliggjør dette også erhverving av andre roller. Muligheten for andre relasjoner og styring av sjøaktelsen begrenses. Økonomisk sjøstendighet og sjøaktelse ser ofte ut til å være avhengige av hverandre. Tapet av den synlige belønninga for arbeidsinnsatsen i form av lønn gjør det vanskelig for Marta-gruppa

å akseptere kun husmorrollen. Hjemmearenaen ser ikke ut til å gi dem rom for en slik annerkjennelse. Fordi vedlikehold av en oppnådd sjølaktelse må foregå i en bestemt sosial sammenheng, får Marta-gruppa problemer. Den økonomiske avhengigheta gjør det også vanskelig. Gullestad (1978) viser hvordan menns makt internt i familien nettopp ligger i deres forsørgerrolle, og hvordan forvaltning av lønnsinntekt står sentralt i en analyse av arbeidsdeling og maktforhold. Stang Dahl (1982) er opptatt av den påfallende lave grad av rettferdighet mellom kjønnene når det gjelder pengestrømmen i samfunnet. Dessuten får dette konsekvenser for kvinnene i form av små bevegelsesgrunner og dermed avmakt. Alt tyder på at også Marta-gruppa opplevde menns makt gjennom forsørgerrollen, og dermed sin egen avmakt ved ikke å ha råderett over egne penger. Vi ser at Marta-gruppa forsøker å rette opp den interne maktbalansen gjennom sjølorganisert arbeidstilpasning. Noen ser også ut til å klare dette.

Mye tyder på at Line-gruppa ikke i samme grad er opptatt av denne problematikken. Vi antar dette kan være et resultat av kortere tid på hjemmearenaen. Å ha små barn, ser ut til å ha begrensa orienteringa mot arbeidslivet, noe som kanskje kan tyde på at Line-gruppa ikke har erfart den samme økonomiske sjølstendigheta som Marta-gruppa. Dette må sees i sammenheng med en tidligere ustabil økonomi og avhengighet. Kallerud (1977) er opptatt av hvilke barrierer som hindrer kvinner fra å delta i arbeidslivet. Hun hevder at kvinner som er hjemme over en lengre periode, får større problemer med å konvertere sine kunnskaper til sjølaktelse og dermed deltakelse i arbeidslivet. Mye tyder på at vi finner det samme. Lengden av deltakelsen på hjemmearenaen får konsekvenser for sjølaktelsen til Marta- og Line-gruppene når de igjen skal prøve seg i arbeidslivet. Et for langt fravær er altså ingen fordel dersom de ønsker en ny deltakelse. Dette er faktorer de må ta hensyn til når en ny livsplan skal legges.

6.4. Den tredje opportunitetssituasjonen - ved endt attføringskurs.

6.4.1. Innledning.

Gruppene er nå kommet til en ny faseovergang ved at attføringskurset er fullført. På nytt skal videre livsplan vurderes og valg fattes. I det forrige kapitlet fulgte vi dem gjennom møtet med arbeidslivet. Vi fikk da et inntak til hvilke betingelser som måtte være tilstede for å realisere en vellykka deltakelse på arbeidslivsarenaen. Ved å studere deltakelsen på de andre arenaene, fikk vi forståelse av hvordan livssituasjonen der kunne arte seg. Etter hvert oppsto det problemer som de ikke klarte å løse ved egen hjelp. Da vi forlot dem i forrige kapitlet sto de på terskelen til å bli attføringsklienter.

I dette kapitlet skal vi fokusere på klientrollen, slik den opplevdes på SAN i forhold til alder og kjønn. SAN blir dermed den eneste arenaen vi skal oppholde oss på i dette kapitlet. Spesielt ønsker vi å fokusere på den avhengigheten de opplevde. Sjøl om de opplevde en attføringsplan som gikk på tvers av egen livsplan valgte de å følge denne. Vi vil se nærmere på hvilke betingelser som må være tilstede for at en slik avhengighet kan oppstå. Som tidligere retter vi da oppmerksomheten på fasen som er forut for opportunitetssituasjonen, og i dette tilfellet hvordan deltakelsen på SAN-arenaen arta seg for de ulike gruppene.

6.4.2. SAN som arena.Makt - avmakt i rådgivningssituasjonen.

Rollen som attføringsklient er vanskelig ved at denne samtidig stiller krav til passivitet og aktivitet. (Midre 1981b.) Som attføringsklienter skal de overlate ansvaret for sin livssituasjon til profesjonelle hjelpere, som så skal finne en ny livsplan. Den rollen som hjelpa siktes inn mot, arbeidstakerrollen, innebærer krav om aktivitet og sjølstendighet. Å være attføringsklient innebærer et avhengighetsforhold. Midre (1973) har i sin beskrivelse av bytte- og maktforholdene på at aldershjem vist hvordan makt skapes gjennom avhengighet.

Vi finner opplevelsesstlikheter i forhold til klientrollen, og da spesielt i rådgivningssituasjonen. Dette indikerer ulike grader av avhengighet, og at SAN's maktutøvelse oppleves ulikt. Per-, Jan- og Marta-gruppene ser ut til å ha felles erfaringer, og det samme har Line- og Nils-gruppene. Når makta utøves for sterkt, slik Nils-gruppene opplever det, vil det lett bli oppfatta som behandlerens personlige makt. På det viset blir det for klientene ikke alltid like greit å forstå at det egentlig er den institusjonelle makta som manifisterer seg gjennom behandleren. Vi har allerede antyda at skillet i opplevelsen av makt viser seg å gå på tvers av alder og kjønn.

La oss nå se hvordan gruppene opplever rollen som attføringsklient. Når Nils- og Line-gruppene viser aktivitet i klientrollen, ser det ut til å medføre at maktutøvelsen oppleves for sterkt. Dette må knyttes til at gruppene syns ikke å få omsatt sine ønsker i den attføringsplanen som skisseres. Det kan derfor se ut for at Nils- og Line-gruppene i rådgivningssituasjonen ikke er gode klienter. De viser sider av klientrollen som ikke faller sammen med personalets forventninger. Vi husker at eksemplet Nils ønska en ny livsplan med tilknytning itl tidligere arbeid, noe som syntes mulig ut fra hans helsemessige begrensninger. Mye peker dermed i retning av at slike planer kan være vanskelig å få godtatt av attføringsapparatet.

På den annen side har Nils-gruppa betenkeligheter med å godta en attføringsplan som er svært forskjellig fra den livsplanen de sjøl kunne ha tenkt seg. At de ofte har en livsplan knytta til sitt lokale miljø, men da et fysisk lettere arbeid, kan kanskje være et uttrykk for identitetsmessig forankring og/eller sosial siktbarhet. Det synes ganske klart at gruppa i den situasjon de befinner seg, ikke har noe annet valg enn å akseptere den nye livsplanen.

På mange måter ser også Line-gruppas situasjon i forhold til rådgivinga å være den samme som Nils-gruppas. Vi ser dette gjennom Line-gruppas skepsis i begynnelsen til en attføringsplan som var retta bort fra omsorgsarbeid og mot lettere arbeid innafor kontor/servicesektoren. I likhet med Nils-gruppa har ikke de annet valg enn å godta det som personalet foreslår. At de må gjøre dette, må sees i sammenheng med konsekvensene av ei slik handling. Mye tyder derfor på at klientrollen oppleves som en rolle der det i rådgivningssituasjonen er vanskelig å få gjennomslag for egne ønsker. Å underordne seg den makt attføringsapparatet setter inn, gir Line- og Nils-gruppene en følelse av mindreverd.

Marta-, Per- og Jan-gruppene synes å være gode klienter i rådgivningssituasjonen. Spesielt er Marta-gruppa et eksempel på dette. Gruppas avhengighet til attføringsapparatet synes ikke å få den samme opplevelsen av personlig makt som for Line- og Nils-gruppene. Dette kan sies å være et uttrykk for at Marta-gruppas livsplan og attføringsapparatets plan er sammenfallende. Gjennom klientrollen får de oppfylt sine årelange ønsker om utdanning. De trenger derfor ikke godta, slik som Line- og Nils-gruppene, fordi de nettopp får mulighet til å omsette sine ønsker til praksis. Aktivitet i klientrollen oppfattes dermed positivt av attføringsapparatet, og Marta-gruppa ser ut til å bli den gode klient. De får sine ønsker innebygd i attføringsplanen, og rådgiverne får sine interesser inn i Marta-gruppas livsplan. De kommer i en positiv gjensidighet til hverandre.

Per-gruppa ser heller ikke ut til å oppleve klientrollen som problematisk i rådgivningssituasjonen. Dette kan forstås ut fra at egen livsplan og utførelsesplanen var sammenfallende, men kan kanskje også være et uttrykk for akseptasjon innenfor vide rammer. At de ikke ser ut til å vise opposisjon mot autoritetene som vi har sett tidligere, kan kanskje også tyde på at utførelse er en veg ut av et avvikende livsløp. Mye tyder på at gruppa er ganske øyeblikksorientert i forhold til utførelsesplanen, noe som kan være med på å gi avhengigheten en annen karakter.

Også Jan-gruppa ser ikke ut til å oppleve personlig makt. På mange måter er de også et eksempel på den gode klient. Men de synes likevel å skille seg fra Marta-gruppa gjennom å vise klar underkastelse. At Jan-gruppa er tvunget til å gjøre dette, må forstås i deres sterke behov for å få hjelp til utforming av en ny livsplan. De synes å være opptatt av langsiktig planlegging. I denne sammenhengen ser de ut til å være helt avhengige av utførelsesapparatet. Når gruppa altså overlater ansvaret for sin livsplan til andre, er det et tegn på store problemer. På denne bakgrunn kan vi kanskje forstå at SAN synes å være den siste mulighet for å komme ut av et avvikende livsløp.

Nye livsløp?

Siden tidligere skolegang ligger langt tilbake i tida, ser det ut for at SAN har medført nyttig avklaring for både Marta- og Nils-gruppene. Her slutter også likheten mellom disse to gruppene. Mye tyder på at SAN i sin sosialisering av Marta-gruppa har greid å innvie dem i en ny verden, en verden full av håp. Vi ser her at tidligere vellykkethet i skolesammenheng slår positivt ut i denne situasjonen. Paradoksalt nok ser det altså ut til at muligheten for realisering av utdanning først inntreffer når de blir klientiserte. For Marta-gruppa betyr klientrollen at de får kunnskap og sjøaktelse som synes å være konverterbar både til deltakelse i arbeidstakerrollen og i utdanningssammenheng. Det kan derfor virke som om utførelse har gitt Marta-gruppa en ny erkjennelse som vil være nyttig ved neste valgssituasjon.

Nils-gruppa viser klart skepsis til om deltakelsen på SAN har vært nyttig for den videre livsplanen. Sjøl om de i likhet med Marta-gruppa gjennom kunnskapstilegnelse fikk bekrefta at de var dugende, var det ikke nok til å endre erkjennelsen av nytteverdien. Det ser nærmest ut som om de må ha sikkerhet for dette. At de vurderer slik, kan ha sammenheng med å godta. På denne bakgrunn kan det kanskje sies at attføring for gruppa hittil mer har gitt en følelse av å være kommet i gang med noe, enn erkjennelse av en ny livsplan. Nils-gruppas uendra erkjennelse må knyttes til begrensninger som alder, helse, økonomi og familieforpliktelser. Det er mye som taler for at gruppas mangel på ny erkjennelse, også er et uttrykk for identitetsmessig forankring. Vi så det f.eks. allerede i rådgivningssituasjonen. For Nils-gruppa ser det ut til at hva de skal bli, er viktigere for framtida enn hva de skal gjøre. Når de legger så stor vekt på dette, skiller de seg klart fra de andre gruppene. Nils-gruppa har store problemer med å overbevise seg sjøl om at den nye livsplanen er viktig for endring av livsløpet. At det virker som det er slik, oppleves denne mer som tvang enn lyst. Vi ser dette særlig hos de menn som skal starte på videre utdanning.

For Line-gruppa ser opplevelsen av makt til å fortsette også ut over rådgivningssituasjonen. Likevel tyder mye på at SAN har lyktes med å gi dem kunnskaper som medfører en erkjennelse om nye handlingsvalg. Dette ser vi er likt med Marta-gruppa. Vi kan kanskje uttrykke dette slik at attføring for Line-gruppa har vært et gode der de blir gitt mulighet for en ny start.

Når det gjelder Jan-gruppene, viser de en klar avhengighet til attføringsapparatet for å kunne starte sin nye livsplan. Dette kan være et uttrykk for gruppas mer langsiktige planlegging. Jan-gruppas knefall for autoritetene tyda på begrensende handlingsmuligheter da de gikk inn i attførings-sammenheng. Når attføring synes å være den siste mulighet til å endre det fremtidige livsløpet, betyr mestringa på SAN, i opplæringssituasjonen, mye. For de med 9-årig grunnskole var det som oftest en ny opplevelse. Gjennom å lykkes ser

det ut til at de har fått både investert i kunnskap og sjø-
aktelse. Til forskjell fra Nils-gruppa, men i likhet med
Marta- og Line-gruppene, så de hvordan kunnskapen kunne være
nyttig for endring av livsløpet. Når Jan-gruppa er i en livs-
situasjon hvor de ønsker stabilt arbeid, knyttes de i sin av-
hengighet nærmere til attføringsapparatet. Mye tyder på at
Jan-gruppas erkjennelse er blitt endra til forsiktig optimisme
i forhold til framtidige valgmuligheter.

I likhet med Jan-gruppa virker det som om også Per-gruppa fikk
utvida sitt kunnskapsområde og styrka sjøaktelsen. At de
lykkes i opplæringssituasjonen på SAN, og dermed får vist
seg dugende i skolesammenheng, ser ut til å endre erkjennelsen.
Kunnskap er viktig for Per-gruppas muligheter, men vi ser ingen
tendens til at videregående skole er noe alternativ. Det er
sjølsagt rimelig ut fra dens teoretiske slagside. Et mulig
alternativ for gruppa ville kanskje være et opplegg som tok
sikte på kunnskapstilegnelse gjennom arbeid. Det virker som
Per-gruppa opplever å ha flere valgmuligheter når de nå er på
veg ut av denne arenaen. De er ung og øyeblikksorientert, og
det ser ut til at de ikke opplever seg særlig avhengig av
attføringsapparatet. Kanskje er det å være ung og øyeblikks-
orientert et gode i denne situasjonen?

6.5. Den fjerde opportunitetssituasjonen - ved siste intervju.

6.5.1. Innledning.

Denne opportunitetssituasjonen skiller seg fra de foregående gjennom ikke å finne sted ved en faseovergang. Dette innebærer at det ikke besluttet valg som er viktige for framtida. Heller ikke foregår det statusskifte. Vi går her inn i fasen etter endt kurs på SAN. Lengden på fasen mellom attføringskurset, og det siste intervjuet er varierende, fra ca. 1/2 til 4 år.

Ved å knipse av et tidspunkt i denne fasen vil vi få inntak til om attføring har medført endring av livsløpet. Sjøl om lengden på fasen er varierende, vil det likevel gi oss visse tendenser om hvilke betingelser som eventuelt har medført endrede handlingsvalg. Dette gir oss også inntak til å forstå hvordan attføringa har virka i henhold til kjønn og alder. Gjennom dette vil vi kunne antyde hva en deltakelse på ulike arenaer betyr i henhold til gjengs-/avvikende livsløp. Arenaene er:

1. Arbeidslivsarenaen.
2. Utdanningsarenaen.
3. Hjemmearenaen.

En analyse av deltakelsen på en eller flere arenaer i denne fasen gir også muligheten til å si noe om framtidige handlingsvalg. Vil begrensningene være mulige å overskride i det framtidige livsløpet eller er det en tendens til at handlingsrammene stadig blir snevrere.² Dette vil også antyde attføringsapparatets potensiale for endring.

6.5.2. Arbeidslivsarenaen.

Midré (1981a) har vist hvordan attføringsapparatet er avhengig av markedets etterspørsel på arbeidskraft. Han sier videre at attføringsapparatet kan betegnes for det markedsorienterte hjelpeapparat. I denne drøftinga vil vi ikke eksplisitt ta opp markedssituasjonen. Den vil likevel være til stede gjennom gruppenes møte med arbeidslivet.

En deltakelse på denne arenaen kan kanskje være et tegn på et gjengs livsløp. For at attføring skal kunne sies å være vellykka, må begrensninger overskrides. Marta-gruppa f.eks. ser entydig å ha overskredet begrensninger som lav sjølaktelse og helse. De synes å være i et gjengs livsløp. Det som kanskje er det mest interessante med dem, er at dette kan skje uten annen oppløring enn de fikk på SAN. At det virker som det er lettere for dem enn for de fleste andre gruppene, kan ha sammenheng med sammenfall av egen livsplan og attføringsplan. Når de ser ut til å få realisert det de lenge har vært ute etter, har de mulighet for å oppnå ønska arbeidsideitet. Mye tyder derfor på at det å få innfridd sine forventninger, kan bety stabilitet og et gjengs livsløp videre framover. Sjøl om vi her antyder at rammene er snevre, kan stabilitet altså bety vedlikehold av denne arbeidstakerrollen. Stabilitet er noe som verdsettes høyt hos arbeidsgiverne. (Hauger 1980.)

At et gjengs livsløp i attføringssammenheng har å gjøre med det å få gitt andre valgmuligheter enn tidligere, vises også gjennom Line-gruppa. Mye tyder på at videre utdanning ut over SAN blir en viktig betingelse for å lage åpninger til et gjengs livsløp. Dette ser vi klart hos de som har fullført slik utdanning. Vi har inntrykk av at Line-gruppa betrakter muligheten til et gjengs livsløp for å være gode også i framtida.

Nils-gruppa er et eksempel på hvor handlingsramma stadig blir snevrere. Sjøl med hjelp fra attføringsapparatet synes gruppa å ha få muligheter for å kunne være i et gjengs livsløp. Når de begynner å bryte attføringsplanen, innsnevres mulighetene. Mye tyder derfor på at attføring for denne

gruppa er vanskelig både ut fra arbeidsmarkedssituasjonen, helse og identitet. I øyeblikket kan en tidligere arbeidsrolle gi skinn av et gjengs livsløp. Det vil trolig medføre problemer å vedlikeholde en rolle som de en gang måtte gi tapt. Midré (1981b) har i sin undersøkelse fra Sør-Varanger funnet at det er lite attføringsapparatet kan gjøre for å avbryte en påbegynt uføreprosess. Dette ser ut til å gjelde for Nils-gruppa.

Sjøl om attføring innebærer at Jan-gruppa er i arbeidstakerrollen, er det likevel lite som tyder på at rammene er blitt utvida. Gruppa har få andre muligheter enn ensidig avhengighet til attføringsapparatet. I en slik situasjon kan det se ut for at de er tilbakeholdne med å vurdere seg innafor et gjengs livsløp. De gir heller uttrykk for forsiktig optimisme. Vi vil anta at ensidig avhengighet kan i seg sjøl på sikt være diskvalifiserende. Som hos Nils-gruppa vil det være grunn til å anta at attføringsapparatet kan gjøre lite for å hindre en uføreprosess som allerede synes å være i gang.

Attføring for Per-gruppa ser ut til å være grenseoverskridende. Når gruppa gis nye valg, oppleves det som en start på ei ny karriere. Brudd med attføringsplan kan også være et uttrykk for ei videre ramme. Et annet interessant trekk med denne gruppa er det skillet som synes å være mellom arbeid ordna av attføringsapparatet, og arbeid de har fått i stand sjøl. Mye taler for at de sistnevnte rollene gir best rom for å vise seg dugende og den "rette" arbeidsidentiteten. Å inneha denne rollen synes derfor å være tegn på et gjengs livsløp. Hoel og Hvinden (1980) har vist hvordan et fravær av et sterkt kollektiv sannsynligvis øker mulighetene for å utelukke folk fra arbeidslivet. I vårt tilfelle ser det ut til at et slikt fravær gjør det vanskelig for Per-gruppa å vise seg dugende.

At valgmulighetene kanskje mer knyttes til nåtid enn framtid, er sannsynligvis et uttrykk for usikkerhet. På den annen side ser altså attføring ut til å ha gitt Per-gruppa ei tru på seg sjøl, i hvertfall for ei tid.

6.5.3. Utdanningsarenaen.

Diskusjonen i forrige kapittel så ut til å vise at utdanning for kvinner kunne medføre muligheter for flere handlingsvalg. Er det den samme erkjennelsen for de kvinner som befinner seg på denne arenaen, og hva med mennene?

At det er Nils-gruppa som synes å ha problemer med å se utdanning som nyttig, er kanskje ingen overraskelse. En attføringsplan som innebærer yrkesretta utdanning, godtaes i mangel av andre valg. Nyttan av utdanning for endring av et avvikende livsløp er trulig vanskelig å akseptere sjøl om den er yrkesretta. Med ei slik utdanning kunne det være mulig å overskride helsebegrensningene. Alt tyder på at dette ikke er noe Nils-gruppa oppfatter som de største begrensningene. Kognitive begrensninger ser faktisk ut for å være de vanskeligste både for Nils-gruppa og attføringsapparatet. Vi kan kanskje forstå gruppas motstand i sammenheng med den livsfasen de befinner seg i. Å legitimere ei utdanning, som de likevel kanskje ikke vil få bruk for i framtida, ville medføre problemer. Utdanning ser altså ut til å ha små muligheter for å gi åpninger for et skifte av livsløpet.

I likhet med Nils-gruppa er også Jan-gruppa tilbakeholdende til en attføringsplan som tar sikte på utdanning. Men vi har tidligere i diskusjonen vist til at Jan-gruppa syntes å være avhengig av attføringsapparatet også inn i framtida. Dette gjør at de må akseptere. At gruppa er på søk etter en ny arbeidsidentitet, gjør at utdanning også kan gi endrete valgmuligheter. Det fins mange usikkerhetsmomenter for dette. Helsebegrensningene synes å være for omfattende til at utdanning vil kunne gi nye valgmuligheter. Jan-gruppas opptatt-
het av helsefaktoren som begrensning, gjør at denne gruppa også virker vanskelig å attføre. Dette er en oppfatning som kanskje deles både av gruppa sjøl og attføringsapparatet. Kanskje kan avhengighet også i denne situasjonen være diskvalifiserende. Gjennom Jan-gruppa får vi vist at dersom begrensningene er for mange og uoverskridbare, er sannsynligheten for å bli attført minimal. Det er da også et spørsmål hvor

lenge attføringsapparatet kan bruke tid og ressurser på Jan-gruppa. På denne bakgrunn kan det kanskje være rimelig å anta at gruppa på sikt vil opptre i trygderollen. Denne rollen vil kunne legge begrensninger når de seinere vil prøve å komme seg ut av et avvikende livsløp. Ut fra hva vi her har sagt, tyder det kanskje på at kunnskapen og sjølaktelsen vil ha begrensa varighet. Både for Jan- og Nils-gruppene ser uføreprosessen ut til å ha små endringsmuligheter. Ut-danning for Per-gruppa var viktig for endring av livsløpet. Når noen få innafor gruppa er i utdanning, ser det ut for at de har overskredet tidligere begrensninger. Erkjennelsen har snudd seg til at utdanning er mulig å gjennomføre. At anti-skoleholdninga er endra, synes å bety muligheter for endring av livsløpet. Når dette ikke oppleves som en forlengelse av nederlagets arena, og de er i en livsfase hvor det er legitimt å være i utdanning, gir ^{det} en følelse av å lykkes. For Per-gruppa ser det helt klart ut til å være muligheter, fordi de ikke knytter helse til sine vansker i forhold til arbeidstakerrollen. Vi på vår side vil da tilføye at innafor et stramt arbeidsmarked vil også denne gruppa møte problemer.

For Line- og Marta-gruppene ser det også ut for at utdanning reduserer begrensningene for endring av livsløpet. Det er mye som taler for at utdanning vil gjøre det mulig å finne ei sjølorganisert tilpasning til arbeidslivet fordi dette gir muligheter for å ta et fysisk lettere arbeid. Eksempelvis kan det kanskje sies at attføring som tar sikte på utdanning gjør det mulig for kvinner igjen å bli dobbeltarbeidende. Dette ser ut til å bekrefte Strømheim (1980) sitt funn at sjølorganisert tilpasning er med på å institusjonalisere dobbeltarbeidet. Både Line- og Marta-gruppene var i en utdannings-situasjon som bygde på kunnskaper de fikk på SAN. At den var yrkesretta, gjør at den konkrete nytten av kunnskapen kan sees i forhold til endring av livsløpet.

6.5.4. Hjemmearenaen.

Når gruppene befinner seg på denne arenaen, ser avhengigheten til attføringsapparatet ut til å være forskjellig.

F.eks. avtar Nils-gruppas avhengighet, noe som synes å ha sammenheng med at begrensningene kanskje er uoverstigelige. For denne gruppa later det altså til at attføringsapparatet har gjort sitt i forsøket med å få de inn i et gjengs livsløp. Kanskje kan vi antyde at gruppa vil ha ytterst få muligheter for noen gang å komme ut av denne arenaen. Wadel (1980) er inne på mulige begrunnelser for ikke å ha arbeid. En av disse er "å ha gjort sitt". Dette ser ut til å kunne være gjeldende for Nils-gruppa. Deres skepsis til attføringsmulighetene, kan kanskje gjøre det lettere å erkjenne at alt er prøvd. Mye peker i den retning at Nils-gruppa på sikt må akseptere at attføring har små muligheter for å lykkes. At vi ser en tendens til ikke å gi opp, kan tyde på problemer som vil oppstå ved endring av sjølbilde. Denne endringa av sjølbildet i forhold til ens nye sosiale situasjon, er det Goffman (1975) mener med en moralsk karriere.

Marta-gruppa ser også ut til å erkjenne at attføring byr på problemer. At attføringsapparatet kanskje har gjort sitt, ser vi gjennom at avhengigheten avtar. Tidligere har visett at Marta-gruppa hadde store forventninger til attføring. På denne bakgrunn må vi kanskje forstå at dette virker sterkere på deres sjølaktelse. Ingen har bruk for dem. At heller ikke attføringsapparatet lykkes, peker også i retning av at dette vil være utelukka på egen hand. Deltakelse på hjemmearenaen synes for Marta-gruppa å være en bekreftelse på udugelighet. Også for denne gruppa ser vi at de har en viss tru på at arbeidstakerrollen kanskje vil være mulig å oppnå. Dette må i likhet med Nils-gruppa sees i sammenheng med moralsk karriere. Til forskjell fra Nils-gruppa kan det kanskje se ut for at Marta-gruppa har investert i å lykkes. Når de ennå ser seg dugende for arbeidslivet, må det kanskje knyttes til muligheter innafor ei langt trangere ramme enn de forventninger som attføringa la opp til. Dette betyr at Marta-gruppa sannsynligvis vil ha problemer med å finne ei sjølorganisert til pasning for det videre livsløpet.

Line-gruppa synes å være meget motvillig til å akseptere en deltakelse på denne arenaen. De befinner seg i en livsfase hvor det ikke nytter å referere til en tidligere arbeidskarriere gjennom å ha gjort sitt. Line-gruppa erkjenner helseproblemene som begrensninger for å oppnå arbeidsidentitet. Motvilligheten må også forstås ut fra de konsekvenser dette kan medføre for den moralske karrieren. Attføring ser altså ut for å ha medført at Line-gruppa igjen må revurdere sin livsplan. Hjemmearenaen virker i øyeblikket som nederlagets arena. At det er lite de sjøl kan gjøre, og at avhengigheten til attføringsapparatet avtar, kan være et tegn på gruppas store problemer i forhold til å få en arbeidsidentitet. Lite taler for at de vil kunne klare å finne ei sjølororganisert tilpasning.

Jan-gruppa må også revurdere sin livsplan. Men dette er heller ikke så enkelt, fordi livsplanen er ensbetydende med attføringsplanen. Jan-gruppa synes klart å være den gruppa som kommer dårligst ut av attføringsforsøket. Det er rimelig å forstå deres manglende arbeidslivsdeltakelse i sammenheng med avhengighet til attføringsapparatet. Når Jan-gruppa har langt større psykiske problemer enn de andre, kan vi kanskje skjønne hvorfor de befinner seg på denne arenaen. Psykiske problemer har vist seg å være ei begrensning som ikke lar seg overskride like lett som somatisk. (Midré 1981a.)

Jan-gruppa ser ut til å ha problemer med å akseptere trygde-rollen. En slik mangel på akseptering synes å slå ut i forhold til attføringsapparatet. Vi ser dette tydeligst gjennom deres oppfatning av hva apparatet burde ha investert i endring av livsløpet. Gjennom Jan-gruppa ser vi at når det vises bestemte sider av klientrollen (passivitet/avhengighet), kan dette over tid medføre ei mislykka attføring.

Sett i forhold til hva vi her har sagt om Nils-, Marta-, Line- og Jan-gruppene er det mye som tyder på at attføringsapparatet kan gjøre lite for endring av deres videre livsløp.

Heller ikke Per-gruppa som befinner seg på denne arenaen ser ut til å ha fått forventningene innfridd. Vi kan godt forstå dette ut fra hva attføring ga dem i form av kunnskap og sjøl-

aktelse. Men i motsetning til Jan-gruppa synes ikke denne rollen å legge begrensninger for endring. Det virker som om gruppa likevel er kommet styrka ut av attføringa. At attføringsapparatet heller ikke har bidratt til endring, ser ikke ut til å medføre fortsatt avhengighet. Etter vår mening vil kanskje lengden av oppholdet på denne arenaen føre til begrensede muligheter på arbeidslivsarenaen seinere i livsløpet. Bl.a. vil vedlikehold av sjølaktelsen være vanskelig. Mye tyder på at gruppa i øyeblikket sjøl ser muligheter for å kunne endre livsløpet. At de synes å være i en livsfase prega av øyeblikksorientering, gjør kanskje valgmulighetene større. Men vi vil tru at dette kanskje er ei for naiv oppfatning av deres forhold til arbeidslivet.

7. AVSLUTNING.

Denne oppgavens intensjon har vært å vise: 1) Hvordan avvikende livskarrierer oppstår og vedlikeholdes. 2) Hvilket potensiale attføringsapparatet har for endring av den typen avvikende livskarrierer som er knytta til arbeidsledighet.

Gjennom en livsløpsstudie har vi fulgt aktørene gjennom ulike valgsituasjoner. Etter hvert som begrensningene økte, så vi hvordan valgene stadig ble foretatt innafor snevrere grenser. Dermed ble aktøren påført beslutninger de egentlig ikke ønsker. Det kan derfor se ut som de mister styringa med egen livssituasjon. Lewis (1963) viser hvordan mennesker med manglende mulighet for styring over egen livssituasjon tilhører "fattigdommens kultur". Kjennetegn ved denne som kan overføres til vår undersøkelse er manglende mulighet til å velge seg et menneskeverdig liv. Manglende styring over egen livssituasjon kan føre til en øyeblikksorientering. Dette har vi flere ganger fått illustrert gjennom våre aktører ved at de fatter det vi kaller "gale" beslutninger. Også Liebow (1967) har vært opp-tatt av en lignende problematikk i sitt studium av negre innafor et bysamfunn, der også manglende arbeidsmuligheter var en av begrensningene for et menneskeverdig liv. Tidligere har vi ofte vist til Wadels forskning der han viser hvordan arbeidsledighet hindrer menneskelig utfoldelse (1973, 1978, 1984).

Også vår undersøkelse synes å vise at rollen som arbeidsledig oppleves problematisk. Arbeidsledighet må imidlertid hele tida sees i sammenheng med hva som innafor ulike samfunn betraktes som arbeid. Hva som vil betraktes som normal arbeidsdel-takelse vil også kunne variere. Innafor prinærnærings-samfunn kan det være vanskelig å avgrense hvilke aktiviteter som er arbeid. Å være arbeidsledig innafor denne samfunnstypen vil få et anna preg enn innafor et samfunn som har gjennomgått en moderniseringsprosess. (Berger m.fl. 1974.) Den arbeidsledige kan her finne flere aktivitetsmuligheter. De kan her skjule seg bak aktiviteten. Dersom et samfunn er prega av sesongarbeid, vil den arbeidsledige periodevis finne midlertidig fellesskap med andre arbeidsledige. Wadel (1978) har vist at det innafor denne samfunnstypen kan være rom for et begrensa antall arbeidsledige ved at de utfører aktiviteter som andre ikke har mulighet for.

Innafor et samfunn som har gjennomgått en moderniseringsprosess vil arbeid ofte få en snevrere betydning ved at det knyttes til lønnsarbeid. I tillegg blir det tids- og stedsavgrensa. Dette medfører at aktiviteter som tidligere var arbeid, nå får preg av å være hobby-aktiviteter (f.eks. husflid, fiske til eget forbruk). Dette arbeidet skal da foregå i den arbeidendes fritid. Det samfunn som har gjennomgått en moderniseringsprosess og dermed gitt arbeidsbegrepet nytt innhold, gir den arbeidsledige færre aktiviseringsmuligheter. Denne samfunnstypen gir i de tilfeller der det er stort nok, den arbeidsledige muligheten til å skjule seg i folkemengden. Hva som er legitim arbeidsdeltakelse ser altså ut til å være varierende etter kjønn, alder og ulike samfunnstyper. Ut fra vår undersøkelse kan det synes som om rollen som arbeidsledig er problematisk å forvalte enten de befinner seg innafor den ene eller andre samfunnstypen. Det fins få muligheter til å unngå stigmatiseringsprosessen.

Attføringsapparatets potensiale for endring av avvikende livskarrierer gir oss inntak til en forståelse av klientrollen og hvordan avhengighet av hjelpeapparatet arter seg. Som klient blir de nødt til å samarbeide med hjelperne. Dette er imidlertid et samarbeid som i stor grad foregår på behandlernes premisser. Et gjensidig bytteforhold mellom behandleren og den hjelpetrengende er det de færreste som klarer å etablere. Det oppstår da en situasjon med en en-vegs ytelse. Takknemlighet kan bli det eneste klienten har å gi tilbake. I den grad takknemligheten ikke synes å stå i forhold til ytelsen, kan det oppstå det Midré (1973) betegner som takknemlighetssyndromet. Takknemlighet blir da en mulighet til å gjøre et bytteforhold mindre skjevt ved at det gir behandleren følelsen av å lykkes.

Attføringsapparatet kan gi klientene muligheter til en ny karriereveg gjennom arbeidsdeltakelse. En annen oppgave kan være å føre den arbeidsledige fra trengende til verdig trengende ved å legitimere en trygdetilværelse.

Å løse de arbeidslediges problemer antar vi ikke er blitt enklere for attføringsapparatet i den seinere tida (bl.a. Midre 1981b). Arbeidsmarkedssituasjonen er blitt strammere.

Knapphet på arbeidsplasser medfører også at arbeidsgiverne kan være mer selektive i sin ansettelsespolitikk. Personer med nedsatt yteevne kan vi derfor anta vil få enda større problemer med å finne seg en plass i arbeidslivet i framtida.

LITTERATURLISTE.

- Barth, F.: Socialantropologiska problem, Prisma/Verdandi, Vänersborg 1971.
- Bateson, G.: Steps to an ecology of Mind, Ballantine Books. New York, 1976.
- Becker, E.: The Birth And Death Of Meaning. An inter-disiplinary perspective on the problem of man. Free Press, New York, 1971.
- Becker, H.S.: Whose Side Are We On? Filstead, W.J. (red.): Qualitative methodology: Firsthand involvement with the social world, Markham Publishing Company, Chicago, 1971.
- Berg, A. og Midré, G.: Linjer i attføringsarbeidet. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1983.
- Berg, M.: Et umulig valg? Om kvinnelige kunstnere i et livsløpsperspektiv. Skrede, K. og Tornes, K. (red.): Studier i kvinners livsløp. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø, 1983.
- Berger, P.L. og Berger, B.: Sociology: A biographical approach, Penguin Books, New York, 1979.
- Berger, P.L., Berger B. og Kellner, H.: The Homeless Mind. Harmondsworth (Penguin). 1974
- Brock-Utne, B.: Grunnskolen skjulte budskap til jentene. Norsk Pedagogisk Tidsskrift 6/1980.
- Brox, O.: Sosiale endringer i marginale bygdesamfunn. En komparativ analyse. Thuen, T. og Wadel, C.: Lokale samfunn og offentlig planlegging, Universitetsforlaget, Oslo, 1978.
- Brox, O.: Mot et konsolidert bosettingsmønster? Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 3-4, 1980.
- Cronbach, L.J. and Gleser, G.C.: Psychological Tests and Personnel Decisions, University of Illinois Press, Urbana-Chicago-London, 1965.
- Dahl-Bratrein, H.: Det tradisjonelle kjønnsrollemønster. Drivandes kvinnfolk. Universitetsforlaget, Tromsø-Oslo-Bergen, 1976.
- Edwardsen, E.: Småsamfunnets sosialiseringspotensiale. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1977.
- Edwardsen, E.: Skolen som parantes i samfunnet.: Norsk Pedagogisk Tidsskrift, nr. 7, 1981.
- Freilich, M.: Toward a Formalization of Field Work. Freilich, M. (red.): Marginal Natives: Anthropologists at Work. Harper and Row, New York, 1970.

- Goffman, E.: Encounters. Two Studies in Sociology of Interaction. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1961.
- Goffman, E.: Stigma, Nordisk forlag, København, 1975.
- Grønmo, S.: Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen. Holter, H. og Kalleberg, R. (red.): Kvalitative metoder i samfunnsforskning, Universitetsforlaget, Oslo, 1982.
- Gullestad, M.: Arbeidsdeling, forvaltning av lønnsinntekt og makt i familien. Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 5-6 /1978.
- Hauger, T.: I nøden spiser fanden fluer. Hanisch, T. m.fl. (red.): Marked for arbeid. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø, 1980.
- Hernes, G. og Knudsen, K.: NOU 1976:46: Utdanning og ulikhet.
- Hoel, M. og Hvinden, B.: Arbeidsmarkedspolitik og bedriftslogikk. Hanisch, T. m.fl. (red.): Marked for arbeid. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, 1980.
- Hovdenak, S.: Arbeid som valgfag og karriereveg. Haavelrud, M., Hartvigsen, H. (red.): Utdanning og likhetsidealer. Aschehoug, 1983.
- Høgmo, A. og Solstad, K.J.: Lofotprosjektet - intensjoner og utviklingsstrategi, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1975.
- Kalleberg, A.: Arbeidsmarked, jobbutforming og familiebinding. Hanisch, T. m.fl. (red.): Marked for arbeid. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, 1980.
- Kallerud, B.: Kvinner og voksenopplæring. Tenke det, ønske det, ville det med, men gjøre det.....? Mag.avh., Institutt for Sosiologi, Universitetet i Oslo, 1977.
- Kokkersvold, E. og Mjelde, L.: Yrkeskolen som forsvant. Gyldendahl, Oslo, 1982.
- Kvale, S.: Det kvalitative forskningsintervju - ansatser til en fænomenologisk-hermeneutisk forståelsesform. Broch, T. m.fl. (red.): Kvalitative metoder i dansk samfunnsforskning, Nyt fra Samfundsvidenskaberne, København, 1979.
- Lewis, O.: Sanchez og hans børn. Det Schönbergske forlag, København, 1963.
- Liebow, E.: Tally's Corner. A Study of Negro Streetcorner Men. Little, Brown and company. Boston-Toronto, 1967.

- Løchen, Y.: Sosiologens dilemma. Gyldendal, Oslo, 1970.
- Løchen, Y.; Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus. Universitetsforlaget, Oslo, 1976.
- Mellin-Olsen, S.: Læring som sosial prosess. Gyldendal Norsk Forlag, 1977.
- Midré, G.: Å bli gammel. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1973.
- Midre, G.: Det markedsorienterte hjelpeapparat. Yrkesmessig utføring i krisetider. Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 6/1981a.
- Midre, G.: Hjelp til arbeid? Om utførelsesapparatets virksomhet. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1981 b.
- NOU 1975:8: Alternativ opplæring i ungdomsskolen.
- NOU 1976:58: Utførelsesarbeidet. Om målsetting og virkemidler.
- NOU 1980:32: Statens utførelsesinstitutter.
- Rasmussen, A.: Om å bli voksen. Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 5-6, 1979.
- Rogoff Ramsøy, N.: Sosial mobilitet i Norge. Tiden Norsk Forlag, Oslo, 1977.
- SAN's årsmeldinger for årene 1972, 1976, 1977, 1978 og 1979.
- Skrede, K. og Tornes, K.: Innledning: Hva er et livsløpsperspektiv? Skrede, K. og Tornes, K. (red.): Studier i kvinners livsløp. Universitetsforlaget, Oslo, 1983.
- Solberg, A.: Jente og guttearbeid. Drivandes kvinnfolk. Universitetsforlaget, Tromsø-Oslo-Bergen, 1976.
- Solstad, K.J.: Riksskole i utkantstrok. Universitetsforlaget, Oslo, 1978.
- Spender, D.: Man-made Language. Routledge & Keagen Paul, London, 1980.
- Stang Dahl, T.: Kvinners rett til penger. Haukaa, R. m.fl. (red.): Kvinneforskning: Bidrag til samfunnssteori. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, 1982.
- St.meld. nr. 14 (1977-78): Om sysselsettingspolitikken. Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- Strømsheim, G.: Sørordninger for kvinner på arbeidsmarkedet - når det spesielle er det typiske. Hanisch, T. m.fl. (red.): Marked for arbeid. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, 1980.
- Sørensen, B.Aa.: Arbeidskvinner og verdighet. Berg, A.M. m.fl. (red.): I kvinners bilde. Pax, Oslo, 1977.

- Tiller, T.: Rekruttering til fiskeryrket - søkelys på grunnskolens rolle. Norsk Pedagogisk tidskrift, nr. 7/1981.
- Tornes, K. og Ve, H.: Utdanner vi kvinner til kriseløsere i velferdsstaten? Sosiologi i dag, nr. 3, 1980.
- Wadel, C.: Now, Whose Fault Is That? The Struggle For Self-Esteem In The Face Of Chronic Unemployment, Memorial University of Newfoundland, 1973.
- Wadel, C.: Trygdeliv og arbeidsliv. Universitetsforlaget, Tromsø-Bergen-Oslo, 1978.
- Wadel, C.: Det skjulte arbeid. Universitetsforlaget, Stavanger-Oslo-Bergen-Tromsø, 1984.
- Wernerson, I.: Könsdifferentiering i grundskolan. Göteborg Studies in Educational Sciences. 22. Göteborg Universitet, 1977.
- Willis, P.: Learning to Labour. How working class kids get working class jobs. Saxon House, London, 1977.
- Wærness, k.: Kvinnens omsorgsarbeide i den ulønnede produksjonen. Halvorsen, K. (red.): Arbeid og sysselsetting foran 80-åra. Pax Forlag A.S., Oslo, 1980.
- Østerberg, D.: Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse. Cappelen, Oslo, 1978.

Tromsø den .....

Hei .....

Dette brevet er fra dine tidligere lærere. Gerd og Steinulf, på verkstedkurs ved Attføringssettret i Tromsø.

Vi skal gjøre en undersøkelse ved Settret, og vi vil derfor snakke med alle de som har gått på verkstedkurs og kontor-treningskurs. Det ville være veldig fint om vi også kunne få snakke med deg. Samtalen vil ta mellom 1/2 time og 1 time. Det vi skal ha svar på av deg er bl.a. følgende:

1. Hvordan syntes du oppholdet ved Settret var?
2. Om du etterpå har hatt bruk for det du lærte i denne tida?
3. Hva har du drevet på med siden du var ferdig der?

Dersom du vil snakke med oss, så vil de opplysningene du kommer med ikke bli fortalt videre.

Du skal selvfølgelig ikke ha noen utgifter i forbindelse med dette. Ta derfor vare på alle billettene, så får du igjen pengene.

Hører vi ikke noe fra deg innen....., regner vi med at du ikke er interessert.

Men dersom du er interessert, så er vi tilstede på.....
.....

Henvend deg dit og spør etter Steinulf Severinsen eller Gerd Stølen.

Gi svar på neste ark når du kan komme, og send det til oss i den vedlagte konvolutten.

Ha det bra!

Tromsø.....

Hei.....

Dette brevet er fra en av dine tidligere lærere, ...
på..... ved Attføringscenteret i Tromsø.

Jeg skal (sammen med en annen lærer ved Sentret) gjøre en undersøkelse ved Sentret og vil derfor snakke med alle de som har gått verstedkurs og kontortreningskurs. Det ville være veldig fint om jeg også kunne få snakke med deg. Samtalen vil ta mellom 1/2 time og 1 time.

Det jeg vil ha svar på av deg er bl.a. følgende:

1. Hvordan syntes du oppholdet ved Sentret var?
2. Om du etterpå har hatt bruk for det du lærte i denne tida?
3. Hva har du drevet på med siden du var ferdig der?

Dersom du vil snakke med meg, så vil de opplysningene som du kommer med ikke bli fortalt videre.

Hører jeg ikke noe fra deg innen.....,
regner jeg med at du ikke er interessert.

Men dersom du er interessert, så er jeg tilstede på .....

Henvend deg dit og spør etter .....

Gi svar på neste ark når du kan komme.

Du skal selvfølgelig ikke ha noen utgifter i forbindelse med dette. Ta derfor vare på alle billettene, så får du igjen pengene.

Ha det bra!

Tromsø.....

.....

.....

Dette brevet er fra de to lærerne, Gerd Stølen og Steinulf Severinsen, ved Attføringssettret i Tromsø. Vi er lærere på verkstedkursene, og en av oss har også tidligere vært lærer på kontortreningskurset som du har gått på.

Vi skal gjøre en undersøkelse ved Settret, og vi vil derfor snakke med alle de som har gått på verkstedkurs og kontor-treningskurs. Det ville være veldig fint om vi også kunne få snakke med deg. Samtalen vil ta mellom 1/2 time og 1 time.

Det vi vil ha svar på av deg er bl.a. følgende:

1. Hvordan syntes du oppholdet ved Settret var?
2. Om du etterpå har hatt bruk for det du lærte denne tida?
3. Hva har du drevet på med siden du var ferdig der?

Dersom du vil snakke med oss, vi de opplysningene du kommer med ikke bli fortalt videre.

Du skal selvfølgelig ikke ha noen utgifter på dette. Ta derfor vare på billettene, så får du igjen pengene.

Hører vi ikke noe fra deg innen....., regner vi med at du ikke er interessert.

Men dersom du er interessert, så er vi tilstede på.....

.....

Henvend deg dit og spør etter Steinulf Severinsen eller Gerd Stølen.

Gi svar på neste ark når du kan komme.

Hilsen

Send dette arket tilbake i den vedlagte konvolutten.

.....

Kryss av der det passer for deg.

1. Jeg kan komme på .....
..... Dag:..... Dato:..... Ca. kl.:.....

2. Jeg er opptatt om dagen, men kan komme på .....
..... om ettermiddagen eller kvelden.
Dag:..... Dato:..... Ca. kl.:.....

3. Jeg er bortreist og kan derfor ikke møte ..... den, ...
men er interessert.
(Du vil da bli kontakta på nytt.)

4. Jeg er flytta fra....., men er interessert.
Det vil derfor passe dårlig for meg å møte i/på .....
.....
Min nye adresse er:.....
.....
(Du vil da bli kontakta på nytt.)

Send dette arket tilbake i den vedlagte konvolutten.

.....
.....

Kryss av der det passer for deg.

1. Jeg kan komme på Attføringssettret i Tromsø.

Dag:..... Dato:..... Ca. klokka.....

2. Jeg er opptatt om dagen, men kan komme på Attføringssettret om ettermiddagen eller kvelden.

Dag:..... Dato:..... Ca. klokka.....

3. Jeg vil at du/dere skal komme hjem til meg på

a) Kveldstid.....

b) Dagtid.....

4. Jeg har telefon, og du kan derfor ringe til meg for nærmere avtale. Mitt telefonnummer er.....

5. Jeg er flytta fra....., men er interessert.

Det vil derfor passe dårlig for meg å møte i Tromsø.

Min nye adresse er:.....

.....

(Du vil da bli kontakta på nytt.)

Har du tidligere vært i lønna arbeid?

Nei

Hva har du da gjort?
(Er ikke det arbeid?)

Ja

Hva har du gjort?

Hvorfor vil du ut i
arbeidslivet?

Har du skifta jobb?

Hvorfor måtte du slutte/
skifte jobb?

Har du gjort noe arbeid
som ikke har vært lønna?

Hvorfor kom du hit til SAN? Hva mener du er grunnen?

Hvordan syntes du det var å gå uten lønna arbeid?

Hva syntes dine nærmeste (slektninger/naboer) om at du var uten lønna arbeid? (Hets?)

Har du en følelse av å være under "andres blick" når du f.eks. henter attføringspenger?

Har du fortalt venner/kjente at du er på Sentret og hva du gjør her?

Er det mange på hjemplassen din som er uten lønna arbeid?

Hvordan opplevdes det å komme hit og gjennomgå ei uke med testing og samtaler? (Vanskelig å snakke om personlige forhold?)

Har du vært enig i de forslagene "ekspertisen" har kommet med?
Har du hatt andre meninger om hva du ville gjøre?

Grudde du deg til å begynne på attføringsopplegget?
Hvorfor?

Har du under oppholdet her hatt lyst til å slutte?
Evt. hvorfor?

Stilles det for strenge/milde krav til dere her?

Bor du her?

Hvordan liker du det?

Er du mye sammen med de andre klientene utenom arbeids-/
skoletida?

Er du sammen med andre enn Sentrets klienter?

Hvis ja, hvem:

Folk fra hjemplassen, tidligere kjente	Andre innflyttere	Tromsøværing

Hvordan opplevde du (var det på) folke-/grunnskolen?

Hva var mest aktuelt for deg da du var ferdig på folke-/
framhalds-/grunnskolen?

Arbeid	Videre skolegang

Hvorfor?

Hvis arbeid: Har du seinere hatt lyst på videre skolegang?

Hvorfor?

Trur du at du får bruk for det du har lært her?

Hva slags planer har du for framtida?

Meir skolegang	Ut i arbeidslivet

Eventuelt hvorfor?

Ønsker du

Heildagsarbeid	Deltidsarbeid

Hvorfor?

Er du i lønna arbeid nå? Trives du?

Hva har du ellers gjort sia attføringsopplegget slutta?

Skolegang	Ikke lønna arbeid (husmor)	Lønna arbeid	Trygd/heimegående

Hvorfor har du skifta/slutta i jobb?

Synes du at attføringsopplegget har hjulpet deg i tida etterpå?

Synes du at attføringsopplegget varte for kort-/lang tid?

Hvordan vil du betrakte din situasjon i dag sammenliknet med tida før attføringsopplegget? (Lysere/mørkere?)

Hvilke planer har du for framtida?

Kunne du tenke deg å komme til SAN for et nytt attføringsopplegg?